

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE EĞİTİM YAPISINDA DEĞİŞİM
VE DÖNÜŞÜM: SULTANİLER**

Tuğçem TİRFİL

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

**OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE EĞİTİM YAPISINDA DEĞİŞİM
VE DÖNÜŞÜM: SULTANİLER**

Tuğçem TİRFİL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

09/04/2022

Tuğçem TİRFİL

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ay aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. * Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.*

** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Ramazan ACUN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Tuğcem TİRFİL

ÖNSÖZ

İnsanlığın tarih sahnesinde yer almaya başlaması ile birlikte öğrenmek, öğretmek ve mevcut bilgileri geleceğe aktarma eylemleri ile birlikte eğitim kavramı belirli bir kimlik kazanmıştır. Bu kavram yüzyıllar boyunca metodolojik açıdan farklı olarak incelenmiş olsa bile esas olarak her devirde ortak bir amaca hizmet etmiştir. Eğitim tarihi ise tek bir mercekten incelenmemesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih, sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerin kesiştiği bir kavşakta yer alan çok yönlü bir araştırma sahasıdır. XVIII. yüzyılda değişmeye başlayan çeşitli kavram ve metodolojik bakış açıları, bilhassa tarihyazıcılığı alanında Avrupa’da yeni bir ivme kazanmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim tarihi çalışmaları Avrupa’daki gibi kapsamlı olmamakla birlikte ancak II. Meşrutiyet devri ve sonrasında gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme XVIII. yüzyılın sonlarında başlayarak Tanzimat Fermanı ile resmî bir kimlik kazanmıştır. Modernleşme; siyasi, askerî, iktisadî ve kültürel bağlamda imparatorluğun yeniden yapılandığı uzun ve çetin bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat devrinden önceki dönemlerde daha çok askerî bir kimliğe sahip olan bürokrasi, Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte aşamalı olarak sivil bir yapıya bürünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nda değişen bürokrasi yapısının teşekkülünün sağlanabilmesi için öncelikli olarak, değişen yapıya uygun bir eğitim sisteminin sağlanması ve eğitim kurumları vasıtasıyla yeni bir toplum yapısının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda hazırlamış olduğum çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştirilen modernleşme faaliyetleri ve bu faaliyetlere paralel olarak eğitim paradigmasında yaşanan değişim ve dönüşümün modern toplumun inşasındaki rolü kaleme alınmıştır. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan Osmanlı eğitim tarihi alanında önemli belgelerin yanı sıra mevcut eğitim tarihi literatürü ayrıntılı olarak incelenerek hazırlanmıştır.

Ne kadar bilirsek bilelim ne kadar okursak okuyalım sevdiğimiz insanların desteği olmadan ardımızda kalıcı bir eser bırakmak mümkün değildir. En büyük teşekkürüm, küçük bir çocukken başladığım eğitim serüvenimde bütün tercihlerimin arkasında duran, maddî ve manevî desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve bugünlere gelmemi

sağlayan canım ailem Burçin&Hakan TİRFİL'e. Onların desteği ve ilgisi olmadan bu süreci asla tamamlayamazdım.

Aramızdaki mesafelere rağmen varlığını her zaman yanımda hissettiğim, düşmeme izin vermeden daima ellerimden tutan, ne olursa olsun yanımda olan, bu süreçte devamlı ilgisinden ve bilgisinden istifade ettiğim; Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü vasıtasıyla tanıdığım değerli meslektaşım ve can yoldaşım Hakan BOY'a teşekkür ederim.

Bambaşka bir şehre geldiğim zaman ilk defa sizi tanıdım ve siz benim ailem oldunuz. Bu zorlu serüvende daima varlığını hissettiğim Ankara'daki ailem Lütfiye&Mustafa ÇELİK'e; aynı zamanda kütüphanede geçirdiğim zorlu tez yazım sürecimde manevi desteğini benden esirgemeyen dostum Ertuğrul Sinan SÖZEN'e sevgi ve minnetle.

Tezimi yazarken her zaman benimle ilgilenen, her konuda yol gösteren ve engin bilgileriyle yoluma daima ışık tutan saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ramazan ACUN'a katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

TİRFİL, Tuğçem. Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultanîler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Eğitim kavramı, tarih boyunca toplumların ideolojik, sosyolojik ve kültürel bakımdan inşasında oldukça önemli bir rolü üstlenmiştir. Bu kavram her dönemde farklı politikalar çerçevesinde şekillenmiş, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli değişim ve dönüşüm süreçleri yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan modernleşme faaliyetleri, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile yeni bir ivme kazanmıştır. Bu doğrultuda Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi yalnızca bir dönemi adlandırmak için kullanılmayacak kadar mühim bir hadisedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, askerî, iktisadî ve kültürel alanlarda gerçekleştirilecek olan köklü değişimlerin resmi bir başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tanzimat Dönemi, Türk eğitim sisteminin mevcut politikalarının hem kurumsal hem de kuramsal açıdan değiştiği bir dönem olarak incelenmektedir. XIX. yüzyıl modern eğitim fikrinin meydana geldiği ve geleceğe aktarıldığı bir dönem olmasının yanı sıra günümüz toplumunun çekirdeğini oluşturan üretken neslin tohumlarının atıldığı bir dönem olarak Türk eğitim tarihinde önemli bir basamağı meydana getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu eğitim politikalarının Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yaşadığı dönüşüm, 1869 senesinde yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte çeşitli hiyerarşik düzenlemeler vasıtasıyla belirli bir plan çerçevesinde yürütülmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda ilk kez eğitim-siyaset ilişkisinin bir bütün olarak denetim altına alınması dikkat çekmektedir. Bu dönemde eğitim-siyaset ilişkisinin yanı sıra eğitim basamaklarının hiyerarşik açıdan yeniden düzenlenmesi de önemli bir hadisedir. Osmanlı eğitim sistemi içerisinde ilköğretim kurumlarının üzerinde bir eğitim kademesinin bulunmaması ve yükseköğretime geçiş sürecinde eğitim bakımından yetersiz kalınması, çeşitli hiyerarşik düzenlemelere duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda tezin odak noktasını meydana getiren sultanîlerin açılışı ile birlikte imparatorluk nezdinde yalnızca ortaöğretim kademesinin kurulması sağlanmamıştır. Sultanîlerin açılışı ihtiyaç duyulan bir eğitim kademesine yanıt verirken modern eğitim ilke ve yöntemlerinin kullanıldığı ilk eğitim kurumu olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun maarif modernizasyon çabalarının mühim bir göstergesi olarak kurulan sultanîler, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı din ve cemaat mensubu

vatandaşların yararlanabileceği modern bir ortaöğretim kurumu olarak Tanzimat devri eğitim politikalarının ışığında fiiliyata geçmiştir. XIX. yüzyılın sonunda ilk örneklerine rastlanan sultanîler, II. Abdülhamid devrinde nicelik, II. Meşrutiyet devrine gelindiğinde de nitelik bakımından büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu çalışmada, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreçte eğitim politikalarının yapısal ve düşünsel bakımdan yaşadığı değişim ve bu değişimin Osmanlı toplum yapısına yansımaları incelenmiştir. Bu çalışma ile, günümüzde hâlen lise düzeyinde eğitim faaliyetlerine devam etmekte olan sultanîlerin ve bu kurumlarda eğitim alan kesimin, modernleşmedeki rolünün yanı sıra çağdaş politikaların uygulanmasında nasıl bir rol üstlendikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Modernleşme, Türk Eğitim Tarihi, Eğitim Kurumları, Sultanîler.

ABSTRACT

TİRFİL, Tugcem. Change and Transformation in the Educational Structure during Ottoman Modernization Process: Sultani's, Master's Thesis, Ankara, 2022.

Throughout history, the concept of education has played a very important role in the ideological, sociological and cultural construction of societies. This concept has been shaped within the framework of different policies in each period and has experienced various processes of change and transformation in line with the needs of the society. Modernization activities that began in the late 19th century in the Ottoman Empire gained new acceleration with the Imperial Edict of Reorganization (the Tanzimat Edict or The Imperial Rescript of Gulhane) proclaimed on November 3, 1839. Accordingly, the proclamation of the Tanzimat Edict is too important an event to be used to name only one period. It is considered to be an official beginning of radical changes in the political, military, economic and cultural spheres of the Ottoman Empire. The Tanzimat Era is examined as a period in which the current policies of the Turkish education system have changed both institutionally and theoretically. In addition to being a period when the idea of modern education 19th century was formed and transferred to the future, the seeds of the productive generation that formed the core of today's society were discarded an important step in history of Turkish education. The transformation of the education policies of the Ottoman Empire after the declaration of the Tanzimat Edict was carried out within the framework of a specific plan through various hierarchical arrangements with the Maarif-i Umumiye Regulation, which came into force in 1869. In this direction, it is notable that for the first time the education-politics relationship is under control as a whole. In this period, the hierarchical reorganization of the educational steps as well as the education-politics relationship is an important event. Lack of education level above primary education institutions within the Ottoman education system and inadequate education during the transition to higher education, brought with it the need for various hierarchical arrangements. Accordingly, with the opening of the Sultani's that formed the focal point of the thesis, it was not only possible to establish the secondary education level in the eyes of the empire. The opening of the Sultani's is the first educational institution to use modern educational principles and methods while responding to a required level of education. Founded as an important indicator of the Ottoman Empire's

educational modernization efforts, the sultani's have been de facto in the light of the Education Policies of the Tanzimat Era as a modern secondary education institution that can be used by citizens of different religions and communities living in the Ottoman lands. At the end of the 19th century, the sultani's found the first examples. In the Era of Abdulhamid II, quantity made great progress in terms of quality when it came to the Second Constitutional Era. In this study, the structural and intellectual change of education policies and the reflections of this change on the Ottoman society structure were examined in the period after the declaration of the Tanzimat Edict. With this study, the Sultani's which are still continuing their education activities at the high school level today and the people who are educated in these institutions, in addition to their role in modernization, it is tried to explain the role they play in the implementation of modern policies.

Keywords: Tanzimat Period, Modernization, History of Turkish Education, Educational Institutions, Sultani's.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYINLANMA VE MÜLKÎ HAKLAR BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
TABLolar DİZİNİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: MODERNLEŞME DÖNEMİ ÖNCESİ OSMANLI EĞİTİM MÜESSESELERİ İŞİĞİNDA TANZİMAT'A GİDEN SÜREÇ	14
1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI.....	15
1.1.1. Medreseler.....	15
1.1.2. Sıbyan Mektepleri.....	20
1.1.3. Enderun Mektebi.....	22
1.2. EĞİTİMDE MODERNLEŞMENİN İLK BASAMAĞI (1773 – 1839).....	25
1.2.1. Eğitimde Modernleşmenin Ana Hatları.....	26
1.2.2. Tanzimat Dönemi Öncesi Eğitimde Modernleşmenin İlk Adımları.....	31
1.2.3. Tanzimat Dönemi Öncesinde Kurulan Batı Tarzındaki İlk Eğitim Kurumlarına Genel Bakış.....	33

1.3. MODERNLEŞME PENCERESİNDEN EĞİTİMDE YENİ BİR DÖNEM: TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİ.....	47
1.3.1. Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Osmanlı Eğitim Yapısının Yeniden Teşekkülü: 1839 – 1868.....	49
1.3.2. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Modernleşme Dönemi Eğitiminin Yeniden Yapılanma Süreci.....	59
2. BÖLÜM: TANZİMAT DÖNEMİ'NDE BİR MODERNLEŞME RÜYASI: SULTANÎLER	69
2.1. SULTANÎLERİN AÇILIŞ AMAÇLARI.....	70
2.2. MEKTEB-İ SULTANÎ (LYCÉE IMPERIALE OTTOMAN DE GALATA- SERAI).....	73
2.2.1. Mekteb-i Sultanî Öncesi Döneme Genel Bakış.....	75
2.2.1.1. Galatasaray-ı Enderun Mektebi Dönemi.....	76
2.2.1.2. Galatasaray-ı Tıp Mektebi Dönemi.....	78
2.2.2. Mekteb-i Sultanî'nin İlk Yılları.....	81
2.2.2.1. Mekteb-i Sultanî'nin Kuruluşu ve Nizamnamesi.....	82
2.2.2.2. Mekteb-i Sultanî'nin Açılışında Etkili Olan Faktörler.....	87
2.2.2.3. Mekteb-i Sultanî'nin Açılışına Gösterilen Tepkiler.....	90
2.2.2.4. Mekteb-i Sultanî'nin İlk Yıllarına Genel Bakış.....	93
2.2.2.5. Mekteb-i Sultanî'de Mükâfat ve Disiplin Anlayışı.....	97
2.2.3. Mekteb-i Sultanî'de Eğitim-Öğretimin İçeriği.....	104
2.2.3.1. Mekteb-i Sultanî'nin Bölümleri ve Ders Müfredatı.....	105
2.2.3.2. Sınav Sistemi.....	111
2.2.3.3. Öğretim ve İdarî Kadro Bakımından Mekteb-i Sultanî.....	116

2.3. MEKTEB-İ SULTANÎ HARİCİNDE AÇILAN DİĞER SULTANÎLER.....	121
2.3.1. II. Abdülhamid Devri Eğitim Politikaları.....	122
2.3.2. Vilayet Sultanîleri	129
2.3.3. İnâs Sultanîleri.....	139
2.3.3.1. İstanbul Bezmiâlem İnâs Sultanîsi.....	150
2.3.3.2. Kandilli (Adile Sultan) İnâs Sultanîsi.....	154
2.3.3.3. Çamlıca (Acıbadem) İnâs Sultanîsi.....	157
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	161
KAYNAKÇA.....	165
EKLER.....	198
Ek 1. Mühendishanelerin Kuruluşuna Giden Süreci Anlatan Rapor.....	198
Ek 2. Dârülmualim Mezunlarının Rüşdiye Mekteplerinde Hoca Olması Hakkındaki Belge.....	199
Ek 3. Paris’te Açılan Mekteb-i Osmanî’nin Kuruluş Nizamnamesi.....	200
Ek 4. İstanbul’da Açılan Mekteb-i Sultanî’ye Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Müslüman Ailelerin Çocuklarının Teşvik Edilmesine Dair Belge.....	201
Ek 5. Mekteb-i Sultanî’nin Kuruluş İradesi.....	202
Ek 6. Mekteb-i Sultanî Nizamnâmesi (1)	203
Ek 7. Mekteb-i Sultanî Nizamnâmesi (2)	204
Ek 8. Beyrut’ta açılan Medrese-i Sultaniye Hakkındaki Belge.....	205

Ek 9. Beyrut ve Şam Sultanî Mekteplerine Dair Rapor.....	206
Ek 10. Mekatib-i Sultanîye Kararname Layihası: Ücretler, Masraflar ve Eğitime Ayrılan Bütçe Hakkındaki Rapor.....	207
Ek 11. Mekteb-i Sultanî (Günümüzde Galatasaray Lisesi).....	208
Ek 12. Bezmiâlem İnâs Sultanîsi (Günümüzde Cağaloğlu Anadolu Lisesi)	209
Ek 13. Orijinallik Raporu.....	210
Ek 14. Etik Komisyon Muafiyet Formu.....	212

KISALTMALAR DİZİNİ

BOA.: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

a.g.t.: Adı Geçen Tez

a.g.y.tt.: Adı Geçen Yıl Tahmini Tarih

bkz.: Bakınız

çev.: Çeviren

ed.: Editör(ler)

düz.: Düzenleyen(ler)

vd.: ve diğerleri

DİA: TDV İslâm Ansiklopedisi

haz.: Hazırlayan(lar)

C.: Cilt

S.: Sayı

s.: Sayfa

ss.: Sayfa sayısı

HAT.: Hatt-ı Hümayûn

DH. MKT.: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

İ. MVL.: İrade Meclis-i Vâlâ

A. MKT. NZD.: Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair

İ. ŞD.: İrade Şûrâ-yı Devlet

İ. DH.: İrade Dahiliye

İ. HR.: İrâde Hariciye

İ. DUİT.: İrâde Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi

Y. EE. KP.: Yıldız Esas Kâmil Paşa Evrakı

MF. MKT.: Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi

Y.A. RES.: Yıldız Sadâret Resmî Evrakı

MV.: Meclis-i Vükela Mazbataları

A. MKT. MHM.: Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi

BEO. AYN.d.: Bâbîâli Evrak Odası Ayniyat Defterleri

İ. MMS.: İrade Meclis-i Mahsus

İ.MF.: İrade Maarif Evrakı

İ. ŞD.HUS.: İrâde Şûrâ-yı Devlet Hususî

MF. ALY.: Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi

MF. MKB.: Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif

MF. İST.: Maarif Nezareti İstatistik Kalemi

Vol.: Volume

op. cit.: opere citato

p.: page

TTK: Türk Tarih Kurumu

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo I: Mekteb-i Sultanî öğrencilerinin günlük programı.....	101
Tablo II: Sultanîlerde uygulanan imtihan-ı husûsî ve imtihan-ı umûmî sınavlarının puanlama cetveli.....	113
Tablo III: Mekteb-i Sultanî’de görevli idarî personeller ve sorumlulukları.....	119
Tablo IV: Mevcut idadîlerin sultanîlere dönüştürülmesinden sonra müfredatta değişen ders saatlerinin karşılaştırılması.....	135
Tablo V: Vilayet Sultanîleri ders müfredatı.....	137
Tablo VI: 1915 senesinde yalnızca erkek öğrencilerin kabul edildiği sultanîler ile inâs sultanîlerinin ders programlarının karşılaştırılması.....	148
Tablo VII: İstanbul İnâs Sultanîsi’nin ilk on senesinde okula kayıt yaptıran kız öğrencilerin sayısal bakımdan değerlendirilmesi.....	151
Tablo VIII: Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsine 1917 – 1924 yılları arasında kayıt yaptıran kız öğrencilerin sayısal bakımdan değerlendirilmesi.....	156
Tablo IX: Çamlıca (Acıbadem) İnâs Sultanîsine 1915 – 1923 yılları arasında kayıt yaptıran kız öğrencilerin sayısal bakımdan değerlendirilmesi.....	159

GİRİŞ

Tarih boyunca devletlerin mevcudiyetini koruması ve idari açıdan iyi bir yönetici sınıfın oluşturulabilmesi örnek vatandaşlar yaratma isteğini doğurmuştur. Bu isteğin bir neticesi olarak, “Neden eğitmeliyiz?” ve “Nasıl eğitmeliyiz?” gibi sorular da zihinlerde canlanmıştır. Bu doğrultuda neredeyse her toplumda zarurî bir ihtiyaç olarak görülen eğitim kavramı, her devletin idarî prensiplerine uygun olarak bir eğitim sistemi oluşturması kaçınılmaz hale gelmiştir.¹ Her devirde iyi bir toplum yaratma arzusu, eğitim kavramının önemini siyasi otoriteler tarafından kavranması ile sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyılda içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık sürecinde de eğitim politikalarının ön plana çıkması tesadüfi olarak gerçekleşmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun XVI – XVII. yüzyıllarda sahip olduğu mutlak güç, siyasi ve bürokratik alanlarda meydana gelen aksaklıklar, beraberinde birtakım bozulmaları meydana getirmiştir. İmparatorluğun her alanında hissedilen aksaklıklara ek olarak harp sahalarında karşı karşıya kalınan mağlubiyetler ve siyasi literatürde “Düvel-i Muazzama” olarak adlandırılan büyük devletlerin büyükelçileri vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı siyaseti kurmak istemesiyle sonuçlanmıştır. Bu sebeplerin bir araya gelmesi, imparatorluğu çekirdeğinden sarsarak geri dönülmesi imkansız bir yola doğru sürüklemiştir. Bu sebepler neticesinde XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu, mevcudiyetini tehdit eden sorunlarla baş edebilmek ve altın çağına yeniden erişebilmek adına bir arayış sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, öncelikli olarak eski siyasî ve askerî başarılarla yeniden imza atabilmek adına imparatorluğu meydana getiren temel unsurlar üzerinde bir dönüşüm başlatmak için harekete geçmiştir.² Böylelikle XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi, askeri ve ekonomik açıdan zayıflayarak gücünü yavaş yavaş yitirmesi ile birlikte yeni bir sürece adım atılmıştır. İmparatorluğun yüzünü Batı’ya çevirmesi ile sonuçlanan dönüşüm sürecine paralel olarak Avrupa’da yaşanan düşünsel, kültürel ve toplumsal açıdan köklü değişimlerin meydana geldiği Aydınlanma Çağı da bu süreçte oldukça etkili olmuştur. Aydınlanmanın

¹ Asiye Toker Gökçe, “Eğitim Felsefesi Akımlarının Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Sistemine Etkileri”, *Eğitim Felsefesi*, ed. Nurten Gökçalp, Şengül Çelik, Lisans Yayınları, İstanbul 2012, s. 174.

² Burak Koçak, “Cumhuriyet’in Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi”, *İmgelem Dergisi*, C. 3, S. 5, Aralık 2019, ss. 208 – 212.

doğurduğu modernizm kavramı, toplumu oluşturan her insanın kul veyahut ümmet olmaktan çıkıp modern devletin temel taşını oluşturan bireyler olarak kabul edilmesi bir takım hak ve özgürlükleri beraberinde getirmiştir.³ Aydınlanma Çağı'nın felsefi dayanağı olan yeni birey ve toplum inşasına, aklın her şeyden üstün olarak kabul gördüğü yeni ideolojiler de eklenmiştir. Bu ideolojiler, Avrupa'da eğitim düşüncesinin yeniden teşekkülüne sebep olurken gerek kurumsal gerekse kuramsal bakımdan bir gelişim süreci yaşanmıştır.⁴ Aydınlanma Çağı, Avrupa'da yaşanan gelişmelerin ışığında geleneksel kurum ve düzene karşıt olarak toplumsal normların rasyonelleşerek farklılaştığı bir süreç olarak incelenmektedir. Bu çağın en belirgin özelliği, devamlı bir çözüm arayışı eksenine bağlı kalarak akla ve aklın yol göstericiliğine dayanmış olmasıdır. Aydınlanma, bilgeliğin ışığında sonsuz sadakat anlayışı ile hareket edilen ve sürekli bir öğrenme arzusundan kaynaklanan bilgi artışı olarak değerlendirilmektedir. Aydınlanma neticesinde, Avrupa'daki mevcut eğitim kurumları yapısal ve ideolojik bakımdan bir değişim süreci yaşamıştır.⁵ XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı aydınları tarafından incelenmesi ve başarılı sonuçlar elde edildiğinin gözlemlenmiş olması, imparatorluğun çeşitli alanlarında yeni düzenlemelere duyulan ihtiyacı gün yüzüne çıkarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardır kendisini üstün gördüğü Batı'nın tartışılmaz gücünü kabul ederek siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve bürokratik alanda örnek alma yoluna giderek küresel değişime ayak uydurma yolunda ilk ciddi adımı atmıştır.⁶ Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın elinde bulundurduğu askerî merkezli ekonomik refah ve mutlak gücünü bu döneme kadar tehdit olarak algılamak ilk defa örnek alma ve uyarılma politikalarına başvurmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda, imparatorluğun mevcut bürokratik sisteminin merkezileştirilmesi ve denetim altına alınmasının yanı sıra eğitim sisteminde köklü değişiklikler yapılması için harekete geçilmiştir.⁷ XVIII. yüzyılın sonunda Sultan III. Selim tarafından uygulanan Nizam-ı

³ A. Kadir Çüçen, "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı*, 2006, s. 26.

⁴ Yakup Gökteş, "Modern Eğitim Kurumlarının Batılılaşma Dönemindeki Gelişimi (1700 – 1900)", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 2009, s. 13.

⁵ Özlem Aydoğmuş Ördem, "Modernite Kültürü ve Türk Modernleşmesi", *Sosyoloji Notları Dergisi*, C. 2, S. 2, Aralık 2018, s. 211.

⁶ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi: Mecmua*, C. 1, S. 2, Güz 2016, s. 51.

⁷ Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 11.

Cedit reformları, tehditten taklide dönüşüm sürecinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Bu reformlar aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçekleştirmiş olduğu ilk köklü ve düzenli yenileşme hareketi olarak anılmaktadır. Nizam-ı Cedit reformlarının bir diğer önemli özelliği ise imparatorluğun yıllardır vermiş olduğu umutsuz mücadelenin ilk somut örneği olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun III. Selim ile başlayan modernleşme serüveninin kimliğinde, II. Mahmud'un saltanatı ile birlikte bir değişim süreci yaşanmıştır. Sultan II. Mahmud selefi Sultan III. Selim gibi yalnızca askerî alanda düzenlemeler gerçekleştirmemiştir. Sultan II. Mahmud, Osmanlı modernleşmesinde bürokratik sahaya ağırlık vererek imparatorluğu oluşturan önemli kurum ve kuruluşlarda çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarında reformist padişahların izlemiş olduğu politikalar bilhassa Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra imparatorluğun her alanında yaşanacak olan kayda değer değişimlere hazırlık süreci niteliği taşımaktadır.

Modernite kavramının kökenleri XVI. yüzyıla dayanmaktadır. Bu kavram bilim, hümanizm, akıl ve birey ekseninde ortaya çıkan Orta çağa yönelik bir eleştiri olmasının yanı sıra otokontrol merkezli, rasyonelliğe dayanan bir üretim ve örgütlenme biçimi olarak literatüre girmiştir. XVI – XVII. yüzyılda Batı merkezli bir kavram olarak ortaya çıkan modernizm, bir devleti ayakta tutan bütün unsurların yapısal dönüşümünü ifade eden bir süreçtir. Bunun sonucunda kısa bir süre içerisinde Avrupa merkezli olmaktan sıyrılarak küresel boyutlara ulaşmıştır. Modernizm kavramı; farklı dönem, bakış açıları ve tanımlamaların etkisi altında kalarak kümülatif bir rota izlemiştir. Modernite, farklı dönemlerde farklı bakış açıları ekseninde hareket etmişse bile her durumda ortak bir amaca hizmet ederek yeni bir düzen yaratma olgusunu ifade etmektedir.⁸ En genel tabirle modernite, Aydınlanma Çağı'nın temel kavramları olan akıl ve bilimin beslediği, siyasi iktidar ve sanayileşme olmak üzere 3 temel bileşenin birbirlerini tetiklemesi sonucu meydana gelmiştir. Modernleşme, toplumların düzenli olarak bir çözüm arayışı ekseninde hareket etmelerine sebep olan bir arayış süreci olarak tanımlanmaktadır.⁹ Bu doğrultuda XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bahsi geçen arayış sürecine dahil olan Osmanlı yönetici sınıfı, literatürde “Osmanlı İmparatorluğu'nun Altın Çağı” olarak zikredilen XVI.

⁸ Ramazan İde, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2017, s. 4.

⁹ Mustafa Gündüz, *Maariftin Eğitime: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2020, ss. 25 – 27.

yüzyıldaki siyasi güce yeniden kavuşma arzusu, yeni bir devrin başlamasına sebep olmuştur. Bu dönemde mevcut eğitim sisteminin modernleşmesi ile birlikte devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılacağı inancını doğurması neticesinde gerçekleştirilmeye başlanan reformlar, 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile birlikte hız kazanmıştır. Bu dönemde şekillenen iyi bir toplum yaratmanın anahtarının iyi bir eğitim sistemine sahip olmaktan geçtiği anlayışın hakim olmasıyla birlikte eğitimde modernleşme faaliyetlerine önem verilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılda, mevcut kurumlar yapı ve hiyerarşi bakımından yeniden düzenlenirken Avrupa eğitim sisteminde yer alan kurum ve kuruluşlar imparatorluğa uyarlanmaya çalışılmıştır.

XIX. yüzyılda, eğitimde modernleşme faaliyetleri ışığında mevcut eğitim kurumlarında yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, imparatorluğun ihtiyaç duyduğu eğitim kademelerinin Batı tarzında ilk örneklerine rastladığımız bir dönem olması sebebiyle Türk eğitim tarihinde önemli bir devri ifade etmektedir. Bu çalışmada, Tanzimat devrinin getirdiği yeni düzenlemeler ışığında eğitimde modernleşme faaliyetlerinin ne şekilde gerçekleştiği açıklanmıştır. Bu dönemde açılan, ilköğretim ile yükseköğretim arasındaki mühim bir boşluğu dolduran sultanîlerin geçmişten günümüze bırakmış olduğu eğitim mirası ele alınmaya çalışılmıştır. Giriş ve iki ana bölümden oluşan bu tezde, esas itibarıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk eğitim politikalarının yaşadığı dönüşümden bahsedilmiştir. Özellikle kuramsal ve kurumsal bakımdan ele aldığım sultanîlerin, modern eğitim fikrinin oluşumu ve geleceğe aktarımında nasıl bir rol üstlendiği aktarılmaya çalışılmıştır.

Tezin ilk bölümünde ana hatlarıyla XVIII. yüzyıl ve öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan geleneksel eğitim müesseselerinin hangileri olduğu, bu müesseselerde eğitimin ne şekilde sağlandığına yer verilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen modernleşme faaliyetleri ışığında kurulan yeni tarzdaki eğitim kurumları ile geleneksel eğitim kurumları mukayeseli olarak incelenmiştir. İkinci bölümde ise "Tanzimat rüyasından maarif uyanış" olarak nitelendirdiğimiz ve Osmanlı eğitim sistemi içerisinde oldukça önemli bir ortaöğretim kurumu olarak faaliyet göstermeye başlayan sultanîlere ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuş ilk ve en önemli sultanî olan Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi detaylı olarak incelenmiştir. II.

Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devri eğitim politikaları ışığında kurulan diğer sultaniler de ayrıntılı bir biçimde kaleme alınmıştır.

1. Mevcut Literatür Değerlendirmesi

Sosyal bilimlerin araştırma sahasına modernite kavramının dahil olmasıyla birlikte gelişmiş düzeydeki Avrupa ülkelerinde tarih bilimine harcanan mesai artmıştır. Buna paralel olarak eğitim tarihi de multidisipliner bir alan olarak tarih ilmine yardımcı bir çalışma sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim tarihi hususunda gerçekleştirmiş olduğum ayrıntılı literatür değerlendirmesinin neticesinde, bu alana dair çalışmaların Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce bibliyografik eserler vasıtasıyla Avrupa'da yapılmış olduğunu söyleyebilirim. Eğitim tarihi alanında yapılan çalışmaların Avrupa'daki ilk örneklerine XIX. yüzyılın sonlarında rastlanmaktadır. Bu çalışmaların, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi içerisinde bir dönüşüm süreci yaşamasıyla birlikte eğitim tarihi ve eğitim tarihçiliğinin de seyri değişmiştir. Bilhassa II. Dünya Savaşı sonrası yazılan eserlerde bibliyografik çalışmaların yanı sıra eğitim kurumları ve eğitimciler odaklı eserler kaleme alınmaya başlanmıştır.

XX. yüzyılın başında Thomas Davidson tarafından kaleme alınan "A History of Education" isimli kitap, Avrupa'da eğitim tarihi alanında yayınlanan ilk eser olarak literatüre kazandırılmıştır. Bu eser akabinde Avrupa'da eğitim tarihi çalışmaları büyük bir ivme kazanmış, 1967 senesinde "History of Education Society" isimli dernek vasıtasıyla eğitim tarihinin kurumsallaşması yolunda ilk ciddi adım atılmıştır. Bu dönemde eğitim tarihi alanında Avrupa'da meydana gelen ilerlemelere paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda da II. Abdülhamid devri ile beraber, Avrupa'daki gibi sistemli olmamakla beraber ilk örneklere rastlanmaktadır.¹⁰

Türkiye'nin XIX. yüzyıldan beri içerisinde bulunduğu siyasi konjonktüre bakıldığı zaman, sürekli bir değişim ve düzenlemenin hissedildiği alan olan eğitim sistemi ve eğitim kurumları dikkat çekmektedir. Tanzimat Dönemi'nin hakim görüşünün Cumhuriyet'e yansımalarının bir neticesi olarak, eğitimin devletin her devirde karşılaştığı sorunlardan kurtulabilmesinin en kolay yolu olarak değerlendirilmiştir. Bu sebepten ötürü eğitim tarihi alanında geniş bir literatürle karşılaşmamız elbette tesadüfi değildir. XIX.

¹⁰ Mustafa Gündüz, *Eğitim Tarihinin Peşinde: Türkiye'de Eğitim Tarihçiliği ve Güncel Tetkikler*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2019, ss. 3 – 5.

yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat Dönemi'nde eğitimin hukukî yapılanması ve kurumsallaşması adına önemli bir adım atılmıştır. Bu adım günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı olarak çalışmalarına devam etmekte olan Maarif Nezareti 1857 senesinde kurulmasını ifade etmektedir. “Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnameleri” adı altında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler, Osmanlı modernleşme devri eğitim literatürünün ilk örnekleri kabul edilmektedir.¹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim tarihi çalışmaları, askerî alanda modernleşmenin ışığında kurulmuş olan Mühendishâne-i Berri-î Hümayûn ve Mekteb-i Harbiye için ders kitabı olarak hazırlanan eserler vasıtasıyla başlamıştır. Bu eserler, II. Abdülhamid devrinde Mehmet Esat Bey tarafından hazırlanan “Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berri-î Hümayûn ve Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye” isimli kitaplar olarak literatürde yer almaktadır. II. Meşrutiyet devrinde ise Tıbbiye öğrencileri için Rıza Tahsin tarafından kaleme alınan “Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye” ile devam etmiştir. Bahsetmiş olduğum bu eserler, okullarda okutulan ders kitabı niteliği taşıdığından Avrupa'da yayınlanan ilk örnekler gibi eğitim tarihi çalışmaları kapsamında değerlendirilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut eğitim tarihi literatürünün ilk kapsamlı çalışmaları ancak 1920lerde gerçekleşmiştir.¹² II. Meşrutiyet devrinin sonlarında, eğitim tarihi alanında okuyucuya bilgi vermesi amaçlanan kısa makaleler türünde eserler de kaleme alınmaya başlanmıştır.

1922 senesinde Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi tarafından hazırlanan “Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı: XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi” isimli eser, eğitim tarihi bakımından oldukça önemlidir. Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi tarafından hazırlanan eser gerek Maarif-i Umûmiye Nezareti gerekse 1869 senesinde yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi hakkında yayınlanmış olan ilk kapsamlı eğitim tarihi eseri olarak kabul edilmektedir. Bu eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat devrinde eğitim alanında gerçekleştirmiş olduğu reform çalışmalarının hukukî boyutu raporlarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Aynı zamanda modern eğitim kurumlarının tarihsel serüveni hakkında yapılan oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Türk eğitim tarihi alanında gerçekleştirilen kapsamlı çalışmalar, Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte farklı bir yapıya bürünmüştür. Önceki dönemlerde tek bir devri anlatan eserler Cumhuriyet Dönemi'nde daha genel bir çerçevede değerlendirilmeye

¹¹ Necdet Sakaoğlu, *Türkiye Eğitim Tarihi (11 – 20. Yüzyıllar)*, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2018, s. 15.

¹² Gündüz, *a.g.e.*, s. 5.

başlanmıştır. XX. yüzyıl sonrasında hazırlanan eserlerde genellikle eğitimin tarihsel gelişim serüveni ele alınmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Mehmet Ali Aynî tarafından 1927 senesinde hazırlanan “Darülfünûn Tarihi”, Cumhuriyet Dönemi’nde kaleme alınmış ilk eğitim kurumları tarihi eseri olarak nitelendirilmektedir.

Türk eğitim tarihi alanında gerçekleştirilen ilk kapsamlı çalışma, 1932 senesinde iki kitapçık olarak Nafi Atuf Kansu tarafından hazırlanan “Türkiye Ma’ârif Tarihi Hakkında Bir Deneme” adlı eserdir. Kansu, Türk eğitim tarihi araştırmalarında, nitelikli bir eser ortaya koyabilmek için öncelikli olarak dönemin bütün kaynaklarının incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Kansu’ya göre, siyasi – içtimai tarih, eğitim tarihinin ayrılmaz bir parçası olduğundan, iyi bir eğitim tarihçisi olabilmek için siyasi tarihe hakim olunması gerekmektedir. 1930ların sonlarına gelindiğinde, günümüzde halen Türk eğitim tarihi çalışmalarında öncelikli olarak başvurulması gerektiğini düşündüğüm 5 ciltlik Maarif Tarihi isimli eser karşımıza çıkmaktadır. Eser, o dönemde Dahiliye Vekâleti’nde özel kalem olarak görev yapmakta olan Osman Nuri Ergin tarafından hazırlanmış oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Bu dönemde Türk eğitim tarihine eserleriyle iz bırakan bir başka isim, 1938 – 1946 seneleri arasında Maarif Vekilliği görevini idare etmekte olan Hasan Ali Yücel’dir.¹³ 1944 senesinde, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in Türkiye Cumhuriyeti’nin geniş kapsamlı bir eğitim tarihi eseri hazırlanmasını talep etmesi doğrultusunda Nevzat Ayas, “Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler” isimli eseri kaleme almıştır.

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Türkiye’de eğitim tarihi çalışmaları hız kazanmıştır. Özellikle 1950lerden sonra eğitim kurumlarının tarihsel gelişimleri derinlemesine incelenmeye başlanmış ve bu alanda farklı makaleler, kitaplar ve tezler hazırlanmaya başlanmıştır. Günümüzde Türk eğitim tarihi alanında mebzul sayıda çalışma bulunmasına rağmen, bu alandaki araştırmaların olmazsa olmazı diye nitelendirilen bir başka eser, 1962 senesinde Faik Reşit Unat tarafından hazırlanan “Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış” isimli çalışmadır.

¹³ Ahmet Güner Sayar, “Hasan Ali Yücel”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 45; Hasan Ali Yücel’in eğitim alanında kaleme almış olduğu eserler şunlardır: “*Fransa Maarif Teşkilâtında Müfettişler* (İstanbul 1934); *Fransa’da Kültür İşleri* (İstanbul 1936); *Türkiye’de Orta Öğretim* (İstanbul 1938); *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, II (Ankara 1946), III (Ankara 1947) (Yücel’in konuşmaları: *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler* Ankara 1993); *Öğretmen-Öğrenci Köşesi* (Ankara 1995).”

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde yetişen, ilk mezunlarından ve ilk hocalarından biri olma gururunu yaşayan Hasan Ali Koçer de eğitim tarihi literatürüne oldukça mühim katkılar sağlamıştır. Koçer, geçmişten günümüze öğretmenlik mesleğine ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e öğretmen yetiştirmenin serüveni hakkında ilk çalışmaları başlatarak, bu konuda ilkleri gerçekleştirmiştir. Bu alanda kendisini takip eden bir diğer önemli isim, 1977 senesinde "Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri" isimli eseri tez olarak hazırlayan Yahya Akyüz olmuştur. Yahya Akyüz'ün 1982 senesinde kaleme aldığı "Türk Eğitim Tarihi" isimli eseri, arşiv kaynaklarından ve önemli vesikalardan derleyerek hazırlamış ve bu alanda tartışılmaz bir yere sahip olmuştur.¹⁴

Geçmişten günümüze Türk eğitim tarihi kapsamında hazırlanmış olan kült eserlere baktığımız zaman, sultanîlerin bahsi geçen çalışmalarda derinlemesine ele alınmadığı dikkatimi çekmiş ve konu ile ilgilenmeye sevk etmiştir. Bilhassa Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreçte şekillenen eğitim modernizasyonu içerisinde sultanîler, oldukça önemli bir eğitim kademesi olarak incelenmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk ve müfredat bakımından düşünülen modern eğitimin vücut bulduğu tek ortaöğretim kurumu olan Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin yeri ve önemi detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmış, imparatorluğun tamamında yaygınlaştırılması düşünülen bir eğitim kurumu olarak vilayet sultanîleri ve kız çocuklarına yönelik inâs sultanîleri bir arada incelenmiştir.

XIX. yüzyılın başından beri eğitim kurumlarının tarihçeleri ayrıntılı bir biçimde yazılmış fakat sultanîlerin tek bir eser olarak incelendiği çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu doğrultuda hazırladığım tezimde geleneksel eğitim kurumlarından moderniteye geçiş sürecinde eğitimde yaşanan gelişmeleri detaylı bir şekilde ele almaya çalıştım. Bu konuda gerçekleştirilen çalışmalara baktığımız zaman genellikle tek bir dönem veyahut tek bir eğitim kurumuna yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Eğitim tarihi hususunda gerçekleştirdiğim ayrıntılı literatür taraması sonucunda Tanzimat devrinde açılan ilk örnekler, sultanîleri yaygınlaştırma politikaları ve kız öğrencilere yönelik sultanîlerin bir arada yer aldığı bir çalışma olmaması, özellikle bu plan çerçevesinde hareket etmemi sağlamıştır.

¹⁴ Gündüz, *a.g.e.*, s. 11.

Bu doğrultuda, Türk eğitim sistemi içerisinde sultanî kademesine yer verildiği eser Derya Demirel tarafından hazırlanmış “Osmanlı Devleti’nde Sultaniler ve İdadiler” isimli tez çalışmasıdır. Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu’nda mevcut idadiler ve sultaniler bir arada incelenmiş ve sultanî kademesine yeterince detaylı yer verilmemiştir. Bu çalışmanın yanı sıra gerçekleştirmiş olduğum literatür taramasında Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin tarihsel gelişimini ele alan tezlerin¹⁵ de farklı dönemlerde yazılmış olduğunu inceledim. Türk eğitim tarihi alanında oldukça ehemmiyet arz eden Galatasaray Mekteb-i Sultanisi hakkında kaleme alınan ve tez çalışmamda sık sık başvurduğum bir diğer önemli eser, Vahdettin Engin tarafından hazırlanan Mekteb-i Sultanî, bu konuda yazılmış en kapsamlı eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Vahdettin Engin tarafından hazırlanan bu esere, tezimin Galatasaray Mekteb-i Sultanîsini incelediğim kısımlarında sık sık başvurmamın sebepleri ise şunlardır: Bu eser Osmanlı’dan Cumhuriyet’e yalnızca Mekteb-i Sultanî’nin incelenmiş olduğu en geniş kapsamlı eser olmasının yanı sıra tamamen arşiv kaynakları kullanılarak hazırlanmıştır.

Literatür değerlendirmesinde son olarak dikkat çekmek istediğim nokta, gerçekleştirmiş olduğum Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultaniler isimli tez çalışmam ile mevcut literatüre ne gibi katkılar sağlamayı amaçladığım yönünde olacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak tarihsel süreç bakımından, Osmanlı İmparatorluğu’nun geleneksel eğitim kurumları ile başlamış olduğum çalışma, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar uzanmaktadır. Bilhassa Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin kuruluşunu XV. yüzyıl olarak kabul ettiğimden ötürü başvurduğum Tayyâr-zâde Atâ tarafından kaleme alınmış olan 5 ciltlik Osmanlı Saray Tarihi isimli eserin ilk cildinde yer alan Galata Sarayı’nın Te’sîs ü ‘İcadı isimli bölümün daha önce yapılmış olan çalışmalarda kullanılmamış olması özellikle dikkatimi çektiğinden ötürü tezimde bu esere yer verdim.

¹⁵ Galatasaray Mekteb-i Sultanisi hakkında yazılmış olan tezler için ayrıca bkz. Aylin Semiz, *Türk Ortaöğretim Sisteminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani): Yeri ve Tarihsel Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.; Emel Engin, *Galatasaray Lisesi 1923 – 1950 Dönemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.; Emine Kocmanoğlu, *Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej- Mekteb-i Sultâni (Galatasaray Lisesi) Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin ilk yıllarındaki eğitim politikalarını daha iyi anlayabilmek için De Salve'in tecrübelerini aktardığı makaleye başvurduğum. Mekteb-i Sultanînin resmi olarak açılışının gerçekleşmesinin akabinde, ilk müdürlük görevine atanan Mösyö De Salve'in Fransa'ya döndükten sonra *Revue des Deux Mondes* isimli dergide yayınlamış olduğu "L'Enseignement en Turquie: Le lycée impérial de Galata-Sérai" isimli makale bu konuda oldukça önem arz etmektedir. Bu makale, Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşundan ilk yıllarında sahip olduğu eğitim politikalarına kadar birçok önemli detayı bünyesinde barındırmaktadır. Bunun haricinde, dönem bakımından oldukça geniş bir zaman diliminde incelemiş olduğum sultanîler yalnızca Tanzimat devri ile sınırlı kalmamıştır. Bu çalışmada, II. Abdülhamid devri eğitim politikaları ışığında kurulan Vilayet Sultanîleri ve II. Meşrutiyet devri ideolojilerinin toplumsal yansımaları neticesinde kurulan İnâs Sultanîlerine de ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

2. Amaç

İnsanlık tarihinin her devrinde toplumların bir arada sorunsuz bir biçimde yaşaması için bir arada bulunması gereken bazı unsurlar mevcuttur. Buna ilave olarak her toplumun belirli bir sistem içerisinde idare edilebilmeleri ancak o toplumu oluşturan bireylerin her alanda eğitilmesiyle mümkün kılınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut bozulmaların beraberinde getirdiği değişim arzusunun bir neticesi olarak eğitim kavramı ön plana çıkmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan modernleşme sürecinin eğitim alanındaki ivmesi de bu görüş doğrultusunda belirli bir kimliğe kavuşmuştur. Tezimin konusu çerçevesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki süreç ana hatlarıyla değerlendirilmiştir. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut eğitim sisteminde yeni bir kademe olan "Sultanî" yapısı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tezimin temel dayanağını oluşturacak olan Sultanîler, mevcut yapılarıyla günümüzde de hâlâ varlığını sürdüren Cumhuriyet sonrası ortaöğretim kurumlarının temelini oluşturmaktadır. Bu eğitim kurumları yaşadığımız sınırlar içerisinde Tanzimat Dönemi'nin Batı zihniyetini başarılı bir şekilde yansıtan eğitim kurumları olma özelliğini taşımaktadır. Buna ilave olarak modern Türkiye'nin oluşumunda rol oynamış olan fikrî kadroların yetiştiği önemli eğitim kurumları olarak faaliyet göstermektedirler.

Türk eğitim sistemi ve politikalarıyla ilgili yapılan çalışmaları kapsam bakımından incelediğimde Sultanîlerin ayrıntılı bir biçimde ele alınmadığı konu ile ilgilenmeye sevk etmiştir. Özellikle XX. yüzyılın başından günümüze Türk eğitim sistemi ve politikalarını anlamak için Tanzimat devri eğitim sisteminin incelenmesi gerekmektedir. Bu amaç etrafında şekillenen çalışma ile, Tanzimat devrinden günümüze dek değişen ideolojiler çerçevesinde öğrenci yetiştirme politikaları eğitim kurumları üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Son olarak Türk eğitim tarihi literatürüne bir nebze de olsa katkı sağlamak amacıyla yola çıkılmıştır.

3. Yöntem

Geçmişle günümüz arasında akıp giden olayların bütününde kendine bir rota çizmiş olan tarihçiler, araştırmalarını gerçekleştirirken birtakım yöntemlere başvurmaktadır. Her devirde kullanılan kaynaklar ve metotlar kesintisiz bir devinim halinde olsa bile devamlı aynı amaca hizmet etmektedir: Geçmişin sürekli yeniden yazılması.¹⁶ Özellikle sosyal bilimlerde modernizm kavramının hakim olmasıyla birlikte birbirinden farklı yöntem ve metodolojiler bir arada kullanılmaya başlanmıştır. Bu alanda kullanılmaya başlanan yeni yöntemler, giderek algılaması güç hale gelen olayları anlamada birden fazla disipline duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Tezimi kaleme almaya başlamadan öncelikli olarak başvurmuş olduğum yöntem tarihsel tarama olmuştur. Tarihsel tarama metodu, tarih yazıcılığında sık sık kullanılan önemli bir yöntemdir. Bu yöntemi diğer disiplinlerde kullanılan tarama yöntemlerinden ayıran belirgin bir özellik mevcuttur. Tarihsel tarama yönteminin en belirgin özelliği, veri oluşturmaktan ziyade mevcut veriler arasında kurulan sebep – sonuç ilişkisinden besleniyor olmasıdır.¹⁷

Bu çalışmayı yöntem bakımından ele aldığım zaman söyleyebileceğim ilk husus nitel bir araştırma yöntemi izlendiğidir. Öncelikle tez konuyla ve bilhassa Türk Eğitim Tarihi ile ilgili olan kitap, makale ve tezler detaylı bir literatür değerlendirilmesinden geçirilmiştir. Tanzimat devri hakkında arşiv kaynaklarının da verilerin temelini oluşturması sebebiyle elde edilen verilerde sentez yöntemine başvurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu geleneksel eğitim kurumları ile modernleşme sonrası kurulan yeni eğitim kurumlarının politikaları sorgulayıcı bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma hazırlanırken Osmanlı İmparatorluğu'nda hakim olan eğitim sistemi ve politikaları gözden geçirilmiştir. Özellikle gelenekten moderniteye geçiş sürecinde eğitim sisteminde yaşanan değişimler ve bu değişimlerin toplumun yenileşme çabalarında nasıl bir rol üstlendiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu hususta incelenmiş olan kaynaklar ve yapılmış çok yönlü araştırmalar doğrultusunda edinilen veriler aracılığıyla geçmiş ve günümüz arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eğitim kurumlarının yanı sıra eğitim politikaları çok yönlü bir biçimde incelenmiştir.

¹⁶ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 16.

¹⁷ Fatih Yazıcı, "Tarihsel Tarama", *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, Ankara 2019, s. 222.

4. Hipotez

Hipotez, herhangi bir araştırma konusunda, mevcut olaylar arasındaki sebep – sonuç ilişkileri ve bu ilişkileri belirli bir amaca bağlarken izlediğimiz rota olarak tanımlanmaktadır. Hipotez, araştırma konusu için oldukça önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir.¹⁸ Tanzimat Dönemi, Türk eğitim tarihi araştırmaları için önemli bir devir olarak incelenmektedir. Tanzimat Devri ve eğitim alanında bu dönemin mirası olan çeşitli düzenlemeler, eğitim tarihi araştırmalarıma başlarken yol gösterici olmuştur.

Tezimin kapsadığı dönem bakımından, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştirmiş olduğu eğitim reformlarının Osmanlı tebaası üzerindeki olumlu etkileri ve modern toplumun inşasında oynadığı rol göz ardı edilemez. Bu doğrultuda gerçekleştirmiş olduğum çalışmalar, ilk örneklerine 1700lerin sonunda rastlanan modern eğitim kurumlarının gerek Osmanlı toplumunun zihniyet değişiminin bir ürünü gerekse Avrupa'ya açılan yeni pencere olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Netice itibariyle, modern eğitim kavramı ve bu kavramın beraberinde getirdiği kurumlar vasıtasıyla yeni bir birey tasavvuru yaratılmıştır. Bütün bu unsurlar esas olarak araştırmalarım şekillenirken düzenli olarak düşündüğüm “Neden eğitmeliyiz?” sorularına cevap niteliği taşımaktadır. Bu tez çalışması ile, modernleşme sürecinde izlenen eğitim politikalarının gelenekten moderniteye, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecini ne şekilde etkilediği anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş devrinde eğitimden beklenen sonuçların istenilen düzeyde elde edilip edilmediği sorularına yanıt aranmıştır.

¹⁸ Tufan Turan, “Tarih Metodolojisi için Mini Sözlük”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, Ankara 2019, s. 491.

1. BÖLÜM

MODERNLEŞME DÖNEMİ ÖNCESİ OSMANLI EĞİTİM MÜESSESELERİ IŞIĞINDA TANZİMAT'A GİDEN SÜREÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme faaliyetlerinin gerçekleştirilmeden önceki uzun bir devri kapsayan, modernleşme öncesi dönem bazı kaynaklarda “Medrese Dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin en çarpıcı özelliği, modernleşme döneminin tam aksine politikaların izlenmiş olmasıdır. Bu dönemde eğitimde çeşitliliği arttırma politikası yerine yegâne eğitim kurumu olarak medreselerin faaliyet göstermesi, dönemin eğitim anlayışını ortaya koymaktadır.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde açılmış olan ilk medreseler, Avrupa'daki eğitim kurumlarından oldukça farklı bir müfredata sahipti. İmparatorluğun geleneksel eğitim kurumlarında, pozitif bilimlere dayalı eğitimin tam aksine İslam dininin emir ve buyruklarının müderrisler tarafından öğretilmesi amaçlanmış ve öğrencilere bu doğrultuda eğitim sağlanmıştır. XV. yüzyıla geldiğinde medrese yapısında bir değişim ve dönüşüm süreci başlamıştır. Medreselerin müfredatında yer alan İslam dininin emir ve buyruklarının öğretildiği derslerin yanı sıra filoloji, felsefe, matematik, astronomi ve tıp bilimleri müfredata ilave edilmiştir. Bu dönemde medreselerin yalnızca ders programları değil eğitim kadrosunda da yeni düzenlemeler yapılmıştır.²⁰ Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyıl ortalarında başlayan eğitim yapısındaki değişim, devletin artık bir beylik olmaktan çıkıp “Cihan İmparatorluğu” olma sürecini hızlandırmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı Klasik Döneminde var olan eğitim kurumlarının zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm ve siyasi hayatın topluma yansımaları incelenecektir. Bu doğrultuda Osmanlı toplum yapısındaki değişimler eğitim bağlamında değerlendirilecektir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan itibaren yaşadığı siyasi değişimlerin dönemin mevcut eğitim kurumlarının yapı ve işleyişine olan etkilerinin modernleşmeye giden süreci nasıl şekillendirdiği incelenecektir. Tanzimat Dönemi öncesinde kurulmaya başlanan modern eğitim kurumları ile birlikte o dönem

¹⁹ Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014, s. 61.

²⁰ Sakaoğlu, *a.g.e.*, ss. 41 – 42.

Avrupa’da yaşanan bilimsel ve teknik gelişmelerin bu kurumlar vasıtasıyla Osmanlı topraklarında yarattığı etkiler değerlendirilecektir.

1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI

Tarihsel dönemlendirmeler incelendiğinde, bir devletin siyasi ve sosyal gelişmeleri göz önünde bulundurularak dönemlere ayrıldığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti’nin Klasik Dönemi, devletin beylikten imparatorluğa geçiş sürecinin tamamlanmasından XVI. yüzyıl sonlarına yani ilk modernleşme çalışmalarının başladığı döneme kadar olan zaman dilimini ihtiva etmektedir.²¹

1.1.1. Medreseler

Osmanlı Klasik Döneminde eğitimden söz etmeye başladığımızda ilk önce bahsedilmesi gereken eğitim kurumu şüphesiz medreselerdir.²² Kelime anlamı olarak lügatte, “okumak, anlamak” olan ders, dirâse kökünden türetilerek okunan yer anlamına gelen bir mekân ismi haline gelmiştir.²³ Medreseler, Türk toplumlarının İslamiyet’i kabulünden sonra, vakıfların idaresi altında olan, genellikle İslam dininin temel esaslarının öğretildiği ve müfredatında dinsel içerikli derslerin yer aldığı ilk, orta ve yükseköğretim kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Medreselerin kendi içerisinde “ilk, orta ve yüksek” olmak üzere üç gruba ayrılmasının temel sebebi, sistemli ve kademeli bir eğitim sağlamaktır.²⁴ İslamiyet’in yayılması ile birlikte kurulmaya başlanan ve vakıf kültürünün bir parçası olan medreseler sistemli hale gelmeden önce, medrese kültürüne öncülük eden bazı kurumların var olduğunu gözlemlemekteyiz. Bunların başında Beytü’l-Hikmeler, kütüphaneler, camiler, halkalar, zaviyeler, mescitler, hanlar ve kervansaraylar gelmektedir.²⁵ Tıpkı medreseler gibi dinî eğitimin verildiği kurumlar, medrese teşkilatı tamamlanmadan önce bu eğitim kurumunun çekirdeğini meydana getirmiştir diyebiliriz.

²¹ Mustafa Gündüz, “Türk/Osmanlı Eğitim Tarihinin Klasik Devrine Kısa Bir Bakış”, *Osmanlı Eğitim Mirası – Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s.40.

²² Gündüz, a.g.m., s. 45.

²³ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 323.

²⁴ Deniz Aşkın, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, 2017, s.980.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlimiye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, ss. 26 - 28.

Kökene Büyük Selçuklulara dayanan medreselerin tarih sahnesine çıkışı ilk olarak 1040 yılında gerçekleşmiştir. 1040 yılında Tuğrul Bey tarafından Nişabur şehrinde kurulan medresenin genel eğitim ve öğretim kurumu haline gelmesi, 1065 yılında Selçuklu veziri Nizamü'l-mülk tarafından kurulmuş olan Bağdat merkezli Nizamiye Medreseleri ile gerçekleşmiştir.²⁶ XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde eğitim açısından altın çağını yaşamış olan bu kurumlar tamamen ulemanın denetimi ve sorumluluğu altında şekillenmiş ve tamamen ilmiye sınıfına bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir.²⁷ X. yüzyılda kurulmaya başlayan medreselerde görev alan çeşitli din adamları, Kur'an, fıkıh, kelam, tefsir, hadis gibi temel eğitimi vermekle sorumluydular. Bu dönemde açılan medreselerin eğitim - öğretim masraflarını karşılamak ve ilmiye teşkilatının ödemelerini gerçekleştirmek amacıyla çeşitli vakıflar tahsis edilmiştir.²⁸ Medrese öncesi dönem incelendiğinde eğitimin cami, mescit, tekke, zaviye, kervansaray vb. yapılarda gerçekleştiğini görmekteyiz. Fakat bahsi geçen bu kurumlarda verilen eğitim organizasyon ve süreklilik açısından oldukça yetersizdi. Medreseler, Türk – İslam topraklarında fikri bir bütünlüğü sağlamak ve bunu öğrencilere aktarmak açısından eğitim – öğretim hususunda bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.²⁹ Yüzyıllar boyunca medreseler, Klasik Dönem Osmanlı eğitiminin vazgeçilmez bir unsuru olarak faaliyetlerine devam etmiş; medreselerin işleyişleri ve yapılarındaki bozulmalar görülene dek Osmanlı topraklarında yetişmiş olan önemli âlimler, devlet adamları ve zanaatkârlar bu kurumlarda eğitimini tamamlayarak dönemin ihtiyaçlarına paralel olarak devlete hizmet etmişlerdir.³⁰

Osmanlı Devleti'nin beylikten devlete geçiş sürecinin tamamlanmasının ardından medreseler, imparatorluk için stratejik önem taşıyan Bursa ve Edirne gibi şehirlere dönemin sultanları tarafından kurulmaya başlanmış; kurulan bu medreselerde imparatorluk dışındaki önemli ilmi şahsiyetlerin eğitim zihniyetleri ve metotları etkisini

²⁶ Erdoğan Başar, "Türkiye'deki Eğitimin Tarihsel Gelişimi", *Eğitim Bilimine Giriş*, ed. Özcan Demirel, Zeki Kaya, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016, s. 39.

²⁷ Ejder Okumuş, "Tanzimat Döneminde Eğitimde Laikleşmenin İşaretleri", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 3, S. 9, 205, s.147.

²⁸ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 159.

²⁹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk- İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015, s. 67.

³⁰ Mustafa Gündüz, *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s. 20.

göstermiştir.³¹ XIV. Yüzyılda Osmanlı'da kurulan medreseler, Selçukluların Anadolu'da kurduğu medreselerin sistemleştirilmiş ve müfredat bakımından zenginleştirilmiş olarak bir geleneğin devamı niteliğindedir.³² Ancak bu devirde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kurulan medreseler ile Selçuklu Dönemi'nde kurulan ilk medreselerin yapısı mukayese edildiği zaman, aralarında gerek yapı gerekse yöntem bakımından ciddi farklar bulunmaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde medrese hiyerarşisinde düzenleme yapılmış, ortak bir eğitim – öğretim programı belirlenmiş, Osmanlı Devleti içerisinde yer alan ve prestijli bir sınıf olan “İlmiye Sınıfı”na dahil olmanın yegâne koşulu olarak medrese eğitimi almak zorunlu hale getirilmiştir.³³ Osmanlı Devleti'nde kurulan medreseler ilk olarak belirli bir amaca hizmet etmek ve devletin ihtiyacı olan ulema kadrosuna kalifiye eleman yetiştirmek amacıyla tesis edilmiştir. Osman Bey döneminden itibaren, sultanın güvenilebileceği ve stratejik öneme sahip yerlere tayin edebileceği kadrları bulmak neredeyse imkansızdı. Bu sebeplerden ötürü medreseler inşa edilerek, devletin kendi içerisinde ihtiyaç duyduğu ilmi kadroların yetişmesi ve bu kadroların dini ve idari yönetimde rol oynaması temel amaç haline gelmiştir.³⁴

Osmanlı Klasik Döneminde, yeni fethedilen topraklara medreseler inşa etmek kısa sürede bir gelenek haline gelmiştir. Üzerinde hakimiyet kurulan yeni topraklara eğitim kurumu inşa ederek yalnızca o bölgedeki eğitim – öğretimin teşekkülünün sağlanması değil; aynı zamanda İslam dininin öğretilmesi, kültürünün yaygınlaşması, devlet için gerekli olan bürokratik kadroların yetişmesi ve yeni idarenin halk tarafından benimsenmesi amaçlanmıştır.³⁵

Osmanlı Devleti içerisinde, medrese eğitimi Fatih Dönemi ve İstanbul'un Fethi ile yeni bir boyut kazanarak medrese yapısı pozitif bilimlere ağırlık verilen bir eğitim kurumuna

³¹ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S.1, Bursa 2008, s. 26.

³² Ekmeleddin İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi? – Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Giriş*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.112.

³³ Miri Shefer Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim – Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, çev. Kübra Oğuz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 80.

³⁴ M. Hulusi Lekesiz, *Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme (Teşekkül, Gelişme, Çözülme XV – XVII. Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, ss. 22 – 23.

³⁵ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 328.

dönüşmüştür.³⁶ İstanbul'un fethinin ardından, şehirde yer alan 8 kilisenin medreseye dönüştürülmesi de medrese eğitime yeni bir boyut kazandırmıştır. Sahn-ı Semân ya da Medaris-i Semâniyye olarak adlandırılan bu 8 medresenin en önemli özelliği, o dönemde açılmış olan diğer medreselerden en üst düzeyde yer alması yani yükseköğretim derecesinde eğitim vermesiydi.³⁷ Sahn-ı Semân medreseleri müfredat bakımından incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nde kendisinden önceki medrese geleneğini sürdürmüş; aklî ve naklî ilimler bir arada yürütülmüştür.³⁸ Sahn-ı Semân medreselerinde eğitim almanın yegane koşulu ise kademe olarak daha düşük medreselerde eğitimi tamamlamaktan geçiyordu. Bahsi geçen bu medreselerde müderris olabilmek için ise bazı şartları sağlamak gerekiyordu. Örneğin, medrese eğitimini tamamlamış, hariç ve dahil tüm medreseleri görmüş ve mülazemet süresini doldurmuş olan bir medrese mezunu ancak Sahn-ı Semân kademesine kadar yükselebilmekteydi. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde Sahn-ı Semân Medreselerinde müderris olmak oldukça mühim bir ilmî derece olarak kabul edilmekteydi.³⁹

XVI. yüzyıl ve sonrası medrese eğitiminin giderek önem kazandığı bir devir olmakla beraber Osmanlı toplumu içerisinde yüksek makam ve mevki sahibi olmanın koşulu ilmiye sınıfına mensup olmaktan, ulema hiyerarşisine dahil olmanın da en önemli şartı ise İstanbul medreselerinde eğitimini tamamlamış olmaktan geçiyordu.⁴⁰ Kısacası bu dönemde öğrencinin iyi bir medresede eğitim alması doğrudan toplum içerisindeki konumunu belirlemekteydi.

Osmanlı Devleti içerisinde XVII. yüzyılda başlayan devlet kademesindeki aksamalar ve beraberinde getirdiği bozulmalar doğrudan medrese eğitimini ve işleyiş yapısını etkilemiştir.⁴¹ Örneğin daha XVII. yüzyıla gelinmeden yazılmış olan rapor ve risaleler incelendiğinde, İstanbul'da medreseyi dereceyle bitirmiş öğrencilerin kadroya alınmadığını, Anadolu'nun herhangi bir yerleşim yerinde eğitim almış bir öğrencinin ilmiye sınıfına dahil edildiği görülmektedir. Medrese yapısındaki bu bozulmalar zamanla

³⁶ Sakaoğlu, *a.g.e.*, ss. 42 – 43.

³⁷ Binbaşıoğlu, *a.g.e.*, ss. 66 – 67.

³⁸ Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 534.

³⁹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, ss 21 -22.

⁴⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar: Kültürel Tarih*, çev. Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitaplar Yayınevi, Ankara 2018, s. 165.

⁴¹ Derya Demirel, *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007, s. 14.

Osmanlı bürokrasisinin zedelenmesine sebebiyet vermiş ve siyasi gücü olumsuz etkilemeye başlamıştır.⁴² Medreselerin yapısındaki bozulmalar sonucunda hazırlanan bazı kanûnnâmeler ile medreselerin tekrar Fatih Dönemi'nde yakaladığı prestijli yapısına geri dönmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde hazırlanmış olan kanûnnâmelerde, medreseler hususunda yer alan ortak problematik kitap geçme usulünün yarattığı adaletsizlikler, müderris - talebe kalitesindeki azalmalar ve en önemlisi eğitimin niteliğinin giderek azalmış olmasıydı.⁴³ Medreselerde meydana gelen bozulmaların esasları, 4 ana grupta şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Fatih Dönemi ile birlikte medreselerin müfredat alanına giren felsefe, astronomi, matematik, filoloji gibi pozitif bilimlerin kaldırılması ve bunun sonucunda öğrencilerin bu dersleri düşünme ve tartışma ortamında kavramalarının yerini kitaptan okumanın alması.

2. Müderris olmanın temel şartı olan medreseden mezun olduktan sonra “mülazemet” denilen bekleme süresinin kaldırılarak rüşvet ile atamaların yapılmaya başlanması.

3. Öğrencilerin dersleri bırakarak toplumsal olaylara dahil olması. (Bkz. suhte isyanları)

4. Müderrislerin görevini layığıyla yerine getirmemesi.⁴⁴

Medreseleri oluşturan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilmiye teşkilatını meydana getiren ulema sınıfının temel görevleri olan siyasal denetim, Osmanlı tebaasını bilinçlendirme ve yönlendirme gibi görevlerini dürüstlikle yerine getirmemeye başlaması, geleneksel medrese yapısının temelden sarsılmasına ve giderek bozulmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁵ XIX. yüzyıla gelindiğinde, modern eğitimin ilkeleri ile medrese eğitiminin ters düşmesi medreselerin yaşayacağı prestij kaybına giden süreci hızlandırmıştır. Bunun yanı sıra çağın gereklilikleri karşısında yetersiz kalması ve dönemin şartları doğrultusunda nitelikli eleman yetiştirememesi sebebiyle uzun yıllar Osmanlı Devleti içerisinde eğitim –

⁴² Abdurrahman Atçıl, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim: Medreseler”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 39.

⁴³ Yasemin Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, *Bellekten*, C. LXXVIII, S. 283, Ankara 2014, s. 968.

⁴⁴ Binbaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 68 – 69.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 71 – 72.

öğretimin sağlandığı bu kurumlar kapatılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında eğitim alanında gerçekleştirilen inkılaplar doğrultusunda 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte ülke sınırları içerisinde yer alan tüm medreseler kapatılarak eğitimde birlik sağlanması adına tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.⁴⁶

1.1.2. Sıbyan Mektepleri

XIX. yüzyıl öncesi, Osmanlı eğitim sistemi temel din eğitimi ile Kur'an-ı Kerim'i okuma ve ezberleme üzerine yapılanmıştır. Bu dönemde bahsi geçen eğitim-öğretim faaliyetleri sıbyan mektepleri aracılığıyla sağlanmaktaydı. Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağını oluşturan mektep, etimolojik olarak Arapça kökenli ketebe sözcüğünün eylemin gerçekleştirildiği yer olarak çekimlenmesiyle meydana gelmiştir. Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağını oluşturan sıbyan mekteplerinde dersler din temelli olup, pratiğe dayalı bilgilerin öğrenciler tarafından ebeveynleri aracılığıyla öğrenmesi bekleniyordu.⁴⁷ Sıbyan mektepleri; en basit tabirle mahallelerde, köylerde veyahut kentlerde açılan, başında hocaların bulunduğu ve bu mekteplere gelen çocuklara yalnızca temel dini bilgilerin, ibadetlerin ve ezberden Kur'an okumanın öğretildiği mekanlardı.⁴⁸ "Sâbi" denilen, 5 – 6 yaşlarındaki çocuklar aileleri tarafından bu mekteplere gönderilerek ilk eğitimlerini alırlar ve yaklaşık 13 – 14 yaşlarına kadar burada eğitime devam ederek hafız olabilmekteydiler.⁴⁹ Sıbyan mekteplerine gönderilen kız ve erkek çocuklar öncelikle bilgi düzeylerine göre sınıflara ayrılır, daha sonra sınıflarda kendi cinsiyetlerine ayrılmış gruplar halinde derslere katılmaktaydılar.⁵⁰ Sıbyan mektepleri, genellikle bir külliye içerisinde ya da mahalle içerisinde inşa edilmiş olup; Osmanlı kültür hayatı açısından oldukça önemli yapılar olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti içerisinde bu mekteplerin inşası, padişahlar, valide sultanlar ve büyük devlet adamları tarafından gerçekleştirildiğinden, yalnızca bir eğitim kurumu olarak değil aynı zamanda hayır

⁴⁶ Fatma Acun (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi), *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, Siyasal Yayınevi, Ankara 2016, ss. 222 – 224.

⁴⁷ Lathiful Khuluq, "Modernization of Education in the Late Ottoman Empire", *Al-Jami'ah*, Vol. 43, No. 1, 2005, pp. 25.

⁴⁸ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁰ Uğur Demirbağ, "Sıbyan Mekteplerinde Verilen Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 6, 2018, s. 413.

kurumları olarak değerlendirmek daha doğru bir bakış açısı olacaktır.⁵¹ Bu eğitim kurumlarında okuyan çocuklar çok küçük yaşta olduğundan, mektepler inşa edilirken geniş bir oyun sahası olmasına dikkat edilmiş, ayrıca çocukları korumak için gerekli önlemler alınarak sınıfların bulunacağı konuma da bir hayli özen gösterilmiştir. Sıbyan mekteplerinde eğitim alan çocukların okula ulaşım zorluğu yaşamaması için yaygın olarak inşa edilen bu kurumlar, genellikle her iskân bölgesine eşit olarak konumlanmış ve mahallelerin kesişme noktaları tercih edilmiştir.⁵²

Öğretim yöntem ve metotları bakımından yalnızca ezbere dayalı bir eğitim prensibi olan bu okullarda çocuklar, okuma ve yazma öğrendikten sonra Kur'an'ı ezberlemeye başlardı. Eğitim – öğretim açısından oldukça yetersiz ve plansız olan bu okulların, dönemin eğitimcileri tarafından hazırlanmış bir yönetmeliği de bulunmamaktadır.⁵³ Sıbyan mekteplerinin tek eksiği yönetmelik değil; aynı zamanda hocaların ilköğretim seviyesinde dahi ders verecek donanımlı kişiler olmamasıdır. Mekteplerde ders veren hocaların büyük çoğunluğunu yalnızca Kur'an'ı ezberlemiş, yazma bilmeyen imam ve müezzinler oluşturmaktaydı. Bunun sonucunda mektebi tamamlamış çocuklar medrese seviyesine geldiğinde eğitim anlamında oldukça yetersiz görülüyorlardı.⁵⁴ Tüm bu sebepler, 1847 senesine gelindiğinde “sıbyan mekteplerine hoca olabilmek” adına bir talimatnâme çıkarılmasına yol açmıştır.⁵⁵ Bu talimatnâme içerik bakımından yeterli olsa da dönemin şartları sebebiyle sıbyan mekteplerinde hayal edilen ıslah çalışmaları tamamen yapılamamış; köklü değişiklikler 1869 senesinde Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile gerçekleşmiştir.⁵⁶ Bu nizamnameden sonra Osmanlı Devleti içerisinde yer alan sıbyan mekteplerinin büyük çoğunluğu ıslah edilirken; yeni bir ilkokul kademesi olan “iptidai mektepler” açılarak, ilkokul eğitiminde yeni düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁷

⁵¹ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitim Sisteminde Çağdaşlaşma (1839 – 1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984, s. 2.

⁵² Namık Kemal Şahbaz, *Tanzimattan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara 2005, s. 21.

⁵³ Demirel, *a.g.t.*, s. 3.

⁵⁴ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 35.

⁵⁵ Abdullah Ekinci, İsmail Asoğlu, “Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve Urfa Örneği”, *Osmanlı Urfası*, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul 2018, s. 340.

⁵⁶ Demirel, *a.g.t.*, s. 3.

⁵⁷ Demirel, *a.g.t.*, s. 4.

XVI. yüzyılda yazılmış olan risalelere bakıldığında, sıbyan mekteplerinin programlarında yer alan derslerin yalnızca din eğitimi olmadığı, İslam dininin emir ve buyrukları gereğince, çocuklara dini bilgilerin öğretilmesinin yanında “güzel ahlak” kavramına yer verilmiş; bu doğrultuda eğitim programına “sadakat, vefa, iyi arkadaşlık, hürmet, edep” gibi dersler eklenmiştir. Bu ahlaki değerlerin çocuklara sıbyan mekteplerinde öğretilmesinin temel amacı, çocukların henüz 5 – 6 yaşlarındayken “ahlaklı insan nasıl olmalıdır?” sorusuna yanıt bulmalarını sağlamaktır.⁵⁸ Sıbyan mektebine başlarken öğrencinin okula uyum sağlamasına özen gösterilmiş, okula karşı olan korkusu giderilmeye çalışılmış ve en önemlisi okul içerisinde arkadaşlarıyla iyi geçinmesine dikkat edilmiştir.⁵⁹

1.1.3. Enderun Mektebi

Klasik Dönem Osmanlı Eğitim kurumları içerisinde, medreseden sonra gelen, Ortadoğu'nun “saray okulları” geleneğinin devamı niteliğindeki yükseköğretim derecesinde eğitim veren kurum, Enderun Mektebi olarak adlandırılmıştır. XV. Yüzyıl öncesinde Emevî ve Fatımîlerde örneklerine rastlanan saray okullarının, Osmanlı Devleti'nde kendisinden önce kurulmuş olan örnekleriyle kıyaslandığında daha programlı ve sistematik olduğu görülmüştür.⁶⁰ Enderun, etimolojik olarak incelendiğinde Farsça kökenli olup, sarayın iç bölümü (Harem-i Hümayûn, Enderun-u Hümayûn, Mabeyn)⁶¹ anlamına gelmektedir. XV. yüzyıl itibariyle saray içerisinde gerçekleştirilen bazı düzenlemelerin sonucu olarak saray, kendi içerisinde 3 temel kısma ayrılmış ve hiyerarşik olarak yeniden yapılandırılmıştır. Sarayın iç kısmı Enderun olarak adlandırıldığından; bu kısımda devlet kademelerinde çalışmak üzere yetişecek öğrenciler için açılmış olan kuruma da Enderun Mektebi adı verilmiştir.⁶²

⁵⁸ Abuzer Kayhan, Özlem Aslan Bağcı, Yavuz Erişen, “Sıbyan Mektepleri ile Okul Öncesi Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi”, *Elementary Education Online*, C.18, S.3, 2019, s. 1010.

⁵⁹ Abbas Çelik, “Hatıralarla Sıbyan Mektebi”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, 2007, ss. 134 – 135.

⁶⁰ Osman Sabancı, Safiye Sarıcı Bulut, Elif Dağlıoğlu, “Gifted Education Program in Enderun System”, *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, Vol. 5, No. 3, 2017, pp. 50.

⁶¹ Enderun kelimesinin anlamı için ayrıca bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Ed. Turgut Buğra Akdoğan, Altınpost Yayınları, Balıkesir 2012, s. 170.

⁶² Mehmet Akif Özer, “Enderun Okulu”, *Türk-İslam Tarihinde Yönetim Uygulamaları*, Ed. Murat Akçakaya, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2018, s. 207.

Enderun, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu mülkî, idarî ve askerî kadroları yetiştirmek ve devletin çeşitli kademelerinde görevlendirmek amacıyla kurulmuştur.⁶³ II. Murat döneminde Edirne'de açılmış olan bu kurum, eğitim tarihinin “ilk kamu yönetimi okulu” olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır.⁶⁴ II. Murat döneminde kurulmuş olan Enderun mektebi, Fatih döneminde bilhassa İstanbul'un fethinden sonra kurumsal bir kimlik kazanarak sistemli hale getirilmiştir. Fatih döneminde sistematize edilen öğretim programında temel askerlik tâlimi, görsel sanatlar, siyaset bilimi gibi dersler, öğrencilere hem sosyal hem de siyasi açıdan yeterlilik kazandırabilmek amacıyla öğretilmiştir.⁶⁵ Topkapı Sarayı'nın padişah ve çevresinin yaşadığı yer olan iç kısmında bulunan bu mektebin öğrenci ihtiyacı devşirme sistemi ile sağlanmıştır.⁶⁶ Enderun mektebi ile devşirme sistemi bir bütün olduğundan, mektebin yapısını ve işleyişini anlayabilmek için ilk olarak devşirme sistemini incelememiz gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde I. Murat döneminden itibaren Yeniçeri Ocağı'nın asker ihtiyacının karşılanması için “*humus* veyahut *pençik sistemi*” adı verilen uygulamadan yararlanılmıştır.⁶⁷ Bu uygulama, fethedilen yerlerden getirilen savaş esirlerinin beşte birinin (*humus-ı şer'i*) devlete hizmet etmek koşuluyla alınması manasına gelmektedir.⁶⁸ Osmanlı Devleti'nde bu uygulamanın uzun yıllar varlığını sürdürmesinin temel sebebi, İslam Hukuku'ndaki “Fetih ve savaş yoluyla elde edilen ganimetlerin beşte birinin devlete aittir” anlayışının benimsenmesidir. Bu anlayış çerçevesinde, Kuruluş Dönemi'nden itibaren fethedilen yerlerden getirilen savaş esirleri özel eğitimlerden geçirilerek ordunun asker ihtiyacını karşılamışlardır. Osmanlı Devleti'nin genişleyen toprakları ile birlikte devletin daha fazla askere ihtiyaç duymasının bir sonucu olarak, pençik uygulamasının yerine daha sistematik ve çözüm odaklı bir uygulama arayışı içine girilmiştir.⁶⁹ Bu arayış neticesinde Çelebi Mehmet döneminde uygulanmaya başlayan

⁶³ Mehmet İpşirli, “Enderun”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 185.

⁶⁴ Muzaffer Deniz, “Üstünlerin Eğitiminin Tarihçesi: Dünyadan Güncel Örnekler ve Enderun Mektebi”, *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (ISHE 2014) Tam Metinler*, Sakarya 2014, s. 154.

⁶⁵ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

⁶⁶ Mustafa Gündüz, “Enderun Mektebi ve Osmanlı'da Üstün Yeteneklilerin Eğitimi”, *Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırmaları Dergisi (Eğitim-Bir-Sen)*, Yıl. 12, S. 37, 2016, s.12.

⁶⁷ Abdülkadir Özcan, “Devşirme”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 254.

⁶⁸ Abdülkadir Özcan, “Pençik”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 226.

⁶⁹ Hüseyin Cangüloğlu, “Enderun Eğitiminde Bilgi Bütünlüğü”, *Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Anısına II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Mehmet Bulut, Aydın Kudat, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 556 – 557.

devşirme sistemi, II. Murat devrinde belirli esaslar ile sistemli hale getirilerek Enderun mektebine öğrenci alımının temelini oluşturmuştur.⁷⁰

Enderun mektebinde eğitim alacak öğrenciler seçilirken belirlenen şartları sağlaması gerekmektedir. Bu şartların en mühimi ise seçilen çocukların belirli konularda üstün yetenekli olması ve aldığı eğitim doğrultusunda verilen görevi layığıyla yerine getirmesi idi.⁷¹ Enderun mektebinin öğrenci alım kriterlerinde, kurulduğu yıllar ile Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi arasında ciddi farklar mevcuttur. Kuruluş döneminde, yalnızca gayrimüslim tebaanın asil olan ailelerin çocuklarından; en sağlıklı, en zekisi ya da en uzun boylusu seçilirken; yapılan ıslah çalışmaları neticesinde bu kriterler genişletilmiş, çoğunlukla Balkanlardan getirilen bu çocukların yerini Anadolu coğrafyasından seçilen Müslüman çocuklar da almaya başlamıştır.⁷² Klasik dönemde yalnızca Balkan coğrafyasında yaşayan asil ailelerin çocuklarının seçilme sebebi ise doğuştan gelen asaletin doğru eğitim ile taçlandırıldığında erdemli bir birey yaratmanın kaçınılmaz olduğu düşüncesi ile ilişkilendirilebilir.⁷³

Enderun mektebine devşirilen çocukların 12 – 14 yaşlarında eğitime başlanmasının temel sebebi ise; çocukların küçük yaşta Osmanlı Devleti'ne ve padişaha “kul” olması, eğitimini tamamlamasının ardından devletine bağlı ve sadık bir memur olarak görev yapmasıdır.⁷⁴ Bu kurumun temel amacı geniş perspektifte Osmanlı Devleti'nin memur ihtiyacını karşılamak gibi görünse de esas amaç, padişahın yanında ona sonsuz güven duyacak ve kusursuz hizmet edecek kadroları oluşturmaktır.⁷⁵ Enderun mektebinde eğitimini tamamlayan öğrenciler yalnızca mülkî, idarî ve askerî anlamda donanımlı değil; aynı zamanda çağın gerekliliklerini ve bilimsel gelişmeleri takip eden, birkaç yabancı dile hakim ve etkili iletişim becerilerine sahip olarak memurluk görevine başlamaktaydı.⁷⁶

⁷⁰ Özcan, “Devşirme”, s. 254.

⁷¹ Mustafa Gündüz, “Osmanlı Yönetenler Mektebi: Enderun”, *Yedi Kıta Dergisi*, S. 105, Mayıs 2017, ss. 23 – 24.

⁷² Gündüz, “Üstün Yeteneklilerin Eğitimi”, s. 13.

⁷³ Bülent Arı, “Elite Education at the Ottoman Court for Higher Bureaucracy”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.16, Kasım 2019, s. 499.

⁷⁴ Erkan Arslan, “Bürokrasiye Eleman Yetiştiren Yöneticilik Okulu Olarak Enderun Mektebi: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, Ağustos 2021, s. 948.

⁷⁵ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.71.

⁷⁶ Sencer Çorlu, Lynn M. Burlbaw, Robert M. Capraro, Mehmet Ali Çorlu, Sunyoung Han, “The Ottoman Palace School Enderun and the Man with Multiple Talents”, *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series – Research in Mathematical Education*, Vol. 14, No. 1, Mart 2014, pp. 24.

Yükselme döneminden XIX. yüzyıla kadar olan geniş bir zaman dilimi içerisinde devlet kademelerinde görevlendirilmek üzere çeşitli alanlarda öğrenciler yetiştiren Enderun mektebinin yapısal anlamda zayıflayıp, gerilemeye başlamasının temel sebebi olarak, zamanla Balkan coğrafyasından getirilen üstün yetenekli çocukların yerini, Anadolu coğrafyasında büyüyen Müslüman çocukların alması ve akrabalık ilişkilerinin siyasi ilişkilerin önüne geçerek yapıyı giderek zayıflattığı görülmektedir.⁷⁷

1.2. EĞİTİMDE MODERNLEŞMENİN İLK BASAMAĞI (1773 – 1839)

XVII. ve XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa’da yaşanan dönüşüm süreci Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi hayatına keskin bir biçimde yansımıştır. Avrupa’da yaşanan bu dönüşüm sürecinin sonucunda, devletler arası siyasi hakimiyet mücadelesi ve yeni sömürge arayışları hız kazanmıştır. Bu siyasi konjonktürde Rusya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletleri bilimsel ve teknik gelişmeler ekseninde siyasi amaçlarını ön planda tutarak askeri alanda yenilik yapma girişimlerine hazırlanmışlardır. Bu yeni süreç içerisinde, devletlerin ordularında iyi eğitim almış, idari yönden yetenekli, talimli ve bilgili subaylara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.⁷⁸ Bu dönemde Osmanlı ordusunun yapısı ağırlıklı olarak paralı askerlerden meydana gelen düzensiz bir yapıya sahipti. Ordunun mevcut durumunda Avrupa’dan örnek alınan düzenli ve talimli ordunun gerekliliklerinin Osmanlı ordusu üzerinde uygulanabilmesi için öncelikli olarak orduda düzen sağlanmalıydı. Osmanlı ordusunun harp sahasında aldığı mağlubiyetlerin bir diğer sebebi, ordunun içerisinde bir emir-komuta zincirinin oluşturulamaması olurken, Osmanlı İmparatorluğu’nun o dönemdeki paşalarının da kendi aralarında siyasi açıdan bölünmeleri de ordunun başarısını doğrudan etkilemiştir.⁷⁹ Fetih çağının bitmesinin hemen ardından doğal sınırlarına ulaşan Osmanlı İmparatorluğu, artık daha güçlü düşmanlarla karşı karşıya gelmeye başlamıştı. Avrupa’da Viyana kapılarına dayanan Osmanlı İmparatorluğu iki uzun ve çetin kuşatmadan sonra netice alamayarak ricat etmek mecburiyetinde kalmıştı. Avrupa’da yaşanan köklü değişimler silsilesi içine dahil

⁷⁷ Mustafa Akkaya, Hatice Özkan, “Enderun Mektebi’ne Öğrenci Alım Usulleri”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 15, S. 30, Mart 2020, s. 164.

⁷⁸ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Harp Akademileri Tarihçesi (1848 - 1991)*, ed. İzzet İyigün, Ziya Burcuoğlu, Sebahattin Kök, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 1991, s. 7.

⁷⁹ Fatih Yeşil, “Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine”, *Türk Savaş Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2021, s. 109.

olamayan Osmanlı İmparatorluğu XV. yüzyılda yakaladığı ateşli silahlara dayanan “Barut İmparatorluğunu”⁸⁰ XVIII. yüzyıla taşımakta zorlanmaya başlamıştı.

Bunun sonucunda XVIII. yüzyıldan itibaren, Türk ordusunun modernleşmesi adına yapılan ıslahat çalışmaları Avrupa askeri sistemlerini temel alarak gerçekleşmiştir. Özellikle, Yeniçeri Ocağı’nın ilgasından sonra, askeri alanda yenileşme faaliyetleri hız kazanmıştır.⁸¹ Bilhassa XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan modernleşme dürtüsü ile birlikte, bu döneme kadar imparatorluk sınırları içerisinde vakıflar tarafından yürütülmekte olan toplumsal ve eğitimsel faaliyetlerin Osmanlı bürokrasisine geçmesiyle başlayan yeni dönemde bu sınıfın otoritesi ve sorumlulukları artmıştır.⁸² Eğitimin modernleşmesi ile birlikte devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılacağı inancı devlet adamlarının bünyesinde şekillenmeye başladığı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu’nda askeri alanda gerçekleştirilen ıslah çalışmaları XVIII. yüzyılda eğitimde modernleşmenin ilk basamağını meydana getirmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen askerî reformlar, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ilk defa teknolojik gelişmelerin ışığında, muharebe alanlarında galip gelmenin yegâne temelini sağlam bir askerî talimden geçtiği anlayışını doğurmuştur.

1.2.1. Eğitimde Modernleşmenin Ana Hatları

Osmanlı İmparatorluğu’nda XVI. yüzyılın sonlarında başlayıp; XVII. yüzyılda büyük bir ivme kat eden bozulmalar, mülkî, idari, ticari, askeri ve eğitim gibi devletin hemen hemen her alanında kendini göstermeye başlamıştır.⁸³ XVIII. yüzyıla gelindiğinde, dış politikada yaşanan önemli değişimler ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu savunma ağırlıklı bir diplomatik tavır takınmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun benimsediği bu yeni anlayışın sebebi, Avrupa ile yaşanan mücadeleler neticesinde alınan yenilgilerin bir yandan devletin sınırlarını tehlikeye atması, diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu

⁸⁰ Barut İmparatorluğu hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Yunus İnce, “Osmanlı Devletinde Barutun ve Ateşli Silahların Kullanımının Yaygınlaşması”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Nejat Göyünç’e Armağan*, ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2013, s. 513.

⁸¹ Ahmet Yaramış, “Atatürk’ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye’nin Kuruluşu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, C. 8, S. 3, s. 182.

⁸² Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 158.

⁸³ Osmanlı İmparatorluğu’nun toplum ve devlet anlayışında XVI. – XVIII. yüzyıllar arasında yaşadığı değişimin dinamiklerini anlayabilmek için ayrıca bkz. Rifa’at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Canay Şahin, Oktay Özel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

içerisinde çeşitli krizlere sebebiyet vermesiydi.⁸⁴ Bu süreçte Osmanlı devlet adamları, var olan sistemi yenilemenin yanı sıra Batı tarzını örnek alarak yeni sistemler geliştirmeye ve bu sistemlerin ışığında yeni kurum ve kuruluşların hayata geçmesini sağlamak adına ciddi bir reform çabası içerisine girmiştir.⁸⁵ Osmanlı'nın Avrupalı devletlerin üstünlüğünü kabul ederek Rusya, İngiltere ve Fransa gibi olma arzusu askeri bakımdan güçlü bir devlet olma yolunda sağlam adımlar atmasına sebep olmuştur. Bu adım beraberinde ordu ve ordu ile ilgili olan kurumların ıslahını beraberinde getirmiş, XVII. yüzyılın başlarında şekillenmeye başlayan bu ıslahat hareketleri XIX. yüzyılda zirveye ulaşmıştır.⁸⁶

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıl başlarında Batı'nın üstünlüğünü ilk kez askeri alanda aldığı yenilgiler sonucunda, Habsburglarla yapılan uzun savaşlar sonunda fark etmiştir. Osmanlı devlet adamları, bu farkındalığın hemen ardından çözüm yolları üretmeye başlamış, fakat bu dönemde ürettiği çözümler de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun temel sebebi ise Osmanlı'nın kendisini bu dönemde Avrupa'dan üstün görmesidir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, III. Ahmet'in saltanat yıllarında, Damat İbrahim Paşa vasıtasıyla ilk kez Batı'dan uzmanlar getirilmiş ve bu uzmanların beraberinde bilgi ve teknoloji aktarımı gerçekleşmiştir. İlk kez yaşanan bu gelişmeler, modernleşmeye olan bakış açısının ve zihniyet değişiminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin kendisini Avrupa'dan üstün gördüğü zihniyetin yerini Avrupa'nın güçlü devletlerinin üstünlüğünün kabulü ile adeta bir değişim çağı başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu zihniyet değişiminin altında yatan temel sebep ise çetin mücadelelerin neticesinde aldığı mağlubiyetlerin beraberinde getirdiği yıkımların ancak barışçıl politikalar izleyerek düzeltilebileceğine inanmasıdır.⁸⁸ XVIII. yüzyıldan itibaren siyasi, bürokratik ve askerî alanlarda modernleşen Avrupa'nın özellikle ekonomik sahada yarattığı üstünlük, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzünü Batıya dönmesini sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılda kademeli olarak siyasî, ekonomik ve askerî alanda güç kaybetmeye başlamış; ardından XV- XVI. yüzyıllardaki Osmanlı

⁸⁴ Koçer, *a.g.e.*, s. 119.

⁸⁵ Uğur Kurtaran, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700 – 1754)", *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, ss. 13 – 14.

⁸⁶ Aynur Erdoğan, *Osmanlı'da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2016, s. 36.

⁸⁷ Kurtaran, *a.g.m.*, ss. 49 – 50.

⁸⁸ Muhammet Şahin, "Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3, Ankara 2006, s. 226.

İmparatorluğuna geri dönme arzusu devleti içerisinde bulunduğu konumdan modernleşme sürecine götürmüştür. Bahsettiğimiz süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük şansı ise şüphesiz böyle bir dönemde tahta geçen padişahların dünya görüşü ve moderniteye olan bakış açılarıdır. Bu dönemde tahta geçen Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmut (1808 – 1839) gibi padişahlar, Avrupa'da yaşanan siyasi ve askerî gelişmeleri bizzat takip ederek Osmanlı İmparatorluğu'na uyarlama çabaları, modernleşme sürecini hızlandırmıştır.⁸⁹

Osmanlı Devleti, modernleşme sürecinden söz ettiğimiz zaman 3 ana dönemde incelenmesi gerekmektedir. Bu dönemler; XVII – XVIII. yüzyıllar arası, geleneksel ıslahat dönemi, XVIII. yüzyıl, geçiş dönemi ve XIX. – XX. yüzyıllardaki Batı tarzındaki modernleşme/yeniden yapılanma dönemi olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti, 1683 II. Viyana Kuşatmasına kadar harp sahasının mutlak galibiydi. II. Viyana Kuşatmasından sonra Avrupa karşısındaki hâkim gücünü askeri anlamda kaybederken; 1699 Karlofça Antlaşması'yla otoriteyi kalıcı bir şekilde kaybetmiştir. Modernleşme sürecinin ilk aşaması olan ıslahat döneminde, devletin içinde bulunduğu süreçten yalnızca “Kanûn-ı Kâdim”e geri dönerek çıkılacağı düşünülmüş; layiha ve risalelerde devamlı bu husustan bahsedilmiştir. Osmanlı modernleşmesinin ilk aşamasını oluşturan geleneksellik çağı, zamanla yerini “Avrupalı gibi düşünmek” zihniyetine bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşanan zihniyet değişikliğiyle ıslahattan reform çağına adım atılmıştır. Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan bu zihniyet değişikliğinin en belirgin kanıtı da şüphesiz Nizam-ı Cedit Dönemi olmuştur.⁹⁰ XVIII. yüzyılda imparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve eski ihtişamlı günlerine geri döndürmek adına başlayan çare arayışlarının ilk somut, köklü ve düzenli reform çalışmalarının başladığı dönem olan Nizam-ı Cedit ile, imparatorluğun her alanında birtakım yeni düzenlemelerin yapılması tasarlanmış ve bu doğrultuda hareket edilmiştir. Nizam-ı Cedit reformlarının Avrupa esaslı gerçekleştirilmesinin temel sebebi ise bir devlete karşı koyabilmenin temel aracı o devletin yöntemlerini kullanmak gerektiği anlayışıyla yola çıkılmış olmasıdır. III. Selim'in saltanatıyla başlayan ve ardından II. Mahmut ile devam eden Osmanlı

⁸⁹ Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul 2005, s. 5.

⁹⁰ Necmettin Alkan, “18. Yüzyılda Kadim Avrupa Algısının Dönüşmesi ve Osmanlı Modernleşmesi”, *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, ss. 57 – 62.

Devleti’nde modernleşme adına atılan en köklü değişim adımı bürokratik ve askerî alanda gerçekleştirilirken; Nizam-ı Cedit dönemi ile birlikte modern eğitim kavramı da bahsi geçen reformlar dizisi içerisinde yer almaya başlamıştır. Nizam-ı Cedit reformlarının askerî yenilik ve değişim süreciyle başlayıp imparatorluğun diğer alanlarında da kendini göstermesinin temel sebebi, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu şartların yalnızca askerî alanda gerçekleştirilecek yeniliklerle onarılamayacağı düşüncesidir.⁹¹ III. Selim döneminde başlayan yeniden yapılanma süreci, II. Mahmut dönemine gelindiğinde sivil hayata da sirayet ederek ilk örneklerini başarılı bir şekilde vermiştir.⁹²

Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme ve eğitim dinamiklerine bakacak olursak öncelikli olarak XVIII. yüzyılı incelememiz gerekmektedir. XVIII. yüzyıl ve öncesinde çok sayıda eğitim ve öğretim biçimi bulunurken; XIX. yüzyıla gelindiğinde bu çeşitlilik yerini merkezileşme ve modernleşme temeline dayanan bir eğitim sistemine bıraktı. XIX. yüzyılda modernleşme adına yapılan reformların temel amacı, eğitimde süreklilik esaslı bir birlik ve disiplin hedeflenerek, yetiştirilecek olan genç neslin yaşları ve becerileri doğrultusunda yeni eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.⁹³ Bu dönemde Osmanlı tebaasına verilen eğitim, yalnızca mesleki anlamda yeterlilik kazandırmamış; aynı zamanda yeni bir kimlik oluşmasını sağlayarak yüzyıllardır Osmanlı toplumunun mutlak hakimi olarak hizmet etmiş muhafazakar ilmiye mensuplarının gücünü kısıtlama yolunda atılan önemli bir adım niteliği taşımaktadır. XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun eğitim seviyesinin artışı, dönüşüm, değişim ve yenilik arzusu da beraberinde getirmiştir. Modernleşme döneminin değişim ve dönüşüm arzusu, Osmanlı toplumunun davranış ve düşünme biçimlerine doğrudan tezahür etmiş, bunun sonucunda geleneksellikten modernliğe geçiş süreci hız kazanmıştır.⁹⁴

XIX. yüzyılda devletin yeni eğitim kurumları açması ile birlikte kurumlarda çalışacak olan öğretmenler ve müfredatı düzenleyerek yeni sisteme uyarlayacak olan idarî kadroların kurulabilmesi için oldukça uzun bir süre geçmesi gerekmektedir. Bu dönemde

⁹¹ Vahdettin Engin, “Türk Modernleşmesi ve Cumhuriyet’in Tarihi Temellerinin Atılması”, *Modern Türkiye Tarihi*, ed. Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2014, ss. 5-7.

⁹² Mustafa Gündüz, *Kurum, Kavram ve Zihniyet: Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Dönüşümler*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020, s. 77.

⁹³ Mossensohn, *a.g.e.*, s. 96.

⁹⁴ Erol Ciydem, Yavuz Özdemir, Nevin Hilal Ertürk, “Re-Think the Tanzimat Period in context of Relationship between Education and Culture”, *Global Journal of Sociology: Current Issues*, Vol. 7, No. 1, 2017, pp. 59.

eğitimde modernleşmenin hız kazanması adına 2 önemli adım atılmıştır. Bunlar; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askeri öğrencileri Avrupa savaş tekniklerine göre yetiştiren uzmanların Osmanlı'ya gelişi ve Osmanlı Devleti'ndeki gelecek vaat eden öğrencilerin eğitim amacıyla Avrupa başkentlerine gönderilmesi meselesiydi. Her iki durumda da Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yabancı uzmanlar aktif rol oynamış olup, bu vasıtayla talimli ve nitelikli işgücü ihtiyacının kısa sürede giderilmesi hedeflenmiştir.⁹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'na davet edilen yabancı uzmanlar ile öncelikli olarak devlette mevcut olan askerî bilgi boşluğu doldurulmaya çalışılmış, bunun yanı sıra orduda görev alacak subayların güçlü bir mühendislik eğitimi alması, imparatorluğu eski gücüne kavuşturacak, bu sayede Osmanlı Devleti, XIV. ve XV. yüzyıllarda olduğu gibi harp sahasının mutlak hakimi konumuna gelebilecekti.⁹⁶ Bu bağlamda sözü edilen yabancı uzmanların Osmanlı Devleti'ne istihdam edilmesi, savaş teknolojileri ve çeşitli teknik konularda bilgi birikimlerinin aktarılmasını sağlarken; bu uzmanlar Osmanlı ile Batı arasında bir köprü görevi üstlenmişlerdir.⁹⁷ Osmanlı Devleti içerisinde XVIII. yüzyıldan itibaren devlet kademelerinde görev almış uzmanlar sayesinde, daha önceki yüzyıllarda tasarlanan ve gerçekleştirilen reformlarda yalnızca Avrupa tesiri görülürken; bu dönemde gerçekleştirilen reformlarda Avrupa tesiri kavramı yerini Avrupa müdahalesine bırakmıştır.⁹⁸

XIX. yüzyıldaki eğitim, doğası gereği öğrenciye düşünmeye sevk ediyor ve sosyokültürel açıdan yeni bir eğitim ortamı yaratıyordu. Bu yeni eğitim sistemiyle, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde “Osmanlı Vatandaşı” yaratma olgusu amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda eğitim sistemi, bireyi yeniden inşa etmenin ve devamlılığı sağlamanın bir aracı haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu döneminde kurulan modern eğitim kurumlarının bir diğer önemli misyonu, Osmanlı toplumunda geleneksel eğitim

⁹⁵ Mossensohn, *a.g.e.*, s. 97.

⁹⁶ Ercan Uyanık, *Modernleşme Döneminde Türk Aydınının Eğitime Bakışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı, İzmir 2006, s. 29.

⁹⁷ Mustafa Şahin, “Osmanlı Devleti'nde Yabancı Uzmanlar Aracılığıyla Batılılaşma Çabaları”, *Milli Eğitim Dergisi*, C. 13, S. 143, Temmuz 1999, s. 88.

⁹⁸ Hatice Arslan, *Osmanlı Askeri Islahatlarında İstihdam Edilen Yabancı Uzmanlar (1730 – 1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı – Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Isparta 2010, s. 97.; Lale Devrinden Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Devletinde istihdam edilen yabancı uzmanların hangi alanlarda çalışmalar yapmış olduğunun ayrıntılı bilgisi için ayrıca bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “Lale Devrinden Tanzimat'a Osmanlı Hizmetindeki Avrupalı Uzmanlar ve Karşılaşılan Sorunlar (1718 – 1839)”, *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, s. 86.

kurumlarının ulaşamadığı toplum tabakasına ulaşarak yapılacak olan yeniliklerin toplumun her kesiminde eşit olarak hissedilmesini amaçlamaktır.⁹⁹

1.2.2. Tanzimat Dönemi Öncesi Eğitimde Modernleşmenin İlk Adımları

Osmanlı Devleti ile Avrupa'nın yakın temasının ardından, Avrupa'daki gelişmelerin imparatorluğa yansması XVIII. yüzyılın sonlarında büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için ilk olarak askerî alandaki aksaklıklar tespit edilerek bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Bu bölümde bahsedeceğimiz ilk ciddi Batılılaşma teşebbüsleri olarak incelenen ıslahatlar temelde 3 ana unsur etrafında şekillenmiştir. Bunlar; bilinç, taklit ve benimsemektir. Bu dönemde askerî alanda yapılan reformlar bürokratik ve toplumsal değişimleri de beraberinde getirerek Osmanlı Devleti içerisinde yeni bir kimlik oluşumuna katkı sağlamıştır.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti, yüzyıllardır eğitimde kullandığı geleneksel yöntemler sebebiyle Avrupa karşısında teknolojik ve sistematik açıdan geri kalmış ve bu durum harp sahasında alınan mağlubiyetleri beraberinde getirmiştir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren eğitimin toplumsal açıdan önemi fark edilerek, eğitimde kullanılan geleneksel metotlar yerini sistemli ve modern bir eğitime bırakmıştır.¹⁰¹

XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan, XIX. yüzyıla gelindiğinde etkisini devletin her kademesinde hissettiğimiz reformların önceliğinin askerî alanda yapılmış olması elbette tesadüf olarak gerçekleşmemiştir. O dönemde Avrupa'nın ordu sistemi incelendiğinde 3 unsur etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Bunlar; maârif, i'tikâf ve nizamdır. Sonuç olarak, XIX. yüzyılda gerçekleştirilmiş reformların çekirdeğini askerî reformlar oluştururken; bu reformlar siyasî, bürokratik, ekonomik ve toplumsal açıdan devletin her kademesinde kayda değer bir biçimde hissedilmiştir.¹⁰² Osmanlı İmparatorluğu'nun bu döneminde gerçekleştirdiği reformların birbirine bağlı olarak devletin her kademesinde gerçekleştirilmesi de tesadüfî değildir. Bu dönemde tasarlanan reformlar ile, belirli bir amaca hizmet etme politikaları ekseninde hareket edilmiştir. Osmanlı bürokratlarının gerçekleştirilen reform çalışmalarında bu politikayı izlemesinin temel nedeni, herhangi

⁹⁹ Mossensohn, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁰⁰ Roderic H. Davison, *Osmanlı – Türk Tarihi 1774-1923: Batı Etkisi*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2016, s. 130.

¹⁰¹ Arzu M. Nurdoğan Demirkıran, "Modernleşme ve Tanzimat Döneminde Eğitim", *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 60.

¹⁰² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, ss. 45 – 46.

bir alanda gerçekleştirilen yeniden yapılanmanın muhakkak diğer alanlara da sirayet edecek olmasından kaynaklanmıştır. Bu durum, Osmanlı yönetici sınıfının gerçekleştirilecek reformların merkezinde yer almasını zorunlu kılmıştır. Bu sebepten ötürü, Osmanlı idari teşkilatında yapılacak olan reformların diğer alanlarda gerçekleştirilecek reformları da büyük ölçüde etkilemesi düşünülmüş ve bu doğrultuda hareket edilmiştir. Örnekle açıklayacak olursak, bu dönemde Osmanlı idari teşkilatının yeniden yapılandırılması, daha yetkin bürokratlar yetiştirip reformlara daha elverişli bir düşünce ortamı yaratacağından eğitim alanına ağırlık verilmesi kaçınılmaz olmuştur.¹⁰³

XVIII. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni savaş tekniklerine uzak olması sebebiyle geniş coğrafyalara yayılmış olan savaşlarda savunma konusunda başarılı olamaması beraberinde askerî yapıyı sorgulama ve buna bağlı olarak mevcut yapıyı onarma ihtiyacı doğurmuştur. Devletin elinde halihazırda ve düzenli bir askerî gücün bulunmaması mevcut yapıya zarar verirken, ordunun gücünün paralı askerlere dayanması da devleti ekonomik açıdan çöküşe sürüklemekteydi.¹⁰⁴ III. Ahmet'in saltanat yıllarında, ilk kez Osmanlı İmparatorluğu'nun bir yabancı uzman tarafından yönlendirilmesine müsaade edilmiş ve Fransız subayı olan Rochefort hazırladığı raporu¹⁰⁵ padişaha sunmuştur. 1716 senesinde hazırlanan bu raporda, askerî formasyon kuralları yer alırken bunun yanı sıra Osmanlı ordusunda bir yabancı subay bölümünün kurulmasını öneren Rochefort'un çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰⁶ Rochefort'un askerî alanda gerçekleştirmeyi arzuladığı tanzim çalışmaları o dönemde başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da hazırladığı rapordan 73 sene sonra tahta geçecek olan III. Selim'in gerçekleştireceği reform programı olan "Nizam-ı Cedit" teriminin imparatorluğa girişi onun sayesinde

¹⁰³ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005, ss. 16 – 18.

¹⁰⁴ Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2009, s. 122.

¹⁰⁵ Bu dönemde Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı elde ettiği bürokratik, askerî, ekonomik ve kültürel alanda kayda değer bir üstünlük dikkatimizi çekmektedir. Bunun sonucunda Osmanlı, Batı karşısında bulunduğu konumu tersine çevirebilmek için ciddi adımlar atmıştır. Bu adımların ilk safhası sorunu tespit etmek ve ardından sorunlara karşı çözüm geliştirmek olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan aksaklıkların giderilmesi adına yabancı uzmanların görüşlerine ihtiyaç duyulmuş; ardından Avrupa'nın önemli merkezlerinden askerî uzmanlar davet edilmiştir. Bu uzmanların yazdığı raporların ayrıntılı açıklaması için bkz. Turgut Atasoy, *Türk Askeri Yönetiminin Dönüşümü: Osmanlı'dan 1980'lere*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2016, ss. 47 – 48.

¹⁰⁶ Sezai Öztaş, Ahmet Sait Candan, "Renovation Efforts in the Ottoman Education System until Tanzimat", *World Applied Sciences Journal*, Vol. 19, No. 8, 2012, pp. 1225.

gerçekleşmiştir.¹⁰⁷ Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin yönetici sınıfının en büyük hatası Avrupa'daki ilmî ve kültürel gelişmeleri göz ardı ederek yalnızca askerî alana yoğunlaşması olmuştur. Osmanlı Devleti, özellikle Avrupa'daki gelişmelerin beslendiği kaynakları incelemek yerine yalnızca sonuç odaklı bir politika izlemiştir. Bunun temel sebebi ise harp sahasında alınmış olan mağlubiyetleri kısa süre içinde tersine çevirme arzusunun kaynaklanmaktadır.¹⁰⁸

XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı devlet adamları bünyesinde şekillenen bahsi geçen askerî reform hareketleri, eğitim hususunda mühim eksiklikler barındırmaktaydı. Bu hususta yapılan yanlışlardan en önemlisi mevcut durumu onarmaya çalışırken “ne düşünülmesi gerektiğine” odaklanarak; “neden ve nasıl düşünülmesi gerektiğini” göz ardı etmek olmuştur.¹⁰⁹ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çözüm odaklı reform anlayışı yerini sorun odaklı reform anlayışına bırakarak, mevcut yapıyı onarmak adına atılan adımlarda sorunu meydana getiren bütün dinamikler göz önünde bulundurularak hareket edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle bu dönemde askerî reform hareketlerinin önemli bir dinamiği olan eğitimi incelememiz gerekmektedir.

1.2.3. Tanzimat Dönemi Öncesinde Kurulan Batı Tarzındaki İlk Eğitim Kurumlarına Genel Bakış

XVIII. yüzyılın başlarında eğitimde ilk Batılılaşma çabaları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin kullandığı geleneksel savaş yöntemlerinin tanzim ve ıslah çalışmalarına öncelikle Humbarahâne-i Âmire Ocağı ile başlanmış, Avrupa'nın kullandığı modern tekniklerin ve gelişen savaş teknolojisinin Osmanlı Devleti'ne tezahürü ilk olarak bu şekilde gerçekleşmiştir.¹¹⁰ I. Mahmut (1730-1754) dönemine gelindiğinde ilk kez askerî eğitim alanında önemli adımlar atılarak, bir Fransız subayı olan Kont de Bonneval'den¹¹¹ askerî alanda sahip olduğu bilgi birikimini Osmanlı Devleti'ne aktarması istenmiştir. Kont de Bonneval öncülüğünde 1734 senesinde açılmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun

¹⁰⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.47.

¹⁰⁸ Göktaş, a.g.m., ss. 14 – 15.

¹⁰⁹ İbrahim Sani Mert, Cem Şen, “Professional Military Education in the Turkish War of Independence”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S.33, Haziran 2021, s. 444.

¹¹⁰ BOA, HAT, 298/17685, N. 1, M. 1827.

¹¹¹ Bir Fransız asilzadesi olan Kont Alexander Bonneval'in hayatı ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'ne askerî eğitim alanında sunduğu layihaların ayrıntılı bilgisi için bkz. Fatih Yeşil, “Bir Fransız Maceraperestinin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont Alexander Bonneval) Lâyhaları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2011.

sınırları içerisinde mühendislik eğitiminin ilk kez verildiği kurum olarak “Hendesehane”;¹¹² aynı zamanda Avrupai tarzda açılmış olan ilk kurum olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır.¹¹³ Osmanlı ordusu için nitelikli subay yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Hendesehane; bu coğrafyada teknik eğitimin verildiği ilk yüksek öğretim kurumu olma özelliğini taşımaktadır. Bunun sonucunda Hendesehane, 1795 senesinde kurulacak olan Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn isimli kara mühendis mektebinin çekirdeğini oluşturmuştur.¹¹⁴

1729 senesinde Osmanlı Devleti’ne gelen Kont de Bonneval, devletin o dönem yabancı politikasını göz önünde bulundurarak reddedilme ihtimaline karşı Müslüman olmuş ve Ahmed adını almıştır. Hendesehane’nin kuruluşuna öncülük etmesi sebebiyle paşalık rütbesi ve Humbaracı unvanı verilerek, tarihe adını “Humbaracı Ahmed Paşa” olarak yazdırmıştır.¹¹⁵ Humbaracı Ahmed Paşa’nın bu unvanı alması da tesadüfi bir şekilde gerçekleşmemiştir. Humbaracı Ahmed Paşa tarafından 1734 senesinde İstanbul’un Üsküdar semtinde teknik açıdan bilgili ve talimli subay yetiştirmenin amaçları doğrultusunda bir humbarahane inşa edilerek hizmete açılmıştır. Humbarahanenin hizmete açılması yüzyıllardır usta-çırak ilkesiyle yetişmiş olan humbaracılar ocağında adeta bir devrim niteliği yaratmıştır. Eğitime açılan bu kurum sayesinde geleneksel metotların kullanımı terk edilmiş, eğitimde nitelik ön plana çıkartılmış ve meslekî açıdan yeterliliğe önem verilerek matematik ve geometri eğitiminin önemi vurgulanmıştır.¹¹⁶ Matematik ve geometri derslerine verilen önemin bir kanıtı olarak, müfredat açısından sayısal derslerin ağırlıklı olduğu bu kurum, Fransız belgelerinde “École des Théories” ve “École des Mathématiques” olarak geçmektedir.¹¹⁷

III. Mustafa döneminde de kendisinden önce hüküm sürmüş olan sultanların izlediği askerî reform politikaları devam etmiş hatta bahsettiğimiz politikalar daha kapsamlı hale

¹¹² Osmanlı topraklarında XVIII. yüzyılda askerî ve sivil mühendislik eğitimi alanında faaliyet göstermeye başlamış olan kurum günümüzde de hâlâ varlığını sürdürmektedir. Hendese-i Mülkiye Mektebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Acar, Atilla Bir, Mustafa Kaçar, “Osmanlı’da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 2, 2016.

¹¹³ Öztaş, Candan, a.g.m., pp. 1226.

¹¹⁴ Kurtaran, a.g.m., s. 35.

¹¹⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Doğan Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017, s. 68.

¹¹⁶ Demirkıran, a.g.m., s. 62.

¹¹⁷ Mustafa Kaçar, “Tersâne Hendesehânesi’nden Bahriye Mektebi’ne: Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1-2, 2007-2008, s. 53.

getirilmiştir. III. Ahmet döneminden itibaren askerî reform politikalarının kesintisiz olarak devam etmesi, Osmanlı devlet adamlarının geleneksellikten modernliğe geçiş sürecinde var olan zihniyetlerinin değişiminin önemli bir göstergesidir.¹¹⁸

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde askerî eğitim alanında reform çalışmaları devam etmektedir. 1734 senesinde kurulmuş olan Hendesehane'nin eğitim programı Osmanlı topraklarına Fransa'dan davet edilen Macar asıllı Baron de Tott tarafından yeniden düzenlenerek, okulda matematik ve geometri derslerinin yanında denizcilik, istihkam ve topçuluk eğitimine başlanmıştır.¹¹⁹ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında Fransa hizmetinde diplomat olarak görev yapmış olan André Tott'un oğlu Baron de Tott'un hayatı ve askerî kariyeri, modernleşme döneminde büyüleyici bir hikâye olarak anlatılmıştır.¹²⁰ Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na istihdam edilmiş olan Baron de Tott; modern askerî teknikler, top döküm teknolojileri ve yeni silahların kullanılması gibi temel askerî mühendislik kaidelerini genç subay adaylarına aktarmıştır.¹²¹ Baron de Tott, daha önceki senelerde de Osmanlı topraklarına Türkçe öğrenmek maksadıyla gelmişti ve bu sebepten ötürü Osmanlı'nın kültürüne adapte olmakta sıkıntı yaşamadığını söyleyebiliriz. Tott, bu dönemde yalnızca askerî eğitim alanında yapılan reformlara katkı sağlamakla kalmamış; aynı zamanda öğretim programı yeniden şekillenmiş olan Hendesehane'de bazı alanlarda hocalık da yapmıştır.¹²²

XVIII. yüzyılda eğitimde modernleşmenin temelleri yukarıda bahsi geçen kişiler ve kurumlar sayesinde atılmış; daha sonra bu kurumlar içerik bakımından zenginleştirilerek ve öğretim programları genişletilerek kendisinden sonra açılacak olan eğitim kurumlarına birer örnek oluşturmuşlardır.¹²³ 1768 senesinde başlayan Osmanlı-Rus Harbi, imparatorluk sınırları içerisinde uzun yıllardan beri var olan teknik yetersizliğin farkına varılması ve ardından bu doğrultuda devletin teşkilatlanması açısından büyük önem arz

¹¹⁸ Can Abdullah Günay, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Modern Bilim Algısı", *Külliyat: Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.7, Nisan 2019, s. 89.

¹¹⁹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

¹²⁰ Ferenc Toth, "Histoire des doctrines stratégiques: François Baron de Tott (1733-1793) et ses mémoires", *Annuaire de l'École pratique des hautes études (EPHE) Section des Sciences Historiques et Philologiques*, No. 141, 2011, p. 298.

¹²¹ Demirkıran, *a.g.m.*, s. 62.

¹²² Lewis, *a.g.e.*, s. 69.

¹²³ Demirkıran, *a.g.m.*, s. 62.

etmektedir.¹²⁴ Bilhassa 1770 senesine gelindiğinde Akdeniz’de mevcut olan Rus donanması ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan ve tarihte Çeşme Vak’ası olarak bilinen, Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından yakıldığı olay sonrasında, Osmanlı Devleti’nin yöneticileri tarafından deniz kuvvetleri, donanma gücü ve teknik eğitime duyulan ihtiyacın farkına varılması ile birlikte askeri alanda yeni bir kurumun açılmasına dair ilk adım atılmıştır.¹²⁵ Osmanlı İmparatorluğu tarafından ihtiyaç duyulan teknik bilgiyle donatılmış kişilere duyulan gereklilikler, beraberinde bu teknik bilginin verileceği okulların kurulmasını zorunlu kılmıştır. Daha önceki dönemlerde incelediğimiz Batı tarzında oluşturulmuş olan Humbarahane, Hendesehane ve Tersane Hendesehanesi gibi ilk kurumlar içerik olarak düzenlenmiş; daha kapsamlı, modern ve sistematik hale getirilerek ordunun ihtiyaç duyduğu personel istihdamı sağlanmaya çalışılmıştır.¹²⁶ Bu durumun neticesinde Osmanlı Devleti’nin askeri eğitimde modernleşme çabasının ilk örneklerinden olan, 1775 senesinde kurulan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun ile imparatorluk resmi olarak ilk kez Avrupa’nın modern savaş tekniklerini tanımıştır. 1775’te kurulmuş olan bu eğitim kurumu yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nun mühendis ihtiyacını karşılamakla kalmamış aynı zamanda bilimsel ve teknik eğitimin gelişmesine ve yeni düşünme biçimlerinin tezahürüne sebep olmuştur.¹²⁷

XVIII. yüzyılın sonlarında açılan bu eğitim kurumu ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun yöneticileri imparatorluğun devamı açısından personel yetiştirmenin ne kadar mühim bir husus olduğunun farkına varmış; devletin teknik alt yapısını güçlendirmenin harp sahasında mutlak güç elde etmenin kilit rolü olduğunu kavramaya başlamıştır.¹²⁸ Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içerisinde o dönemde ilklerin yaşandığı kurum Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun olmuştur. Bunun temel sebebi ise programda yer alan teknik derslerde ilk kez ders araç ve gereçlerinin kullanılması ve öğretim yöntemleri bakımından incelendiğinde ilk kez yabancı hocaların ders vermesi ile

¹²⁴ Kemal Beydilli, “Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 514.

¹²⁵ Münir Aktepe, “Çeşme Vak’ası”, *İslam Ansiklopedisi*, C.8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 288.

¹²⁶ Beyza Şeyhoğlu, *Tanzimat Dönemi’nde Bahriye Alanında Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Meclisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2021, s. 21.

¹²⁷ Berrak Burçak, “Modernization Science and Engineering in the Early Nineteenth Century Ottoman Empire”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 1, 2008, pp. 70.

¹²⁸ Sümer Aktan, “The Modernization of Education in the Ottoman Empire: The First Steps”, *Curriculum Studies in Turkey*, Palgrave Macmillan Press, New York 2018, pp. 94.

zihniyet açısından Avrupai tarzda bir müfredata sahip ilk kurum olma özelliğini taşımasıdır.¹²⁹ Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'dan söz ettiğimiz zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kaptan-ı Derya olarak görev yapmış Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın adını anmamak mümkün değildir. Gazi Hasan Paşa o dönemde İspanya'da bulunmuş, donanmayı incelemiş ve sık sık tersane ziyaretlerinde bulunmuştur. Gazi Hasan Paşa'nın yaptığı gözlemler sonucu edindiği tecrübeleri imparatorluğa aktarması ile Osmanlı İmparatorluğu içerisinde deniz gücünün yeniden tesisi ve donanmanın yeniden inşa edilmesi için yabancı uzman istihdamının sağlanmasının yanında Osmanlı Devleti'nin kara ordusunun da iyileşmesi için yoğun bir mesai harcamıştır.¹³⁰

XVIII. yüzyıl Avrupa'sı geçmişte yaşanan Rönesans ve Reform hareketleriyle siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan Osmanlı Devleti'ni geri planda bırakmayı başarmıştı. Portekiz ve İspanya'nın öncülük ettiği kolonyalizm yarışı¹³¹ ve bilinmeyen coğrafyaların cezbedici maddi kaynakları, Avrupa'nın diğer büyük devletlerinin de ilgisini çekmişti.¹³² Bu dönemde İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin birbirleriyle olan çekişmeleri neticesinde İngiltere'nin mutlak güç sahibi olması ile birlikte Fransa'da yaşanan ekonomik buhran ve sosyal gelir adaletsizlikleri halkı dramatik olarak tabakalara ayırmış; yaşanan maddi krizler ve gelir adaletsizlikleri, yoksul halk tabakasında sefalet neden olmuştur.¹³³ Bunun sonucunda karanlık bir döneme giren Fransa, bu çıkmaz sokaktan çıkmak yerine yönetici idaresinin keyfi kararlar alarak hareket etmesi ve burjuva sınıfının zevk ü sefa içinde yaşaması nedeniyle içinden çıkılması zor bir sürece girmiştir. Fransa halkının içerisinde yer alan eğitilmiş tabakanın meydana getirdiği eserler ve dönemin düşünürlerinin de etkisiyle, halk krala karşı baş kaldırarak özgürlük ve eşitlik fikirlerinin

¹²⁹ Adem Ali Şahin, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 2015, s. 24.

¹³⁰ Mustafa Kaçar, *Osmanlı Devleti'nde Mühendishânelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1994, ss. 57 – 60.

¹³¹ Bu dönemde Avrupa'yı parçalara ayıran çatışmalar ve güçlü devletler arasındaki mücadeleler artık üzerinde yaşadığımız toprak parçasını daha çok sömürme ve var olan imparatorluklar için daha fazla kaynak bulma arzusu, kolonyalizm faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Sömürgecilik kavramının ortaya çıkışı ve tarih boyunca yaşadığı değişim süreçlerinin ayrıntılı değerlendirmesi için ayrıca bkz. Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul 2000.

¹³² Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789)*, çev. Hamit Çalışkan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, ss. 670 – 672.

¹³³ M. Suna Özel Özcan, Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "Avrupa'nın Değişimi Karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Milli Burjuvaziye Giden Süreç", *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, C. 10, S. 1, Ocak 2020, s. 40.

temellerinin Avrupa’da atılmasına sebep olmuştur. Bu süreç sonucunda gerçekleşen devrim, yalnızca Avrupa’daki dengeleri değiştirmekle kalmamış; aynı zamanda dünya tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

XVIII. yüzyılın sonlarına yaklaşırken Avrupa’da yaşanan ihtilallerin gölgesinde Osmanlı’da da bir iktidar değişikliği meydana gelmiştir. Böyle bir dönemde Osmanlı tahtına geçen III. Selim (1789-1807), saltanata geldiği ilk andan itibaren halkın refah ve mutluluğu için reformist politikalar izlemiş; Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan tebaanın her kesiminin yeniliğe muhtaç olduğunu vurgulamıştır.¹³⁴ III. Selim, imparatorluğun eski gücüne kavuşması adına atılacak olan reform adımlarının kapsamlı hale getirilip, sistematize edilerek yapılması gerektiğinin farkına varmış ve buna uygun bir reform programı ortaya koymuştur.¹³⁵ III. Selim, tıpkı kendisinden önce tahta geçmiş olan Osmanlı padişahları gibi Avrupa’da varlığını sürdüren kurumların üstünlüğünü kabullenmiş ve bu kurumların örnek alınmasının imparatorluk için bir zorunluluk olduğunu açıkça dile getirmiştir.¹³⁶ Osmanlı tahtına geçtiği ilk yıllarda, güvenebileceği devlet adamlarını etrafında toplayarak; tasarladığı reform fikirlerini fiiliyata geçirmeden önce danışabileceği bir Meclis-i Meşveret kurmuştur. Bu mecliste yer alan devlet adamlarının hazırladıkları raporlar doğrultusunda, öncelikli olarak mevcut askeri yapının onarılması hususu gündeme gelmiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır.¹³⁷ III. Selim tarafından hazırlanan, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yeni bir düzen inşa etme arzusunun meydana getirdiği yeniden yapılanma dönemi “Nizam-ı Cedit” olarak adlandırılmaktadır.¹³⁸

Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak sayılan kapsamlı kanunlaştırma eylemleri yani Nizam-ı Cedit, Osmanlı İmparatorluğu’nun; siyasi, askerî bürokratik ve ekonomik açıdan yeniden teşekkülünde önemli rol oynamıştır.¹³⁹ III. Selim tarafından oluşturulan Nizam-ı Cedit ile birlikte, yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu askeri başarısızlıklar, buhran ve gerileme kavramları tersine çevrilmiş; iyileşme, istikrar ve genişleme dönemi olarak modernleşme tarihinde önemli bir dönem

¹³⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 229.

¹³⁵ Demirkıran, a.g.m., s. 63.

¹³⁶ Kemal Beydilli, “III. Selim”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 421.

¹³⁷ Aktan, op. cit., pp. 94.

¹³⁸ Kemal Beydilli, “Nizâm-ı Cedîd”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 175.

¹³⁹ Fatih Yeşil, “How to be(come) an Ottoman at the End of the Eighteenth Century”, *The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, C. 44, 2014, s. 133.

olarak anılmaya başlamıştır.¹⁴⁰ Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, Nizam-ı Cedit Dönemi öncelikli hedef olarak orduda nizamı sağlamak ve yeni düzeni inşa etme arzusu olsa da imparatorluğun bütün alanlarında yapılacak olan modernleşme faaliyetleri ve ciddi reform çabaları anlamına gelmektedir. III. Selim, Nizam-ı Cedit ile merkezi otoritesini arttırarak bilhassa Rusya gibi güçlü devletlerle mücadele etmek; aynı zamanda o dönemde Osmanlı Devleti içerisinde bulunan, önemli bir iç tehdit olan ayanlara karşı da denge politikası kurmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır.¹⁴¹

XVIII. yüzyılın sonlarında, Osmanlı Devleti'nin askerî eğitimde modernleşme çabasının bir diğer önemli eğitim kurumu olan askerî kara okulu olarak bilinen Mühendishane-i Berr-i Hümayundur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu nitelikli topçu, karacı, istihkam subayı ve askerî mühendis yetiştirme misyonuyla III. Selim tarafından 1795 senesinde kurulmuştur.¹⁴² Müfredat bakımından incelendiğinde eğitim-öğretim süresi 4 sene olarak belirlenen Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da genellikle topçuluk, istihkam ve haritacılık alanlarında yoğunlaşmış; III. Selim genç subay ve mühendis adaylarını bu alanlarda eğitmek amacıyla, eğitim kurumuna İsviçre ve Fransa'dan yabancı uzmanlar davet etmiştir.¹⁴³ III. Selim devrinin genel özellikleri incelendiğinde, sultanın mühendislik alanına bir hayli önem verdiği ve Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmelerin doğrultusunda hareket ettiğini görmekteyiz. Mühendishane-i Berr-i Hümayûn vasıtasıyla, devletin ihtiyaç duyduğu askerî kara personelinin yetişmesini sağlarken aynı zamanda Osmanlı donanmasının yapısında da bazı ıslah çalışmaları gerçekleştirerek imparatorluğa yeni bir ivme kazandırmıştır.¹⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî eğitim alanındaki çabalarının ilk sistemli ürünü olan mühendishaneler yalnızca ordunun ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman ihtiyacını sağlamakla kalmamış; aynı zamanda askerî eğitimde yeni bir

¹⁴⁰ Kadir Üstün, *The New Order and Its Enemies: Opposition to Military Reform in the Ottoman Empire, 1789 – 1807*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Columbia in the Graduate School of Arts and Sciences, New York 2013, pp. 62.

¹⁴¹ Nurdal Agras, *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, Konya 2010, s. 17.

¹⁴² Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 10.

¹⁴³ Demirel, *a.g.t.*, s. 9.

¹⁴⁴ Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, I. B.Tauris Publishing, New York 2008, pp. 102 – 104.

dönemin başlangıcı sayılmış, daha sonra kurulmuş olan eğitim kurumlarına örnek olmuşlardır.¹⁴⁵

III. Selim'in imparatorluk içerisinde eğitim ve kültür çalışmalarına verdiği önemin bir diğer önemli kanıtı, 1795 senesinde kurulmuş olan Mühendishane-i Berr-i Hümayûn'un içerisinde açmış olduğu ilk devlet matbaası olma özelliğini bünyesinde barındıran Matbaa-i Âmire olmuştur. XVIII. yüzyılın başlarında kurulmuş ve kaynaklarda "Dârüttıbbâti'l-ma'mûre" olarak geçen matbaa, III. Selim tarafından daha sistemli hale getirilerek mühendishane içerisine nakledilmiştir.¹⁴⁶ Bu dönemde mühendishane içerisine açılmış olan bu matbaa, yalnızca sultanın kültürel yaratım ve bilginin aktarılmasına verdiği önemin göstergesi olarak kalmamış; aynı zamanda öğrencilerin Avrupa'da okutulan teknik derslerden geri kalmaması adına, çeşitli ülkelerden gelen eserler tercüme edilmiş; yeni matbaada basılmış olan eserlerden bir kütüphane oluşturulmuştur.¹⁴⁷ Matbaa-i Âmire'de gerçekleştirilen tercüme ve basım faaliyetleri sayesinde, askerî öğrenciler yabancı dile ve milletlerarası gelişmelere hâkim olurken bilhassa Arapça, Farsça ve Fransızca yazılmış olan eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi, Avrupa içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dilinin ve kültürünün tanınması açısından gerçekleşmiş önemli kültür faaliyetleridir.¹⁴⁸ Erken modern dönemde gerçekleşen bütün bu askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin yanı sıra, III. Selim devrinde ilk defa tıp eğitimi alanında ciddi adımlar atılmıştır. 1806 senesine gelindiğinde, Tersane içerisine inşa edilen Tıbhâne ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu tıp personeli istihdamı sağlanmaya çalışılmış ancak bu girişimler II. Mahmut devrinde meyvesini verecek ve yeni kurulmuş olan ordunun doktor ihtiyacının karşılanması için bir askerî tıp mektebi inşa edilecektir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Fatma Bölükbaş Kaya, Mehmet Kaya, "Osmanlı'da Mühendislik Eğitimi", *Kuzey Makedonya V. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, ed. Özcan Güngör, Sageya Yayıncılık, Ankara 2019, ss. 73 – 74.

¹⁴⁶ Turgut Kut, "Dârüttıbbâa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 10.

¹⁴⁷ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 214.

¹⁴⁸ Sema Yeli, *III. Selim Dönemi Askeri ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Elazığ 2005, s. 53.

¹⁴⁹ Seyfi Kenan, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar", *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîd'e: III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2010, s. 155.

XVIII. yüzyılda öncelikle askerî alanda başlayan reformlar, zamanla imparatorluğun bütün alanlarına yayılmış; devlet kademelerindeki aksaklıkların meydana getirdiği talepler doğrultusunda siyasi, malî, sosyal ve kültürel alanlarda da ciddi reform çalışmaları yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen yeniden yapılanma sürecinde sahip olduğu en büyük şans III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-1839) gibi reformist padişahların Avrupa'da yaşanan askerî, siyasi ve kültürel gelişmeleri yakın takip etmeleri ve bu doğrultuda harekete geçmeleri olmuştur. Özellikle II. Mahmut saltanatına geldiğinde yalnızca askerî alanda değil; imparatorluğu oluşturan önemli kurum ve kuruluşlarda reform çalışmaları yapması, bilhassa Tanzimat sürecinde Osmanlı Devleti'nde yaşanacak olan büyük değişimlerin fragmanı niteliği taşımaktadır.

II. Mahmut, saltanatı devraldığı ilk zamanlardan itibaren reformist politikalar izlemiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Ancak II. Mahmut'un yenilikçi politikalarına engel teşkil edecek 2 önemli iç ve dış tehdit bulunmaktaydı. Bunlar; III. Selim devrinde başlayan Osmanlı-Rus Harbi ve imparatorluğun içinde devam etmekte olan iç isyanlardır.¹⁵⁰ II. Mahmut'un devrinin yarısını savaşlar, isyanlar ve iç karışıklıklar meydana getirmiş olsa bile; saltanatının son 10 senesinde gerçekleştirmiş olduğu ıslahatlar ile kendisinden önceki dönemlerde açılmış, yalnızca askerî eğitime yönelik kurumları toplumun her kesimine yaymayı, padişah otoritesi yeniden düzenleyerek imparatorluk bürokrasisinin temelini askerî bir sisteme oturtmayı hedeflemiştir.¹⁵¹ Bu dönemde gerçekleştirmeyi planladığı reformlar için askerî teşkilatlanmadan önce, yenilikleri kabul eden ve eğitilmiş bir halk yaratma düşüncesiyle hareket ederek 1824 senesinde Osmanlı Devleti'nin temel eğitim kurumları olan Sıbyan Mektepleri hakkında "Tâlim-i Sıbyân" isimli bir ferman yayımlayarak bu mekteplerin müfredatlarında ıslah çalışmaları yapmıştır. Sultan, bahsi geçen tâlim-i sıbyân fermanıyla ilköğretim eğitiminin önemini vurgulamış, temel eğitim hususunda aileleri bilinçlendirmeye çalışmış ve bu okullara devamın zorunluluğunu getirerek Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ilk kez zorunlu eğitim uygulaması yürürlüğe girmiştir.¹⁵² Bu dönemde tâlim-i sıbyân ile ilköğretim uygulamalarının devamlılık esası üzerinde durulurken; 1838 senesine geldiğinde eğitim işlerinin

¹⁵⁰ Hayrullah Gök, *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2005, s. 68.

¹⁵¹ Burak Onaran, *Padişahı Devirmek: Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet- Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 81.

¹⁵² Agras, *a.g.t.*, ss. 90- 91.

düzenlenmesi için kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia'da hazırlanan yeni talimatnâme ile sıbyan mekteplerinde kapsamlı bir düzenlemeye gidilmiş, bu eğitim kurumlarının Osmanlı maarif yapısının çekirdeğini oluşturduğu vurgulanmıştır.¹⁵³

Tanzimat Dönemi ile birlikte, Batı tarzında oluşturulan ve ortaöğretim kademesinde eğitim veren kurumlar yani rüşdiye mekteplerinin temeli de II. Mahmut devrinde atılmıştır. Bu dönemde sıbyan mekteplerinde gerçekleştirilen tanzim çalışmalarının doğrultusunda, bu mekteplerden sonra devam edilecek ortaöğretim kademesinde bir eğitim kurumunun mevcut olmayışı rüşdiye mekteplerinin açılmasında önemli rol oynamıştır.¹⁵⁴ 1838 senesinde Meclis-i Umûr-ı Nâfia'dan gelen teklif üzerine rüşdiyelerin fiiliyata geçmesi adına aynı sene içinde Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti kurulmuş; fakat rüşdiyelerin resmî olarak eğitim faaliyetleri yaklaşık 10 sene sonra Tanzimat Fermanı'nda adı geçen düzenlemelerin ışığında Abdülmecid devrinde başlamıştır.¹⁵⁵ II. Mahmut, yukarıda sözünü ettiğimiz “bürokrasinin temelini askerî bir sisteme oturtmak” gayesini gerçekleştirmek adına öncelikli olarak imparatorluk sınırları içerisinde var olan ve reformist politikaları tehdit eden grubu yani yeniçerileri lağvedip, Avrupa tarzı yeni kurum ve uygulamaları örnek alarak hareket etmiştir.¹⁵⁶ 17 Haziran 1826 tarihinde gerçekleşen ve II. Mahmut saltanatının en mühim olaylarından birisi olan Yeniçeri Ocağı'nın ilgası, hem askerî hem de siyasi çerçevede Osmanlı Devleti açısından oldukça mühim bir hadise olması sebebiyle kaynaklara “*hayırlı olay*” (*Vak'a-i Hayriyye*) olarak geçmiştir.¹⁵⁷ Bu ocağın kaldırılarak modern orduya geçiş sürecinin tamamlanması, yalnızca askerî alanda yapılmış önemli bir reform hareketini kapsamıyor; aynı zamanda Osmanlı toplumu içerisinde yer alan bir muhalif grubun siyaset dışına itilerek etkisizleşmesi anlamına geliyordu.¹⁵⁸

Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinin sonucunda kurulmuş olan “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye” isimli ordunun hazırlanan ilk kanunnamesi incelendiğinde 3 önemli

¹⁵³ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, ss. 59 – 61.

¹⁵⁴ Şerif Demir, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi: Tarihin Peşinde*, S. 13, 2015, s. 470.

¹⁵⁵ Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 300.

¹⁵⁶ Deniz Özgan, *II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923 – 1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Ankara 2012, ss. 26 – 27.

¹⁵⁷ Kemal Beydilli, “Vak'a-i Hayriyye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 454.

¹⁵⁸ Onaran, *a.g.e.*, ss. 81 – 82.

unsur göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi yeni kurulan modern ordunun mensubu olanların kadim bilgileri geride bırakıp, yeni askerî terminolojiye hâkim olmalarıdır. İkinci unsur, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusuna seçilecek olan askerlerin yetenekli ve genç olmalarıdır. Üçüncü ve en önemli unsur ise ordu mensuplarının iyi bir talimden geçmiş olmalarıdır.¹⁵⁹ Bu doğrultuda bir hayli önem arz eden “talim” kelimesi, Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kez modern anlamda kurulmuş olan orduya seçilen askerlerin, eğitimi için nitelikli subaylara duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiş; devletin sınırları içerisinde günümüzde hâlâ Kara Harp Okulu olarak hizmet veren Mekteb-i Harbiye’nin açılışına giden süreci de hızlandırmıştır.

Yeniçeriliğin ilgasından sonra II. Mahmut tarafından yeni oluşturulmuş Batı tarzı bir örgütlenme halini alan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunda yer alan askerlerin genel sağlık durumları ile ilgilenmek için doktor ihtiyacının karşılanması gerekiyordu. Ordu için gerekli olan doktorların yetiştirilmesi için 1827 senesinde Vezneciler’de Tulumbacıbaşı konağında *Tıbhane-i Amire (Askeri Tıp Mektebi)* kurulmuştur.¹⁶⁰ 1827 senesinde kurulan bu eğitim müessesesi, ordunun ihtiyaç duyduğu doktorların yetiştirilmesi için oldukça önem arz etmektedir. Bu dönemde modern anlamda bir tıp mektebine duyulan ihtiyacın temel sebebi ise Osmanlı İmparatorluğu’nda yer alan mevcut eğitim kurumlarının doktor yetiştirecek kadar donanımlı olmaması, medreseler ve darüşşifalarda verilen eğitimin doktorluk için yetersiz kalmasıdır.¹⁶¹

Tıbhane-i Amire’nin açılışının hemen ardından kurulan yeni ordunun kanunnamesinde yer alan “her bölüğe bir cerrah verilmesi” maddesi doğrultusunda bu alanda da eleman yetiştirmek amacıyla 1832 senesinde ayrı bir cerrah sınıfı açılarak eğitime başlanmıştır.¹⁶² 1836 senesine gelindiğinde Tıphane-i Amire ile Cerrahane birleştirilip “Askeri Tıp Mektebi” olarak saray bahçesindeki Otlukçu kışlasında eğitime yatılı olarak devam edilmiştir.¹⁶³ Sultan II. Mahmut için tıp eğitimi ve doktorluk mesleğinin oldukça önemli bir konumda olmasından dolayı, bizzat Askeri Tıp Mektebi’nin açılışına giderek

¹⁵⁹ Hamza Keleş, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kânûnnâmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 14, S. 1, Mart 2006, ss. 230-234.

¹⁶⁰ İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 19.

¹⁶¹ Ruveyda Nida Yıldırım, *II. Mahmut Dönemi İslahat Hareketleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Bilim Dalı, Elazığ 2006, s. 62.

¹⁶² Nil Sarı, “Mekteb-i Tıbbiye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, s. 3.

¹⁶³ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 56 - 57.

öğrencilere yapmış olduğu motivasyon konuşmasıyla bu eğitim kurumuna gösterdiği hassasiyeti ve bu okuldan beklediklerini açıkça ortaya koymuştur. Askerî Tıp Mektebi'nin, ilk mezunları 1843 senesinde yapılan bitirme sınavını başarıyla geçerek diplomalarını almışlardır. Bu okuldan mezun olanlar, yapılan sınavda elde ettikleri başarılarla miralaylık, kaymakamlık, binbaşılık ve yüzbaşılık rütbelerini alarak Osmanlı İmparatorluğu içerisinde çeşitli makamlarda görevlendirilmişlerdir.¹⁶⁴

Yeniçeriliğin ilgasından sonra Sultan II. Mahmut'un çabalarıyla kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun yapılanması hususunda karşılaşılan en büyük problemin kurulan modern orduyu idare edecek nitelikli ve talimli subayların Osmanlı Devleti askerî teşkilatlanmasındaki eksikliğinden bahsetmiştik. Bu problem Osmanlı sınırları içerisindeki mevcut kurum ve kuruluşlarla çözülmeye çalışılmış fakat istenilen başarı elde edilemeyince 1831 senesinde Mekteb-i Harbiye'nin temelini oluşturan "Sıbyân Bölükleri" kurulmuştur.¹⁶⁵ Sıbyân Bölükleri, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunda önemli bir basamak görevi görmüş olsa bile modern orduyu komuta edecek nitelikli, talimli ve donanımlı subaylar yetiştirebilmek adına yetersiz kalmışlardır.¹⁶⁶ Eğitim amacıyla Avrupa'da bulunmuş, tahsil görmüş, dil öğrenmiş ve askeri okullarda incelemelerde bulunmuş olan Namık Paşa'nın gayretleriyle Osmanlı İmparatorluğu içerisinde talimli subay yetiştirmek adına yüksek bir eğitim kurumu kurulmasına karar verilmiştir.¹⁶⁷ İşte tam da bu dönemde Sultan II. Mahmut ve Mirliya Namık Paşa'nın üstün gayretiyle 1834 senesinde eğitime başlayan Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşu XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için büyük önem taşımaktadır. Bu kurum yalnızca askerî ve eğitim alanında bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilmemeli; aynı zamanda XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemin önemli siyasi olaylarının teşekkülünde bu kurumda yetişmiş olan subayların fikrî etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁶⁸ Yeniçeri Ocağı'nın II. Mahmut tarafından 1826 senesinde lağvedilmesiyle birlikte, orduya musiki ve mehter takımı elemanı yetiştiren Mehterhane de kapatılmıştır. Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu içerisinde bando takımının

¹⁶⁴ Yeşim Işıl Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi- Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 21.

¹⁶⁵ Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 115.

¹⁶⁶ Eser, *a.g.t.*, s. 10.

¹⁶⁷ Abdullah Saydam, "Namık Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 379.

¹⁶⁸ Berkes, *a.g.e.*, s. 194.

eksikliği tespit edilmiş, bunun sonucunda modern ordunun prensipleri doğrultusunda Batı müziğine yer verecek bir bando takımının kurulmasına karar verilmiştir. ¹⁶⁹ Bu doğrultuda 1831 senesinde, Avrupa'dan ünlü bestekârlar Osmanlı İmparatorluğu'na davet edilmiş ve Batı tarzında enstrümanların Osmanlı topraklarına girişi bu sayede gerçekleşmiş;¹⁷⁰ modern ordu için hayal edilen bando takımının oluşturulması için Mızıka-ı Hümayun Mektebi II. Mahmut tarafından 1834 senesinde kurulmuştur. ¹⁷¹

XIX. yüzyılda, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilen eğitim reformlarından birisi de II. Mahmut tarafından tahsil amacıyla Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesidir. II. Mahmut, saltanatı müddetçe açılmasına öncülük ettiği Batı tarzındaki kurum ve kuruluşlarda görev alacak kadroların iyi bir eğitim alarak nitelik kazanmasını amaçlamış; bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde gerçekleşen reformların örnek alındığı Avrupa'ya öğrenciler göndermiştir. ¹⁷² Bu dönemde yurtdışına öğrenci gönderilmesinin en mühim dayanağı, öğrencilerin Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasında bir köprü görevi üstlenmesi ve Batı'daki gelişmelerin Osmanlı topraklarına tezahürünün hız kazanmasıdır. II. Mahmut devrinde gerçekleştirilmiş olan bu uygulama ile Avrupa'daki okulların modern bilgiye sahip subay yetiştirmesindeki modern teknik ve araçlar sayesinde modernleşmenin hız kazanması amaçlanmıştır.¹⁷³ Bu dönemde yabancı eğitime ve yabancı dile verilen önemin bir diğer göstergesi ise Bâb-ı Âli içinde kurulmuş olan Tercüme Odası'dır. II. Mahmut tarafından kurulmuş olan Tercüme Odası'nın 2 amaca hizmet etmesi hedeflenmiştir. Bunlardan birincisi, daha önce imparatorluğun tercüme işlerini İstanbul'da Fener Rumlarının yapması ve devletin bundan bir hayli zarar görmesidir. İkincisi ise Türk gençlerinin Batı diline hâkim olması ve milletlerarası yazışmaları sağlayarak, Fransızca bilen memur yetiştirmektir.¹⁷⁴ Bu dönemde kurulmuş olan tercüme odası yalnızca diplomatik sahada memur yetiştirmekle kalmamış aynı

¹⁶⁹ Agras, *a.g.t.*, ss. 112 – 113.

¹⁷⁰ Özgan, *a.g.t.*, s. 44.

¹⁷¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2016*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016, s. 147.

¹⁷² Aynur Erdoğan, *Türkiye 'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul 2009, s. 38.

¹⁷³ Mustafa Gençoğlu, *Osmanlı Devleti 'nde Batıya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) Bir Grup Biyografi Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2008, s. 21.

¹⁷⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s. 149.

zamanda Tanzimat Dönemi edebî zihniyetinin oluşumunda önemli rol oynamıştır.¹⁷⁵ Türk eğitim sistemini değişim ve dönüşüm süreçleri incelendiğinde, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte sistemli hale getirilen ve günümüzde varlığını sürdüren çoğu eğitim kurumunun II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinin eseri olduğunu görmekteyiz. II. Mahmut ve Tanzimat öncesi dönemlerde gerçekleştirilen reformlar genellikle harp sahasını ilgilendiren, askerî ve teknik uzman personel yetiştirmek amacıyla teşkilatlanmış; XIX. yüzyılın başından itibaren bu denge değişerek reformların tesiri Osmanlı toplumunun her kesiminde etkili olmaya başlamıştır. Bu sebeplerden ötürü Sultan II. Mahmut devrinde başlayan ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile devam eden süreç, Osmanlı toplumunda bir nevi kırılma devri olarak anılmıştır.¹⁷⁶ Sultan II. Mahmut döneminde gerçekleşen ıslahatlar, ulema sınıfının muhalif tepkilerine rağmen askeri, hukukî, siyasi ve eğitim alanlarında yapılmış olan önemli değişiklikler ile her alanda hissedilmiştir. II. Mahmut devri ıslahatlarının genel özelliği, Batının ilim ve tekniği ekseninde gerçekleştirilen reformların kalıcılığının ancak hukuk ve eğitim çatısı altında birleşmesiyle mümkün olabileceğini savunmaktaydı. II. Mahmut, gerçekleştirdiği reform politikasını halktan gelen istekler ve ihtiyaçlar doğrultusunda değil hem kendini hem de Osmanlı tebaasını zorlayarak gerçekleştirmiştir.¹⁷⁷

Osmanlı Klasik Döneminde eğitim yapısının din temelli oluşundan ve ulema etrafındaki teşekkülünden önceki bölümlerde bahsetmiştik. II. Mahmut Dönemi ile birlikte eğitim anlayışı farklı bir boyut kazanarak, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yer alan eğitim kurumları yapı bakımından çeşitli dönüşüm süreçleri yaşayarak, laik bir nitelik kazanmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde, geleneksel eğitim kurumlarında çeşitli düzenlemeler yapılarak faaliyetlere devam edilirken; modern eğitimin de temeli atılarak Batı tarzında yeni kurumlar açılmıştır. Osmanlı tebaası içerisinde bulunan gayrimüslimler de eğitimdeki yeni yöntem ve metotları benimsemiş, bunun sonucunda iki farklı anlayışın birbiriyle çatışma halinde olduğu “düalizm” kavramı doğmuştur. XIX. yüzyıl eğitim yapısında yaratılan bu düalizm kavramı Cumhuriyet Dönemi'ne kadar etkisini sürdürerek 1924 Tevhid-i Tedrisat kanununun getirdiği bütüncül eğitim anlayışıyla ortadan

¹⁷⁵ Agras, *a.g.t.*, s. 116.

¹⁷⁶ Gündüz, *Ahmed Cevdet Paşa*, s. 23.

¹⁷⁷ Berkes, *a.g.e.*, s.172.

kalkmıştır.¹⁷⁸ Bu dönemde eğitim sisteminde meydana gelen ikiliğin kökenleri III. Selim devrinde atılmış olup; sultanın modern tarzda askerî eğitim kurumlarını açma teşebbüslerinin yanı sıra Osmanlı eğitim yapısı içerisinde yüzyıllardır eğitimin çekirdeğini oluşturan geleneksel kurumlar olan medreselerin yapısında tasarladığı reform çalışmaları düalizm kavramının doğmasına sebebiyet vermiştir. II. Mahmut devrinde ise eğitimde düalizm kavramı önceki döneme nazaran etkisini yitirmiştir. II. Mahmut’un Batı tarzındaki sivil ve askerî eğitim kurumlarına geleneksel eğitim kurumlarından daha fazla önem vermesi ve bu doğrultuda çalışmalar yapması, imparatorluğun mevcut eğitim kurumlarının zayıflamasına sebep olmuş; Osmanlı İmparatorluğu’nda var olan eğitim kurumlarının çağın gerekliliklerine cevap vermediği gerekçesiyle modern eğitim kurumları medreselerin karşısında verdiği mücadelede galip gelmiştir.¹⁷⁹

1.3. MODERNLEŞME PENCERESİNDEN EĞİTİMDE YENİ BİR DÖNEM: TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİ

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan bir devletin herhangi bir döneminde bilim, teknoloji, ekonomi, politika, kültür ve sanat alanlarındaki gelişmeleri modern devletlerden alınan örnekler aracılığıyla gerek taklit ederek gerekse özümseyerek uyarlamasına “modernleşme” adı verilir.¹⁸⁰ Her devletin eksikliklerini fark ederek yeniden yapılanma sürecine girdiği bir modernleşme dönemi vardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme aşamaları da birdenbire gerçekleşmemiş; devrin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak sosyal ve kültürel değişmelere imkân sağlayacak şekilde olmuştur.¹⁸¹ Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî, siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda başlattığı yeniden yapılanma süreci olan Modernleşme Devri ve bu devre adını veren modernleşme kavramı, etimolojik olarak incelendiğinde Latince “hemen, şimdi” anlamlarını karşılayan *modo* kelimesinden türetilmiş olan *modernus* sözcüğünden gelmektedir. V. yüzyılda, Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan bu kavram, esas olarak eskiye ve antikiteye karşı ortaya

¹⁷⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazını*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, ss. 192 – 193.

¹⁷⁹ E. Vildan Türkan, *Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi: Emrullah Efendi*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 66.

¹⁸⁰ M. Şükrü Hanioglu, “Batılılaşma”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 182.

¹⁸¹ Rıza Kardaş, “Sosyal Değişme Yönüyle Tanzimat Öncesine Eğitim ve Modernleşme Hareketleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl X, Sayı 114, Nisan 1972, s. 369.

atılmıştır.¹⁸² Osmanlı İmparatorluğu'nda ise modernleşme kavramı, geleneksel kurum ve yapıların yerini Avrupa'da ortaya çıkan siyasi düzenin ve toplumun üretmiş olduğu yeni hayat tarzını benimseyerek ideal bir toplum düzeni yaratılmaya çalışıldığı bir yeniden yapılanma sürecine karşılık gelmektedir. XIX. yüzyılda Tanzimat Fermanı ile birlikte devletin her kademesinde hissedilecek olan reformların gerçekleştirilmesini sağlayan ve Tanzimat projesini hayata geçiren Osmanlı Devleti'nin aydın bürokratları, daha önceki dönemde karşımıza çıkan aydınlardan farklı bir çerçevede değerlendirilmelidir. Bu dönemin aydın bürokratları, önceki dönemlere nazaran farklı bir imaj çizerek; eğitim ve kültür alanında gerçekleştirilecek reformların devletin varlığının sürdürülmesi açısından oldukça mühim bir unsur olduğunun farkında hareket ederek bürokratik egemenlik içerisinde aktif rol oynamamışlardır. Bahsettiğimiz Tanzimat devri aydın bürokratları, reform politikaları tasarlanırken kendi içlerinde de toplumsal ve siyasal modernizm olmak üzere iki grup olarak incelenmektedir. Bu gruplar bir tarafta halkın aydınlanması ve Batı'ya ait olan bilim, kültür ve düşünce hareketlerinin Osmanlı tebaasına aktararak devletin eski gücüne kavuşması gerektiğini savunanlar, diğer bir tarafta anayasal parlamenter rejimin kurulmasının Osmanlı Devleti'nin devamı için temel politika olduğunu savunanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸³

XVIII. yüzyılda Osmanlı modernleşmesinde bu dönem ıslahat veyahut reform çağı olarak addedilirken; XIX. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat Dönemi olarak anılmıştır. Bahsi geçen modernleşme süreçleri farklı kavramlarla ifade edilmiş olsa bile aynı amaca hizmet etmek için ortaya atılmıştır: Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı süreçten kurtularak yeniden yapılanması.¹⁸⁴ Tanzimat Dönemi'ni III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde gerçekleştirilen reformlardan ayıran en önemli özellik ise bu dönemde imparatorluk sınırlarında gerçekleştirilen modernleşme faaliyetlerinin itici gücünün artık sultanın kendisi değil; bürokrasiyi meydana getiren aydın sınıfa ait olmasıdır.¹⁸⁵

¹⁸² Seyfettin Arslan, Abdullah Yılmaz, "Modernizme Bir Başkaldırı Düşüncesi Olarak Postmodernizm", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 2, S. 2, Ocak 2001, s. 96.

¹⁸³ Uyanık, a.g.t., ss. 58 – 60.

¹⁸⁴ Hanioglu, a.g.m., s. 183.

¹⁸⁵ Jakub Mazanec, "The Ottoman Empire at the Beginning of Tanzimat Reforms", *Journal of Prague Papers on the History of International Relations*, Czech Republic 2016, pp. 37.

1.3.1. Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Osmanlı Eğitim Yapısının Yeniden Teşekkülü: 1839- 1868

Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839'da ilan edilmesiyle Osmanlı modernleşmesine yeni bir ivme kazandırmıştır. Osmanlı tebaasının yasalar önünde eşit sayılmasının yanı sıra temel hak ve özgürlükler olan can, mal ve ırz dokunulmazlığının devletin güvencesi altında olduğunu bildirmiştir. 1839 senesinde Avrupa'dan İstanbul'a dönüp Hariciye Nazırlığı görevine başlayan Mustafa Reşid Paşa tarafından bizzat kaleme alınmıştır.¹⁸⁶ Etimotolojik olarak, Arapçadaki nizam (nzm) kökünden türetilen ve lügatte “düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek” anlamlarını karşılayan tanzîm kelimesinin çoğulu olan *Tanzimat*; Osmanlı İmparatorluğu'nun mülkî idaresinin düzenlenerek, var olan kurum ve kuruluşların yeniden organize edildiği dönem olarak anılmaktadır.¹⁸⁷ En genel tabirle ifade edecek olursak Tanzimat, padişahın yetki alanını belirleyen ve II. Mahmut Dönemi'nde başlatılan merkezîleşme programının devam niteliğini taşıyan hukuki yapılanma sürecidir.¹⁸⁸ Bu sürecin en büyük kahramanı olan Mustafa Reşid Paşa yalnızca Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile bir dönemi başlatmamış; aynı zamanda bu sürecin tüm sorumluluğunu üstlenerek XVIII. yüzyılın başından itibaren hayal edilen yeniden yapılanma sürecinin fiiliyata geçmesini sağlamıştır.¹⁸⁹ XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük değişim ve dönüşüm sürecinin beklediği Tanzimat'ı bir dönem olarak tanımlayan nokta esas olarak fermanın ilkeleri değil; iktidar odağının değişmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁹⁰ Türkiye'de anayasal sisteme geçişte oldukça önemli bir yere sahip olan Tanzimat Fermanı, biçim olarak bir hükümdar buyruğu niteliği taşısa bile; hükümdarın sahip olduğu yetkileri kendi arzusuyla sınırlayarak elinde

¹⁸⁶ Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi IV: Osmanlı Dönemi (1730-1861)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 247.

¹⁸⁷ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 1.

¹⁸⁸ Kudret Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 84.

¹⁸⁹ Harold Temperley, “IV. British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1830–1914)”, *The Cambridge Historical Journal*, Vol. 4, No. 2, 1933, pp. 159.

¹⁹⁰ Carter V. Findley, *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity*, Yale University Press, London 2010, pp. 88.

bulundurduğu tüm yetkileri Bâb-ı Âli ve Meclis-i Vâlâ'ya devretmesinden anladığımız üzere yarı-anayasal bir nitelik taşımaktadır.¹⁹¹

Tarihin her devrinde toplumları, sürekli devinim halinde olan hayata hazırlayan, bir ülkenin ilerlemesinin temel taşı niteliği taşıyan ve kültürlerin nesilden nesle aktarımını sağlayan eğitim kurumlarının önemi yadsınamaz. Eğitim kurumlarının önemini göz önünde bulunduran ve eğitimin bir toplumun mihenk taşı olduğunu kavrayan Tanzimat dönemi Osmanlı bürokrat ve idarecileri, bu dönemde özellikle eğitim kurumlarında yeni düzenlemelere yer vermişler ve bu doğrultuda reform politikaları geliştirmişlerdir. Bilhassa Osmanlı toprakları içerisinde varlığını sürdüren eğitim kurumlarından esas amacına hizmet edemeyerek öğrenci yetiştirme politikasında aksaklıklar yaşayan mekteplerin ıslah edilmesi, bunun yanında Avrupa tarzında modern eğitim kurumlarının kurulması ve halkın reformlara uyum sağlaması için öncelik olarak eğitilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.¹⁹² 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda maarif meselelerin ıslahı ile ilgili herhangi bir madde açıkça yer almamış olsa bile, Osmanlı Devleti'nin bürokratları yapılan yeniliklerin kalıcı olabilmesi adına Osmanlı tebaasının eğitilmiş, nitelikli ve bilgili olması ile yeni bir aydın tabakanın oluşturulması gerektiği fikrinden hareketle, eğitim alanında yeniden yapılanma sürecine girmişlerdir.¹⁹³ Bu amaçlar doğrultusunda eğitim-öğretimde köklü değişiklikler planlanmış ve öncelikli olarak yeni eğitim kurumlarının açılması için gerekli eksikler tespit edilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında yaşanan değişimin en önemli göstergesi olan ortaöğretim düzeyinde kurumların açılması ve bunun ardından meslek ve teknik temelli eğitim verecek okulların kurulması Osmanlı eğitim tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Dönemin en çarpıcı özelliği olan modern eğitimin temelleri de bu dönemde atılmış olup, kız öğrencilere yönelik meslekî eğitim kurumlarının da açılışı ilk kez Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra eğitim yalnızca İstanbul ile sınırlı kalmayıp, Osmanlı'nın çeşitli yerlerine eğitim kurumu açma fikri ile eğitimde yenileşme

¹⁹¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, ss. 40 – 41.

¹⁹² Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12, 2002, s. 384.

¹⁹³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, ss. 147-148.

hareketi tüm vilayetlere yayılmış, eğitimin hukuki yapılanması ve okullaşmanın başladığı bir dönem yaşanmıştır.¹⁹⁴

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte eğitim alanında yapılacak olan reform çalışmaları doğrultusunda eksikleri tespit etmek, reformları gerçekleştirmek, mevcut eğitim kurumlarının yapı ve işleyişini düzenlemek ve eğitim-öğretimin ilke ve yöntemlerini belirlemek amacıyla eğitimde hukuki yapılanma ve kurumsallaşma sürecine girilmiş ve bu doğrultuda bazı meclisler kurulmaya başlanmıştır. 11 Nisan 1845'te kurulan ve haftada iki defa toplanarak maarif meselelerin görüşüldüğü Meclîs-i Maârif-i Muvakkat ile alınan kararlar doğrultusunda; eğitimin ilk basamağını meydana getiren sıbyan mektepleri yeniden düzenlenecek, ortaöğretimin başlangıcı niteliği taşıyan rüşdiyelerin sayısı arttırılacak, yatılı bir şekilde eğitim verecek bir Darü'l-fünûn açılacak ve en önemlisi Osmanlı Devleti içerisinde eğitim alanında yapılması tasarlanan reformları gerçekleştirmek için kalıcı bir Maarif Meclisi kurulmasına karar verilmiştir.¹⁹⁵ 1845 senesinde kurulan Meclîs-i Maârif-i Muvakkat tarafından alınan kararlar doğrultusunda hazırlanan layiha Meclis-i Vâlâ'da kabul edilerek eğitim; ilk, orta ve yüksek olmak üzere kademelere ayrılarak her kademedede farklı ve usulüne uygun eğitim yapılması kabul edilmiş, bunun sonucunda da 17 Temmuz 1846 tarihinde "Meclîs-i Maârif-i Umûmiye" kurulmuştur. Tanzimat Devri'nde eğitimin hukuki yapılanması geçici bir meclis olan Meclîs-i Maârif-i Muvakkat aracılığıyla başlamış, kurumsallaşması ise ilk defa "Meclîs-i Maârif-i Umûmiye" ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde Meclîs-i Maârif-i Umûmiye, Osmanlı Devleti içerisinde yer alan tüm eğitim-öğretim kurumlarıyla ilgili meselelerin görüşülüp nihai karara varıldığı tek kurum olma özelliğini bünyesinde barındırmıştır.¹⁹⁶ 1847 senesine gelindiğinde, Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin aldığı kararlar doğrultusunda Evkâf Nezareti'nin idaresi altındaki eğitim kurumlarını ayrı bir idareye bağlamak amacıyla okullar genel müdürlüğü düzeyinde görev yapmış olan Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Bu kurumun, yapısı, mevzuatları ve işleyişi

¹⁹⁴ Şenay Başkan – Abdülhaluk Mehmet Çay, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 64, 2019, s. 177.

¹⁹⁵ Reşat Özalp – Aydoğan Ataüinal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1977, s. 5 - 11.

¹⁹⁶ Turgut Subaşı, "Tanzimat Dönemi'nde Eğitim Alanında Yeniden Yapılanma: Maarif-i Umumiye Nezareti'nin Kuruluşu", *International Conference on New Horizons in Education*, Portekiz 2011, s. 756.

incelendiğinde günümüz Millî Eğitim Bakanlığı'nın temelini oluşturduğu görülmektedir.¹⁹⁷

1845 senesinde açılmış olan Meclîs-i Maârif-i Muvakkat tarafından hazırlanan layihada, Osmanlı Devleti içerisinde bir yükseköğretim kurulu açılmasına ilişkin kararın yer aldığından bahsetmiştik. Bu karar doğrultusunda açılacak olan Darü'l-fünûn tamamlandığında, yeni açılan kurumun müfredatının belirlenmesi, eğitim yönetmeliğinin düzenlenmesi ve ders kitaplarının hazırlanması adına bir Encümen-i Daniş kurulmasına karar verilmiştir.¹⁹⁸ Bu doğrultuda Mustafa Reşid Paşa'nın üstün gayretleriyle, Fransız Bilimler Akademisi (Académie des sciences) örnek alınarak 18 Temmuz 1851 tarihinde padişahın da katıldığı bir törenle Encümen-i Daniş resmî olarak açılmıştır.¹⁹⁹ Osmanlı Devleti'nde var olan eğitim kurumlarının ve yeni kurulacak olan yükseköğretim kurumunun ders kitaplarını hazırlamak, Osmanlı tebaasına eğitim hususunda yararlı eserlerin tercümesini gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş olan Encümen-i Daniş'i ulema sınıfından hocalar, şairler, yazarlar, Batı dillerine hâkim tercümanlar, üst düzey askeri ve sivil bürokratlar gibi uzman kişilerden oluşan bir kurul meydana getirmiştir.²⁰⁰

3 Kasım 1839'da ilan edilen ve Osmanlı topraklarında yaşayan tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğunu, can, mal ve ırz dokunulmazlığının devletin güvencesi altında olduğunu bildiren Tanzimat Fermanı'nı yetersiz bulan Batılı devletlerin harekete geçmesi Osmanlı Devleti'ni bir takım siyasi değişimlere sürükleyecekti. Batılı devletler Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Müslümanların, gayrimüslimlere göre bazı siyasî ve hukukî imtiyazlara sahip olduğunu ileri sürerek daha köklü reformlar yapılmasını talep etmektedir.²⁰¹ Bunun sonucunda Sultan Abdülmecid'in harekete geçmesi üzerine, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimlerin vatandaşlık haklarına yönelik yeni bir teşkilatlanmaya gidilerek, Hıristiyan tebaanın hakları doğrultusunda verilecek olan yeni teminatla, Avrupa devletleri ile yakın temas kurulması hedeflenmiştir.²⁰² 18 Şubat

¹⁹⁷ Şahin, *a.g.t.*, s. 29.

¹⁹⁸ Abdullah Uçman, "Encümen-i Daniş", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 176.

¹⁹⁹ Ürekli, *a.g.m.*, s. 393.

²⁰⁰ Subaşı, *a.g.m.*, s. 756.

²⁰¹ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *İslam Ansiklopedisi*, C.19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 186.

²⁰² Necati Cemaloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876)", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 14, 2005, s. 157.

1856’da ilan edilen Islahat Fermanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun gayrimüslim tebaasına önceden verilmiş olan haklara yeniden yer verilirken, bunların yanında kendilerine bir takım yeni haklar da tanınmıştır. Tanzimat Fermanı’nda eğitimin yeniden yapılandırılması ile ilgili herhangi bir maddeye yer verilmemiş; fakat 1856 senesinde ilan edilen Islahat Fermanı’nda yer alan,

“Ve saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şâhânemin Nizâmat-i mevzualarında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyîz-i Devlet-i Âliyyemin mekâtib-i askeriye ve mülkiyesinde kabul olunması ve bundan başka her bir cemaati maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektebler yapmağa mezun olup, fakat bu makûle mekâtib-i umûmiyenin usûl-ı tadrîsi ve muallimlerinin intihâbı âzâsı taraf-ı şâhânemden mansub muhtelit bir meclis-i maarifin nezâret ve teftîşi tahdında olması”²⁰³

maddesiyle, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin var olan kurumlara uygun olmaları şartıyla, hiçbir ayırım yapılmaksızın sivil ve askerî okullara alınması ve bunun yanı sıra her millet ve cemaatin Osmanlı sınırları içerisinde kendi eğitim kurumunu açma hakkı tanınmıştır.

1856 senesinde ilan edilen Islahat Fermanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu içerisinde toplumu meydana getiren vatandaşlara, mensubu oldukları din ve cemaate uygun olarak kendi okullarını açma hakkı tanınmasının yanı sıra, bu tarihten itibaren imparatorluk içerisinde yer alan mevcut resmî eğitim kurumlarında da eğitim alma hakkı verilmiştir. Islahat Fermanı’nda yer alan bahsi geçen maddeler doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu’nun eğitim hususunda Avrupa’ya bir adım daha yaklaşması ve bunun sonucunda imparatorluğun klasik döneminde hâkim olan eğitim anlayışının giderek farklılaştığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren, eğitim siyasetinde artık yeni bir aktör daha rol oynayacaktı: Gayrimüslim tebaa.²⁰⁴ Islahat Fermanı ile birlikte Gayrimüslimlere eğitim alanında sağlanan ayrıcalıklar doğrultusunda, fermanında belirtilen haklardan geniş biçimde yararlanarak, mensup oldukları milletlerin de gayretleriyle, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli vilayetlerine kendi din ve cemaatlerine uygun olacak şekilde

²⁰³ *Düstur*, 1. Tertip, C. 1, ss. 10 – 11.

²⁰⁴ Selçuk Akşin Somel, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, ss. 694 - 696.

eğitim kurumlarının açılmasını sağlamaya başlamışlardır. Bu noktadan itibaren, eğitimin düzenlenmesi, denetlenmesi, bir devlet politikası içinde yürütülmesi ve kontrol altında tutulması, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde elzem bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bahsettiğimiz denetim ve kontrol mekanizmasının sağlanması da ancak merkezî bir maarif teşkilatının kurulması ile gerçekleşebilirdi. 1847 senesinde eğitimin tek merkezden yönetilmesi amacıyla kurulmuş olan Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin bu hususta yetersiz kalması sebebiyle yeni bir maarif teşkilatına ihtiyaç duyulmuştur.²⁰⁵ Tüm bu gereklilikler doğrutusunda maarif alanında düzeni sağlamak, tek bir merkezden yönetmek, maarif meselelerde çok sesliliğe mahal vermemek ve yaşanan belirsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla 17 Mart 1857 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nezâreti kurularak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan ve faaliyete devam eden bütün eğitim-öğretim kurumları bu nezarete bağlanmıştır.²⁰⁶ XIV. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nde eğitimin hâkimi olan medrese zihniyetine rağmen, modernleşmenin temsilcisi olan Mustafa Reşid Paşa'nın desteğinden ve iradesinden faydalanan Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Osmanlı Devleti içerisinde varlığını sürdüren eğitim kurumları ve açılacak olan yeni okulların kontrolünü tek bir çatı altında toplamak amacıyla, yüzyıllardır medrese tekelinde olan maarif teşkilatlanmayı devletin kontrolüne geçirmeyi başaran ilk kurum olmuştur. Ancak sıbyan mektepleri yeni kurulan Maârif-i Umûmiye Nezâreti yetki alanı dışında bırakılmış, bu sebepten ötürü genel eğitimde yine medrese tesiri uzun yıllar devam etmiştir.²⁰⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi öncesinde kurulmuş ve eğitime devam eden kurumların Tanzimat Dönemine gelindiğinde yapısındaki değişime bakacak olursak ilk olarak Mekteb-i Harbiye'yi incelememiz gerekmektedir. 1834 senesinde eğitim faaliyetlerine başlayan Mekteb-i Harbiye, kuruluşundaki müfredatına göre birinci ve ikinci mektep olmak üzere teşkilatlanmış, Tanzimat Dönemi ile birlikte müfredatına yeni dersler ve sınıflar eklenerek eğitim süresi on dört seneye çıkartılmış, böylece ilk mezunlarını 1848 senesinde vermiştir. 1849 senesine gelindiğinde, Mekteb-i Harbiye içerisinde bir veterinerlik şubesi açılarak, imparatorluğun veteriner istihdamının

²⁰⁵ Ürekli, a.g.m., s. 394.

²⁰⁶ Ali Akyıldız, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 273.

²⁰⁷ Teyfur Erdoğdu, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 4, Ankara 1996, s. 199.

karşılanması amacıyla gerekli eğitimler tahsis edilmeye başlanmıştır. Mekteb-i Harbiye'ye 1864 senesinde eklenmiş olan Erkân-ı Harp sınıfı ile, kurmay subaylığa giden süreçte önemli bir eğitim safhası tamamlanmış olup, aynı sene içerisinde tahsis edilen Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye okulları da bu tarihten sonra kurulmuş olan tüm askerî liselerin çekirdeğini oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde Mekteb-i Harbiye'nin müfredatının genişletilerek eğitim süresinin on dört seneye çıkartılmasının amacı, mektebi Avrupa askerî okullar seviyesine ulaştırmaktır.²⁰⁸ 1835 senesinde Mekteb-i Harbiye içerisinde, öğrencilere ders kitabı temini amacıyla kurulmuş olan matbaada 1840 senesine kadar çok fazla eser basılmamış; Tanzimat Dönemi itibariyle modern bilimlerin pek çok dalında (matematik, coğrafya, askerî mimarlık, harp tarihi, fizik, dil dersleri gibi) basılan eser sayısı 155'e ulaşmıştır.²⁰⁹ 1836 senesinde açılmış olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda modern tıp eğitiminin ilk kez verildiği eğitim kurumu Askeri Tıp Mektebi de bu dönemde tıpkı Mekteb-i Harbiye gibi öğretim yöntem ve metotları bakımından gelişmiş ve mezunları Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya gibi Osmanlı modernleşme sürecinde, yeniliklerin örnek alındığı topraklara gönderilmiştir.²¹⁰ Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti için gereken sağlık personelini istihdamı sağlanmasının önemi giderek kavranmış; 1842 senesinde Askeri Tıp Mektebi bünyesinde açılmış olan Kıbale Mektebi ismiyle ebe yetiştirme kursları faaliyete başlamıştır.²¹¹

Tanzimat Dönemi'nde eğitimin kurumsallaşması ve hukukî yapılanması konusunda ele aldığımız, 11 Nisan 1845'te kurulmuş olan Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın aldığı kararlardan bahsetmiş, Osmanlı eğitim sisteminde ortaöğretim kademesinde rüşdiye isimli okulların kurulmasına dair bir layiha hazırlandığını daha önceki bölümde incelemiştik. 1845 senesinde hazırlanan bu layiha doğrultusunda, geleneksel Osmanlı eğitim kurumları dışında, modern anlamda ortaöğretim kademesinde açılacak olan bu okullar için öğretmen zarureti hasıl olmuştur. Bu doğrultuda, açılacak olan yeni eğitim kurumlarına öğretmen istihdam etmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez 16 Mart 1848 tarihinde Dârülmua'llimîn adıyla bir öğretmen okulu açılmıştır.²¹² Osmanlı İmparatorluğu ve öğretmen yetiştirme politikaları göz önünde bulundurulduğunda önemli

²⁰⁸ Eser, *a.g.t.*, s. 35.

²⁰⁹ Eser, *a.g.t.*, s. 71.

²¹⁰ Demirel, *a.g.t.*, s. 11.

²¹¹ Demirkıran, *a.g.m.*, s. 76.

²¹² Cemil Öztürk, "Dârülmua'llimîn", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 551.

bir yapıtaşısı olan Dârümuallimîn, daha sonra Dârümuallimîn-i Rüşdî adını alarak, Tanzimat Dönemi'nde modern anlamda okullaşmanın önemli bir adımı olmuştur.²¹³ Bu dönemde geleneksel Osmanlı eğitim kurumlarının aksine politikaların izlenmesi sonucunda oluşturulan modern eğitim sistemi içerisinde görev alacak öğretmenlerin yetersizliği, Osmanlı İmparatorluğu'nda profesyonel anlamda öğretmen yetiştirme zorunlu bir ihtiyaç olduğu fikrini ispatlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru öğretmenlik mesleğinin konumu giderek önem kazanmış; imparatorlukların hakimiyet mücadelesi verdikleri bu dönemde, bir devleti ayakta tutmanın yegâne temelini toplumu profesyonel bir şekilde eğitmek olduğu anlayışının egemen olmasıyla beraber öğretmenlerin statüsü değişerek bir çeşit rehber konumuna gelmişlerdir.²¹⁴ XVIII. yüzyılın sonlarında başlayıp; özellikle Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde imparatorluğun her alanında etkisini hissettiğimiz modernleşme ve buna bağlı olarak Batı tarzında oluşturulan modern eğitim kurumları Osmanlı tebaasının düşünce yapısının doğrudan değişmesine sebep olurken; aydın bürokrat sınıfın tahayyül ettiği yeniden yapılanma sürecinin düşünsel ortamının oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

Kökeni milattan öncesine dayanan tarım ve tarımsal faaliyetlerin tamamını kapsayan ziraat hakkındaki bilgi ve deneyimler, XIX. yüzyıla kadar yalnızca halk arasında gözlem yapılarak öğrenilmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarında Avrupa'da tarım ve ziraat konusunda yeni yöntem ve tekniklerin geliştirilmesi, gübreleme ve bakım faaliyetlerinin kullanılmaya başlanması ile beraber modern tarım konusunda halkı bilinçlendirmek amacıyla tarım okulları açılmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da Tanzimat Dönemine gelindiğinde, dönemin şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda ilk defa 1847 senesinde Ziraat Mektebi'nin kurulmasına karar verilmiş ancak mektebin tam anlamıyla bir eğitim kurumu olarak faaliyet göstermesi II. Abdülhamid dönemine dayanmaktadır. Bu eğitim kurumu ile birlikte kurulması planlanan tekstil sanayisinin hammadde ihtiyacının karşılanması için verimli pamuk üretiminin teşviki ve hayvan yetiştiriciliği hususunda ıslah çalışmalarının yapılması amaçlanmıştır.²¹⁵ Tanzimat devrinde tarım, ziraat ve hayvancılığa önem verilmiş; bu doğrultuda Ziraat Mektebi haricinde bu

²¹³ Demirkıran, a.g.m., s. 77.

²¹⁴ Mustafa Şanal, Eray Alaca, "Tanzimat'tan Günümüze Öğretmen Yetiştirme", *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, ss. 284 – 286.

²¹⁵ Muammer Demirel, Fatma Kaya Doğanay, "Osmanlı'da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 21, 2011, ss. 184-185.

alanlarda öğrenci yetiştirmek amacıyla iki yeni eğitim kurumu daha açılmıştır. Ziraat Mektebi'nin kuruluş amaçlarından biri olan hayvancılıktaki ıslah çalışmaları doğrultusunda 1859 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Baytar Mektebi açılmış; bu mektebi 1860 senesinde açılmış olan Orman Mektebi takip etmiştir.²¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda gerçekleştirdiği reformlar doğrultusunda oluşturulan bürokratik birimlerde görev almak üzere memur ihtiyacının karşılanması amacıyla, II. Mahmut saltanatında “Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye” adıyla iki yeni eğitim kurumu açılmıştır. Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde, bu kurumlarda yetişmiş olan memurların kanunname ve tüzüklere hakim olmayışı, bürokratik anlamda yetersizlikleri ve yabancı dil eksikliklerinden kaynaklı olan Batı ile yaşadıkları anlaşmazlıklar, donanımlı bir memur yetiştirme kurumuna ihtiyaç duyulmasına sebebiyet vermiştir.²¹⁷ 1858 senesinde, Dahiliye Nezareti'nin yeniden teşkilatlanmasının ardından, Meclis-i Vâlâ'da memur yetiştirme meselesi tekrar ele alınmış ve 9 Mayıs 1858 tarihli bir iradeye göre “umur-ı mülkiyyede müstahdem olacak memurlara mahreç olmak üzere” kararı verilerek Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye ismiyle yeni bir eğitim kurumu açılması için hazırlıklar başlamış; teklif Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilerek 1859 senesinin 12 Şubat'ında Sadrazam Âli Paşa'nın da katılımıyla eğitime-öğretime açılmıştır.²¹⁸ Osmanlı İmparatorluğu için gerekli memurların yetiştirildiği kurumları XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar incelediğimizde; Enderun Mektebi ile başlayan serüvenin modernleşme ile birlikte Mekteb-i Mülkiyye'deki izleri görülmektedir.²¹⁹ 1858 senesinde eğitim faaliyetlerine başlayan ve Maarif Nezareti'ne bağlı olan Mekteb-i Mülkiyye'nin kuruluş nizamnâmesine göre, eğitim süresi 2 sene olarak belirlenmiş, eğitim kademesi olarak ise ortaöğretim kurumu niteliği taşıyarak rüşdiye ve idadî mekteplerin arasında eğitim vermek üzere konumlandırılmıştır.²²⁰ Kuruluş senesinde Mekteb-i Fünun-u Mülkiyye olarak eğitim faaliyetlerine başlayan bu kurum ile, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa kaymakam-ı rıkab-ı hümayun mesleği

²¹⁶ Demirel, *a.g.t.*, s. 11.

²¹⁷ Ali Akyıldız, “Mekteb-i Mülkiyye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2 (Yeniden Düzenlenmiş), TDV Yayınları, İstanbul 2019, s. 238.

²¹⁸ M. Murat Baskıcı, “Mekteb-i Mülkiyye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne: 150 Yıllık Kronolojisi”, *Mülkiyye Dergisi*, C. 33, S. 262, 2009, s. 251.

²¹⁹ Ela Özkan, “19. Yüzyılda Mekteb-i Mülkiyye Mezunlarının Devlet Kademelerinde İstihdam Edilmeleri Üzerine Örnekler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 2, 2020, s. 417.

²²⁰ Baskıcı, *a.g.m.*, s. 251.

bürokrasi içerisinde oldukça önemli bir konum haline getirilmiştir. Bu kurum, yalnızca bir mesleğin bürokrasi içerisindeki konumunu etkilememiş, aynı zamanda bu dönemde açılan eğitim kurumları içerisinde ders müfredatı ile dikkat çekmeyi başaran ve eğitim tarihinde “ekonomi politikası” dersinin müfredatında ilk defa yer aldığı eğitim kurumu olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. 1868 senesinden itibaren, eğitim planı düzenlenerek yeni derslerin de eklenmesiyle beraber eğitim-öğretim 4 seneye yükseltilmiş; 1882 senesine gelindiğinde ise müfredat üzerinde yapılan düzenlemelerle birlikte eğitim hem yatılı hale getirilmiş, hem de 6 seneye çıkartılmıştır.²²¹ Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı İmparatorluğu için nitelikli memur yetiştiren Mekteb-i Mülkiye’den mezun olan öğrencilerin hangi alanlarda görev alacakları ve nasıl istihdam edilecekleri de Dahiliye Nazırlığı tarafından hazırlanan tebligatla bildirilmiştir. 1891 senesinde hazırlanan bu tebligatta, Mekteb-i Mülkiye’den mezun olan öğrencilerin öncelikle 3 sene Telgraf Nezaretinde çalışmalarının gerektiği, ardından kabiliyetleri doğrultusunda münasip memurluklara atanacakları bildirilmiştir. Buna ilave olarak, memurluk yaptıkları vilayetlerde kadro açığı bulunması durumunda, ihtiyaç duyulan memur görevlendirilene kadar ücreti mukabilinde görevi sürdürmeleri öngörülmüştür.²²²

Tanzimat Dönemi’nde kurulmuş olan bu eğitim kurumu geçmişten günümüze devlet yönetimi, bürokrasi ve siyaset alanında, uzman kişilerin yetişmesine sebep olmuş bir eğitim kurumu olarak faaliyet göstermektedir. Mekteb-i Mülkiye’nin Paris Siyasal Okulu’ndan esinlenerek kendi içerisinde siyasi, idarî ve malî gibi bölümlere ayrılmak istenmesi, hayal edilen sonucun tam aksine 1915 senesine gelindiğinde kapatılmasına sebep olmuştur; bu eğitim kurumuna ayrılan bütçe Darülfünun’a aktarılmıştır. Yaklaşık 20 sene sonra, 1936 senesinde Ankara’ya taşınan eğitim kurumu, günümüzde hâlâ Tanzimat geleneğini yaşatarak “Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi” olarak eğitim faaliyetlerine yükseköğretim derecesinde devam etmektedir.²²³

²²¹ Oya Akgöncü, “Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, C.1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2021.

²²² BOA, DH. MKT., 1922/75, M. 1888.

²²³ Osman Taştekin, “18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 23, S. 3, 2019, s.1153.

1.3.2. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Modernleşme Döneminde Eğitimin Yeniden Yapılanma Süreci

Osmanlı İmparatorluğu eğitim teşkilatında, günümüzde halen faaliyet gösteren eğitim kurumlarının temelini atıldığı devir olan Tanzimat Dönemi'nde geleneksel eğitim kurumlarının haricinde, devletin aydın bürokratları tarafından tesis edilen, modern anlamda eğitim verecek olan kurumların reform çalışmalarının devlet politikası haline gelememesinden oluşan programsızlıklar, kurulan bazı eğitim kurumlarının ömürlerinin kısa olmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda 1869 senesinde hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile eğitimde köklü değişim girişimlerinde bulunmuştur. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, Osmanlı eğitim sisteminin ilk defa kapsamlı bir biçimde düzenlenmesi, belirli bir plan çerçevesinde yürütülmesi ve eğitim-siyaset ilişkisinin bir bütün olarak işlendiği ilk sistemli düzenlemedir. Bu nizamnâme ile birlikte, eğitim artık devlet politikalarından ayrılmaz bir parça haline gelerek, yeni bir eğitim sistemi hedeflenmiş, aynı zamanda öğretmen yetiştirme politikalarının sistemli hale getirilmesi amaçlanmıştır.²²⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimin ilk defa devletin denetimi altında yürütülmesinin başlangıcı olarak yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile, yalnızca Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı okullar meselesi belirli bir sistem içerisinde denetim ve idare altına alınmamış; aynı zamanda imparatorluğun kendine has eğitim kurumları da ilk kez yasal bir sistem içerisinde yer almaya başlamıştır.²²⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Dönemi'nin başlangıcından itibaren maarif modernizasyon çabaları genellikle birbirinden bağımsız ve belirli bir yönetmeliğe bağlı olarak yapılamamış, 1869 senesinde düzenlenen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile birlikte bu süreç sona ermiş ve eğitimin ıslahı belirli bir yönetmeliğe bağlanarak devletin sorumluluğunu üstlendiği bir alan olarak karşımıza çıkmıştır.²²⁶

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile Osmanlı eğitim yapısı her alanda düzenlenmeye çalışılırken; ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitimin her kademesi belirli bir yönetmeliğe bağlanmıştır. İçerik bakımından incelendiğinde Osmanlı eğitim yapısı

²²⁴ Burcu Öztürk, *1923 – 1950 Yılları Arasında Türkçe ve Edebiyat Öğretmeni Yetiştiren Kurumların Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara 2012, s. 17.

²²⁵ İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, ss. 22 – 23.

²²⁶ Sibel Hayta, *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ve Türk Eğitimine Katkıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995, s. 55.

hakkında oldukça kapsamlı olarak hazırlanmış, 198 madde ve 5 ayrı bölümden meydana gelen bu nizamname ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde var olan ve tahsis edilecek olan yeni eğitim kurumlarının öğretimlerinin özellikleri, ders içerikleri, öğrenci kabul işlemleri, öğretimlerin ne şekilde yapılacağı, idarecilerin ve öğretmenlerin özelliklerinin nasıl olmasının gerektiğine kadar her konuda kapsamlı düzenlemeler yer almıştır.²²⁷ Osmanlı Devleti maarif yapılanmasının en önemli hukukî metinlerinden biri olan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, eğitim sistemini özellikle başkentte, ardından tüm vilayetlerde belirli bir düzen içerisinde yürütmeyi amaçlayan ilk metin olma özelliğini bünyesinde barındırmıştır. Bu nizamnâme ile, Osmanlı tebaasına mensup kız ve erkek çocukların sıbyan mekteplerinde eğitim görmesi zorunluluk haline gelmiş, eğitim sisteminde sınıflandırma metoduna başvurulmuş ve bu sınıflandırma dışında kalan eğitim kurumlarının faaliyet göstermesine izin verilmemiştir. Bu sayede okullar arasında eğitim ve dil birliği sağlanarak, herkes için eşit bir eğitim tahsis etmek amaçlanmıştır.²²⁸ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut eğitim kurumları arasındaki eşitliği sağlama politikaları ve eğitimdeki çok parçalı yapının yerini tek bir idare ve denetim anlayışının gerçekleştirilmek istenmesinin sonucunda yürürlüğe giren nizamnâmeyi, dönemin Maarif Nazırlığı görevini sürdürmekte olan Safvet Paşa'nın üstün gayretlerinin bir neticesi olarak değerlendirmek gerekmektedir.²²⁹

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesindeki Fransız eğitim ideallerinin izlerinin ve nizamnâmenin hazırlık sürecindeki Fransız etkisinin en mühim göstergesi olarak karma eğitimin zorunlu kabul edilmesindeki esas amaç, farklı din ve cemaatlere mensup ailelerin çocuklarının bir arada eğitim alarak Osmanlı tebaası içerisinde yaşayan farklı inanışlara sahip topluluklarının kaynaşması ve bu durumun da toplum içerisinde karşılıklı anlayışı ve samimiyeti doğuracak olmasıydı.²³⁰ Bu ideallerin gerçek hayata yansımalarının en iyi gözlemlendiği eğitim kurumlarından biri, 1 Eylül 1868 tarihinde eğitim faaliyetlerine başlayan ve Osmanlı eğitim teşkilatı içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan

²²⁷ Hamza Altın, "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S: 13, 2008, s. 274.

²²⁸ Mine Çağır, İbrahim Caner Türk, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. 4, S. 11, 2017, ss. 64 – 68.

²²⁹ Mustafa Önder, *Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014, s. 139.

²³⁰ Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey II & Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey (1808 – 1975)*, Cambridge University Press, UK 2005, s. 102.

Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi olmuştur.²³¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun maarif modernizasyonundaki çabalarında Avrupa etkilerinin en belirgin sonuçlarının gözlemlendiği Mekteb-i Sultanî'de muhtelit eğitim anlayışı sürdürülmüş; alanında uzman yabancı hocaların mektepte görev alması ve Fransızca bilgilerini öğrencilere aktarmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'ne mensup hocaların da kendi kültürünü aktarmaya devam etmesi, Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile düşlenen “kozmpolit yapıları birleştirmek” adına atılmış önemli bir adım niteliğindedir.²³² 1868'de eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamış olan Mekteb-i Sultanî ile, Tanzimat devri aydın bürokrat sınıfın düşlediği Osmanlılık çatısı altında birleşen çoğulculuk ilkesinin yansımaları eğitimde belirgin bir şekilde gözlemlenmeye başlamıştır.²³³

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile ilk olarak ilköğretim kademesinin temelini meydana getiren sıbyan mekteplerinin müfredatı yeniden düzenlenmiş; din ve ahlak eğitimi esaslı olan öğretim programı tanzim edilerek öğrenim süresi 4 seneye çıkartılmış, tarih, coğrafya ve yararlı bilgiler isimli dersler müfredata ilave edilmiştir.²³⁴ Sıbyan mekteplerinin ıslahı yalnızca müfredat bakımından gerçekleşmemiş, aynı zamanda her köy ve kasabada en az bir mektebin bulunması zorunlu hale getirilerek, eğitime elverişsiz ve öğretmen açığı bulunan mekteplerin masraflarının toplum tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimin temelini meydana getiren sıbyan mekteplerinin tümü “usûl-i cedîd”²³⁵ programı kapsamında, 1870 senesinden itibaren Maarif Nezareti'ne bağlanarak “İptidai” adını almıştır.²³⁶ Osmanlı geleneksel eğitim sistemi içerisinde, ilköğretim kademesinde temel eğitimin sağlandığı sıbyan

²³¹ Arzu M. Nurdoğan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim (1869-1914)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s.75.

²³² François Georgeon, “La formation des élites à la fin de l'Empire ottoman: le cas de Galatasaray”, *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, France 1994, pp. 21.

²³³ Demirkıran, a.g.m., s. 77.

²³⁴ İbrahim Caner Türk, “Tanzimat Döneminde Tarih Eğitimi”, *Türkiye'de Tarih Eğitimi: Dönemler, Ders Kitapları, Yazarlar, Akademisyenler ve Algular*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, ss. 11 – 12.

²³⁵ Osmanlı eğitim tarihi incelendiğinde, ilk defa bu dönemde karşımıza çıkmakta olan *usûl-i cedîd kavramı*, ders araç ve gereçlerinin yenileşme, bilhassa ders hocalarının geleneksel yöntem ve metotları terk ederek; öğrencinin daha kolay kavraması adına etkili öğretim tekniklerinin uygulanması anlamına gelmektedir. Bu kavram, Tanzimat devrinin sonlarından itibaren literatüre girmiş ve daha çok ilköğretim kademesindeki mektepler için kullanılmıştır. Sıbyan mekteplerinde uygulanan usûl-i cedîd hareketinin temel alanlara ayrılması, usûl-i tehecci ve usûl-i savtiye gibi yöntemlerinin benimsenmesinin iptidai mekteplerinin kurulmasında rol oynamasının detaylı anlatımı için ayrıca bkz. Yahya Akyüz, “Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler”, *Millî Eğitim Dergisi*, S. 92, Aralık 1989.

²³⁶ Erdoğan Solak, “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. 15, S. 1, İstanbul 2003, s. 115.

mekteplerinin ismi modernleşme ile birlikte iptidaîler olarak değiştirilmiş; 1870 senesinden itibaren kurulan ilköğretim kademesindeki eğitim kurumları bu isimle anılırken, mevcut sıbyan mektepleri de kapatılmamıştır.²³⁷ Bu dönemde ilk defa ilköğretim kademesinde gerçekleştirilen modernleşmenin bir yansıması olarak faaliyet gösteren iptidaî mekteplerde, uygulanan öğretim yöntem ve metotların yanı sıra kullanılan ders araç-gereçleri de modernize edilerek mümkün olduğunca usûl-i cedîd programına sadık kalınmıştır.²³⁸

II. Mahmut döneminde başlayan, imparatorluğu modern bir merkezî bürokrasi devletine dönüştürmeyi amaçlayan anlayışın, XIX. yüzyıla gelindiğinde gerçekleştirilen bürokratik reformlarla devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformların kalıcı hale gelmesi için, devletin iyi eğitilmiş, nitelikli ve güvenilir bir memur sınıfına ihtiyaç duyması ve bu doğrultuda bu ihtiyacın kısa sürede karşılanması amacıyla II. Mahmut döneminde açılmış olan rüşdiyeler, yeniden düzenlenerek yaygınlaştırılmaya başlanmıştır.²³⁹ Bu eğitim kurumlarından memur ihtiyacının karşılanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme döneminde medrese ve ulema sınıfına olan itimadının giderek zayıfladığının önemli bir göstergesidir.²⁴⁰ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, imparatorluk bürokrasisinin ihtiyaç duyduğu memur kadrolara duyulan ihtiyacın vakit kaybetmeksizin karşılanması için bu eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması ile yeni açılan rüşdiye mekteplerinde ders verecek hocalara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda, rüşdiye mekteplerinde ders verecek hocaların Osmanlı Devleti dışından tayin edilmesi de beraberinde bir sorunu meydana getirmiş; 1848 senesinde kurulan Dârülmualimîn mezunlarına hocalık yapma fırsatının tanınmayarak dışarıdan öğretmen tayin edilmesi, bu kurumdan mezun olan öğrencilerin açıkta kalmasına sebep olmuştur. 1861 senesinde Dârülmualimîn Nizamnâmesine eklenen yeni maddeler doğrultusunda rüşdiye mekteplerine hoca tayininin öncelikli olarak Dârülmualimîn

²³⁷ Bekir Buluç, "Tanzimat Döneminde İlköğretim", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, S. 232, 1997, s. 38.

²³⁸ Tarık Soydan, *Osmanlı-Türk Modernleşme Süreci ve Eğitimin Belirlenimi (1789-1946)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara 2012, s. 308.

²³⁹ Selçuk Akşin Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline*, Brill Publishing, Leiden 2001, pp. 65 – 66.

²⁴⁰ Soydan, *a.g.t.*, s. 309.

mezunlarından seçilmesi, yetersiz kalındığı takdirde Osmanlı İmparatorluğu dışından hoca seçilmesine karar verilmiştir.²⁴¹

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal ve kültürel hayatında yaşanan değişiklikler, Batılı devletler ile yakın temasa geçilmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun fikri hayatının yeniden teşekkülünde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu değişimlerin sonucunda, Osmanlı toplumu içerisinde ilk defa kadın bir statü kazanarak, toplumun ayrılmaz birer unsuru haline gelmiştir. Tanzimat Dönemi ile birlikte kadınların toplumda statü kazanmasına giden süreçte, o dönemin aydınlarının etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Bu dönemde yüzünü Batıya dönen Osmanlı aydınları, 1789 Fransız İhtilali'nden beri devam etmekte olan özgürlük yanlısı fikri hareketler ve kadın hareketlerinden etkilenmiş; kadınların toplumda aktif olarak rol alması ve topluma yararlı hizmet etmeleri konusunu gündeme getirmeye başlamışlardır. Bu dönemde kadınların Osmanlı toplumuna yararlı hizmet edebilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı köklü değişimlere ayak uydurabilmesi için tek çözüm olarak kadınların eğitilmesi gerektiği düşüncesini savunan Osmanlı aydınları, Tanzimat ile birlikte hayata geçirilmesi tasarlanan reformların kalıcılığı açısından, kadınların eğitimini sık sık gündeme getirmişlerdir.²⁴² Bu düşüncelerin ışığında, Tanzimat Dönemi'nde kız öğrencilerin eğitim durumunu inceleyecek olursak; 1859 senesine kadar sıbyan mektepleri haricinde eğitim alabilecekleri bir kurum bulunmuyordu. Bu dönemin eğitim alanındaki en büyük başarılarından biri sayılabilecek olan düzenleme ise 1862 senesinden itibaren kız rüşdiye mekteplerinin açılmasının hız kazanması ve Osmanlı topraklarında yaşayan kız çocuklarının da ortaöğretim seviyesinde eğitim alması olmuştur.²⁴³ 1859 senesinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda kız rüşdiye mekteplerinin açılması yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme devrinde eğitim alanında yaşadığı önemli bir gelişme değil; aynı zamanda kadının toplumdaki rolü ve kız çocuklarının bilgiyle donatılması açısından atılmış önemli bir adım niteliği taşımaktadır. Bahsettiğimiz bu adımla birlikte kız rüşdiye mekteplerinde ders vermek üzere, imparatorluk sınırları içinde ilk kez kadın öğretmen istihdamının karşılanması için yeni bir eğitim-öğretim kurumu açma teşebbüsünde bulunulmuş; bu doğrultuda 1870 senesinde Dârülmualimât

²⁴¹ BOA, İ. MVL, 444/19767, N.5, M. 1861.

²⁴² Yasemin Tümer Erdem, "Türk Eğitim Tarihinde Kadın, Çocuk ve Aile Eğitimi", *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, ss. 178 – 179.

²⁴³ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, ss. 63 – 65.

açılmıştır.²⁴⁴ Bu dönemde rüşdiye mektepleri ile başlayan değişim süreci, yeni tarzda oluşturulan diğer mekteplerle beraber modern eğitim algısı değişmiş; bahsi geçen bu mektepler ile birlikte Osmanlı geleneksel eğitim anlayışına tamamen zıt bir politika izleyerek din temelli anlayışın dışına çıkmıştır. Medrese ve ulema sınıfının, bürokrasideki etkinliğine son verilmesi ve eğitim ile ilgili oluşturulan kurumlarda görev ve yetkilerine izin verilmemesi ise eğitimin bu dönemden itibaren bir devlet politikası haline geldiğinin göstergesi olmuştur. Mevcut düzende eğitim faaliyetlerine devam eden ve yeni açılan rüşdiye mektepleri ile bu kurumları besleyecek olan personeli yetiştirmek adına modern anlamda eğitim kurumlarının açılması ise medreselerin bir öğretmen yetiştirme kaynağı olarak kullanılmasına son vermiş, bunun sonucunda dinsel denetimden uzak bir eğitim politikası benimsenmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yapısını ifade ederken kullanılan hoca tanımlaması yerini öğretmen okullarında yetişen muallim/muallime tanımlamasına bırakarak modern toplumun önemli bir mesleği olan öğretmenlik Osmanlı toplumu içerisinde önemli bir yer edinmiştir.²⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda idâdî mekteplerinin konumuna bakacak olursak, ilk olarak Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi öncesi ve sonrası idâdîler olarak 2 ana grupta incelemek gerekmektedir. Etimolojik olarak idadî, Arapça 'add kökünün hazırlama anlamını karşılayan i'dâd kelimesinden türetilmiştir. Sözlükte "bir şeyin hazırlandığı yer" olarak geçen idadîler, Tanzimat Dönemi öncesinde hazırlık sınıfları olarak addedilirken; Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile birlikte rüşdiye mezunlarını yükseköğretim kurumlarına hazırlayan ortaöğretim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁶ XIX. yüzyılın ortalarına kadar yalnızca askerî eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren ve belirli vilayetlerde bulunan idâdîler, Tanzimat Dönemi'nde yükseköğretime geçiş sürecinde eğitim bakımından yetersiz olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile birlikte, ihtiyaç dahilinde ortaöğretim düzeyinde sivil eğitim kurumları olarak açılmaya başlamıştır.²⁴⁷ Bu dönemde idadîlere alınacak öğrencilerin, rüşdiye

²⁴⁴ Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2010, ss. 88 – 89.

²⁴⁵ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, 2008, s. 15.

²⁴⁶ Cemil Öztürk, "İdadî", *İslam Ansiklopedisi*, C.21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 464.

²⁴⁷ İbrahim Caner Türk, "Türkiye'de Orta Tahsil Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ulus-Devlet Türkiye'ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 52, 2014, s. 352.

mektebinden mezun öğrenciler içerisinde seçilirken dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktaydı. 1853 tarihli belgeye göre, “mekâtib-i rüşdiye şâkirdânından içlerinde istekli ve sinnen ve cismen mekteb-i idâdîyeye elverişli ne mikdar şâkird bulunur ise evvel be-evvel onlardan ahz olunarak kusur iktizâ edecek şâkirdân dahi haricden alınmak üzere bu suretin usul ittihâz kılınması” ifadesiyle, idâdî mekteplerine kabul edilecek öğrencilerin rüşdiye mekteplerinde eğitim almış, eğitime elverişli ve istekli olanlardan seçilmesi, geri kalan öğrencilerin ise dışarıdan tahsis edileceği belirtilmiştir.²⁴⁸ İdâdî mekteplerine alınacak olan 13-18 yaşları arasında rüşdiye mezunu öğrencilerin bu eğitim kurumunda 3 sene eğitim alması tasarlanmıştır; Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi gereğince rüşdiye eğitimi ile birlikte toplam 7 sene eğitim alan öğrencilerin yeterli görülmesi şartıyla bir üst kademeye geçebilme şartı getirilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile getirilen müfredat düzenlemesi ile ders programına Fransızca dersi eklenmiş; Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerine yer verilmemiştir. 1873 senesinde müfredat programında yeniden düzenlemeye gidilerek Fransızcanın yanı sıra Almanca ve İngilizce gibi Batı dillerine yer verilirken; Arapça ve Farsça da müfredata eklenmiştir.²⁴⁹ Modernleşme dönemi Osmanlı maarif teşkilatlanması içerisinde önemli bir boşluğu doldurmak amacıyla açılmış olan idâdî mekteplerinin kuruluşlarının üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen maddi imkansızlıklar sebebiyle, imparatorluk sınırları içinde sayı bakımından yetersiz oluşları, öğretmen eksikliği gibi sorunlar hayal edilen verimin alınması önünde engel teşkil etmiş; ancak XX. yüzyılın başlarında idâdîlerin sultanilere dönüştürülmesi ile istenilen sonuca yaklaşabilmişlerdir.²⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı dönemlerinde sarsılması tahayyül dahi edilemeyecek olan sosyal tabakaları, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde imparatorluğu çöküşe sürükleyecek birer unsur haline gelmiştir. Böyle bir dönemde, imparatorluğun yaşadığı krizlere Avrupa'da yaşanan siyasi gelişmelerin tezahürü de eklenince, Osmanlı Devleti bürokratları dağılma tehlikesiyle başa çıkabilmenin yalnızca imparatorluğun var olan kurum ve kuruluşlarının modernize edilmesiyle sağlanabileceğinin farkına varmışlardır. Tanzimat Dönemi'nin adını aldığı ve tüm bu

²⁴⁸ BOA, A.MKT.NZD., 73/27, M. 1853.

²⁴⁹ Kerim Açık, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 20, S. 65, 2016, ss. 320-321.

²⁵⁰ Demirel, *a.g.t.*, s. 85 – 89.

zorunlulukların eseri olan Gülhane Hatt-ı Hümayun’u ile XIX. yüzyılda, imparatorluk her alanda bir değişim ve dönüşüm süreci yaşamış; Batı’nın üstünlüğünün kabulünün ardından ilerlemenin esas olarak ilim ve bilim vasıtasıyla gerçekleşeceği anlayış Türk düşünce sisteminde hâkim olmaya başlamış ve modern eğitimin temelleri bu dönemde atılmıştır.²⁵¹ Tanzimat devri eğitim politikalarını ve ideolojilerini incelediğimizde, 1839’da ilan edilen bu fermada maarif meseleler hususunda tek bir madde bile yer almamasına rağmen, Tanzimat devri ile Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim çağdaş bir çizgide ilerlemeye başlamış ve maarif meselelerde “yerine değil, yanına” ideolojisi benimsenerek, medrese ve ulema tepkisinden kaçınmak amacıyla var olan eğitim kurumları kaldırılmadan bunlara ilave olarak modern tarzda eğitim kurumları açılmıştır.²⁵² Tanzimat Dönemi’nde eğitim alanında gerçekleştirilen yenileşme faaliyetlerinin temel sebepleri şunlardır: Osmanlı İmparatorluğu’nun yeniliklere duyduğu ihtiyaç doğrultusunda halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesinin hükümetin önemli bir görevi olarak görülmesi, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Avrupa’nın bakış açısının değişmesini sağlamak ve imparatorluğun içinde bulunduğu çağın gereklilikleri sebebiyle eğitimde yeniden yapılanma sürecine girilmiştir.²⁵³ Tanzimat Dönemi öncesinde eğitim büyük çoğunlukla askerî kurumlardan meydana gelirken; Tanzimat ile birlikte sivil eğitim kurumlarının yaygınlaşması da dönemin bir diğer çarpıcı özelliğidir. Bu dönemde sivil eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasının temel sebebi ise; sivil bürokrasinin yaygınlaşması ve buna paralel olarak Osmanlı tebaasından aydın bir sınıf yaratma arzudur.²⁵⁴

Tanzimat Dönemi’nde maarif alanda gerçekleştirilen modernizasyon çabalarını da Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte 1839 senesinden itibaren gerçekleştirilen yenileşme faaliyetleri ile 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinin ilanından sonra gerçekleştirilen yenileşme faaliyetleri olmak üzere iki döneme ayırarak incelemek daha doğru bir bakış açısı olmuştur. Bunun temel sebebi, Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinin ilanına kadar geçen süreçte yapılan reform çalışmalarının düzensiz ve açılan eğitim kurumlarının kısa ömürlü olmasıdır. Bu dönemde hayal edilen eğitim kurumları açılmış

²⁵¹ Koçer, *a.g.e.*, ss. 121-123.

²⁵² Yaşar Baytal, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 11, S. 11, 2000, s. 24.

²⁵³ Akyüz, *a.g.e.*, s. 157.

²⁵⁴ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 63.

fakat belirli bir sistem ve yönetmeliğe bağlanmadığı için eğitim-öğretimde bir kargaşaya sebebiyet vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan bütün vilayetlerdeki maarif meselelerin belirli bir nizam çerçevesinde yürütülmesini sağlayan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile birlikte hayal edilen modern eğitim algısına bir adım daha yaklaşmış, eğitim kademelerinde yeni düzenlemeler gerçekleştirilerek birçok orta, yüksek, teknik ve mesleki okullar nizamnâmenin ilanından sonra açılmıştır.²⁵⁵ Osmanlı İmparatorluğu eğitim sisteminde ilk kez gerçekleştirilen sistemli idare ve denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini sağlayan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinin ilanından sonra, imparatorluk sınırları içerisindeki her vilayetin merkezine bir Maarif Meclisi kurulması planlanmış olup; fiiliyata geçirilmesi amaçlanan bu proje ile Osmanlı maarif sisteminin denetiminin sürekliliği ve nizamnâme ile yürürlüğe giren kanunların Osmanlı İmparatorluğu'nda kalıcılığının sağlanması amaçlanmıştır.²⁵⁶

Tanzimat Dönemi maarif politikaları ana hatlarıyla incelendiğinde ve gerçekleştirilen reformlar değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun oldukça sancılı ve iniş-çıkışlı bir yeniden yapılanma süreci yaşayarak Türkiye'de modern eğitimin teşekkülünün sağlanması için yoğun bir çaba gösterdiği açıkça görülmektedir. Bu süreç sonucunda Türk eğitim sisteminde dönüm noktası niteliği taşıyan kurum ve kuruluşlar açılmış, yüzyıllardır hakim olan öğretim yöntem ve metotları değiştirilmiş, temel eğitimin yanı sıra yabancı dil eğitiminin de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşması için yoğun mesai harcanmıştır.²⁵⁷ XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı modernleşme, yeniden yapılanma ve köklü değişimlerin oldukça sancılı ve aynı zamanda inişli çıkışlı olmasının esas sebebi de geleneksellik ve modernlik arasında yaşanan çekişme ve bu çekişmenin doğurduğu yeni düzen, siyasi, askerî, teknolojik, ekonomik ve bilhassa eğitim gibi devletin bütün alanlarında hissedilmiştir.²⁵⁸

Tarihin herhangi bir döneminde açılmış olan bir eğitim kurumu çağın gereklilikleri doğrultusunda, toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebildiği takdirde modernleşmeye katkı sağlayabilir. Tanzimat Dönemi'nde açılan eğitim kurumları ile birlikte modern bir toplum

²⁵⁵ Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze...*, ss. 74 – 76.

²⁵⁶ Haydaroğlu, *a.g.e.*, s. 25.

²⁵⁷ Şükran Güray, Alev Duran, “Tanzimat Dönemi Eğitimin Durumu ve Dönemin Bir Değerlendirilmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, C. 7, S. 44, Şubat 2020, ss. 515 – 519.

²⁵⁸ Ziyaeddin Kırboğa, “Tanzimat Sonrası Toplumsal Değişim: Batılılaşma Örneği”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, 2019, s. 262.

yaratma arzusu ile reform çalışmaları gerçekleştirilmiş; günümüzde halen eğitim-öğretime devam etmekte olan modern eğitim kurumları Tanzimat Dönemi'nin mirasları olarak Türk eğitim tarihinde önemli bir rol üstlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca dini eğitim esaslı geleneksel medrese yapısı bu dönemde Avrupa'dan örnek alınan eğitim sisteminin yarattığı değişim ve dönüşümle beraber çeşitli süreçlerden geçerek modern eğitim kurumlarına dönüşmüş, bunun sonucunda gerçekleştirilmesi tasarlanan reformlara uygun ortam yaratılmıştır.

2. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE BİR MODERNLEŞME RÜYASI: SULTANİLER

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı eğitim teşkilatında gerçekleştirilen çeşitli düzenlemeler genellikle ilköğretim ve yüksek öğretim arasındaki ortaöğretim kurumlarında yaşanan düzensizlikler, aksaklıklar ve yetersizlikler üzerine olmuş; tasarlanan reform politikaları genellikle ilköğretim ile yüksek öğretim kurumları arasında köprü görevini üstlenecek bir ortaöğretim kademesine ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmıştır. Bu doğrultuda, Maarif-i Umumiye Nezaretinin gayretleriyle hedeflenen ortaöğretim kademesi oluşturulmaya çalışılırken, Osmanlı tebaası içerisinde yaşayan farklı din, mezhep ve cemaate mensup vatandaşları eğitim vasıtasıyla “Osmanlıcılık” çatısı altında birleştirmek amaçlanmıştır.²⁵⁹ II. Mahmut Dönemi'nde açılmış olan Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye isimli eğitim kurumları, daha sonra önemli bir ortaöğretim kademesini oluşturacak olan rüşdiye mekteplerinin temeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yeterli eğitimi verecek, donanımlı ve öğretmen bakımından zengin bir ortaöğretim kurumu bulunmaması rüşdiye mekteplerinin kurulmasına vesile olmuş; ancak Tanzimat Dönemi'nde açılan modern eğitim kurumları ile kıyaslandığında, rüşdiye mekteplerinin çağın gerekliliklerini karşılayamadığı ve ortaöğretim düzeyindeki eğitim ihtiyacına yanıt veremediği anlaşılmıştır.²⁶⁰ Bu dönemde var olan ve yeni kurulan ortaöğretim kurumlarının hiçbirinin hayal edilen sonucu vermemesi üzerine, imparatorluk sınırları içerisinde öğrencileri yükseköğretime hazırlayacak, günümüzde lise ve dengi eğitim kurumları ile eşdeğer bir kuruma duyulan ihtiyaç doğrultusunda kurulan sultanîler, özellikle tezin odak noktasını oluşturacak Galatasaray-ı Mekteb-i Sultanîsi ile, yalnızca hayal edilen ortaöğretim kademesinin kurulması sağlanmamış aynı zamanda modern eğitim ilke ve yöntemlerinin kullanıldığı ilk kurum olarak eğitim tarihimizde yer almaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde geleneksel Osmanlı eğitim kurumlarından modernleşmenin beraberinde getirdiği bir dönüşüm ile birlikte kurulan yeni tarzda okulların yapısı ve

²⁵⁹ Sakaoğlu, *Osmanlıdan Günümüze...*, ss. 74 – 76.

²⁶⁰ Fatih Demirel, “II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultanîler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.27, S.2, 2012, s. 314.

öğretim programları değerlendirilerek; Osmanlı İmparatorluğu'nda ilköğretim ve yükseköğretim kurumları arasındaki ciddi boşluğu doldurmak amacıyla kurulmuş olan sultanîlerin Türk eğitim sisteminin modernleşmesine olan etkilerinden detaylı olarak bahsedilecektir. Osmanlı İmparatorluğu ve sultanîler dediğimiz zaman aklımıza ilk gelen ve XIX. yüzyıldaki modern eğitimin tam manasıyla uygulandığı ilk ve tek örneği olarak günümüzde de varlığını sürdüren Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin temeli XV. yüzyıla dayandırılarak, tarih boyunca bünyesinde açılmış olan ve farklı alanlarda öğrenci yetiştirmiş olan okulların yanı sıra Mekteb-i Sultanî'nin XIX. yüzyıl sonrasında kurulan yeni tarzdaki eğitim kurumlarını ne şekilde etkilediği incelenecektir. 1869 senesinde ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin kararları doğrultusunda Osmanlı eğitim kurumlarının imparatorluğun tüm vilayetlerine yayılması ve Osmanlı tebaasını meydana getiren her vatandaşın bu eğitim kurumlarından eşit bir biçimde yararlanması ile hayal edilen reformların gerçekleştirilmesi Sultan II. Abdülhamid devrine tekabül etmektedir. Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi haricinde kurulan diğer sultanîler, vilayet sultanîleri ve II. Meşrutiyet devrinden sonra mevcut idadîlerin sultanîye dönüştürülmesi ve eğitim alanında gerçekleştirilen bu faaliyetlerin Osmanlı toplumunu nasıl şekillendirdiği detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

2.1. SULTANÎLERİN AÇILIŞ AMAÇLARI

İktidar, dünyevi kudret, hükümdar anlamına gelen Arapça kökenli *sultan* kelimesinden türetilen *sultanî*,²⁶¹ Osmanlı'da hükümdara ait, sultanla ve hükümdarla ilgili anlamına gelmektedir. Sultanî mektepleri de Abdülaziz'in Avrupa'da gördüğü ve örnek aldığı Fransız lise modeline uygun olarak tasarlanmış olduğundan bu isimle anılmaktadır. Sultanî terimi, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ilk defa 1868 senesinde Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi ile kullanılmaya başlanmış; daha sonra bir ortaöğretim kademesi olarak eğitim tarihimizde yer almıştır.²⁶² Osmanlı İmparatorluğu'nun maarif modernizasyonu içerisinde yer alan ortaöğretim kurumlarının düzenlenmesi ve

²⁶¹ Sultan, Müslüman hükümdarların kullandığı padişah unvanı anlamına gelirken, sultanî veyahut sultanîye kelimesi aslen hükümdara sultana ait olan şey anlamını karşılamakta; fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda kurulan "mekâtib-i sultanîye" isimli lise ve dengi kurumlardan, bilhassa günümüzde Galatasaray Lisesi olarak eğitim faaliyetlerine devam etmekte olan kurumdan söz ederken kullanılan bir sözcük olarak karşımıza çıkmıştır. Sultanî kelime anlamının detaylı açıklaması için ayrıca bkz. Mustafa Nihat Özön, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi Yayınları, Ankara 1973, s. 663.; *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, Ankara 2005, s.

²⁶² Koçer, *a.g.e.*, s. 132.

yaygınlaştırılması hususunda, Tanzimat Dönemi'nde rüşdiye mektepleri üzerinde bir eğitim kademesinin bulunmaması ve yükseköğretime geçiş sürecinde eğitim bakımından yetersiz kalınması üzerine Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte idâdî mektepleri açılmaya karar verilmiş ancak maddi imkansızlıklar sebebiyle istenilen sonuç bu kurumlarla da elde edilememiştir. Bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde, modern anlamda eğitim-öğretim sağlayacak bir ortaöğretim kurumuna ihtiyaç duyulması ile birlikte sultanîlerin açılmasına karar verilmiştir.²⁶³

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyıldan itibaren yaşadığı çöküşü engellemek ve Avrupa'nın sahip olduğu tartışılmaz gücü yakalamak amacıyla yüzünü Batı'ya çevirmeye başlamış, askeri reformları da bu sebeple gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda, yapılan ve yapılması tasarlanan reformları fiiliyata geçirecek kişilere yani aydın kadrolara duyulan gereksinim bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artmıştır. Bu sebepten ötürü Osmanlı Devleti, Batı'nın biliminden, kültüründen ve diplomasinden anlayan; aynı zamanda Fransızcaya hâkim, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında köprü görevi görecektir. Bu döneme gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu artık değişen dünyaya ayak uydurmanın temel prensiplerinden birisinin modern anlamda bir eğitim sistemine sahip olmaktan geçtiğinin farkına varmıştır. Sonuç olarak, 1868 senesinde eğitim faaliyetlerine başlayan Mekteb-i Sultanî, modern ortaöğretimin prensiplerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde harmanlandığı; Türk siyasi ve ideolojik hayatının teşekkülünde, Batı kültürü ve zihniyetinin Osmanlı topraklarında yayılmasındaki en mühim eğitim kurumlarından birisi olma özelliğini taşımaktadır.²⁶⁵ Mekteb-i Sultanî ile, yalnızca Batı kültür ve zihniyetinin Osmanlı İmparatorluğu'na aktarımı sağlamamış, aynı zamanda eğitim aracılığı ile Osmanlı tebaasının birliğinin sağlanması ilk defa bu eğitim kurumu ile birlikte somutlaşarak hayal edilen muhtelit eğitim olgusu gerçeğe dönüşmüştür.²⁶⁶

²⁶³ Türk, a.g.m., s. 352.

²⁶⁴ Gülsün Düzenli, "Mekteb-i Sultânî'den Bugüne Galatasaray Lisesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 26, İstanbul 1996, s. 21.

²⁶⁵ İhsan Sungu, "Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu", *Belleten*, C. VII, S.28, Ekim 1943, s. 315.

²⁶⁶ Mehmet Ö. Alkan, "Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, ss. 379-380.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinin esas hükümleri incelendiğinde,²⁶⁷ Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan eğitim kurumlarının ilk, orta ve yüksek olmak üzere derecelendirilmesi ve her vilayete bir sultanî açarak ortaöğretim kademesindeki boşluğun doldurulmak istenmesi neticesinde çalışmalar yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda açılan sultanîleri sayı bakımından değerlendirecek olursak, II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar yalnızca İstanbul ve Beyrut vilayetlerinde açılan sultanîler ile sınırlı kalmış; 1912 senesinde idâdî mekteplerin sultanîlere dönüştürülerek eğitim faaliyetlerine devam etmesi kararı ile beraber sayı bakımından arttıkları belirtilmektedir.²⁶⁸ Osmanlı İmparatorluğu içerisinde sultanîlerin modern eğitim anlayışına tezahürleri en iyi Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi ile gerçekleşmiş, bu sebepten ötürü günümüzde sultanî eğitiminden söz ettiğimiz zaman akla ilk olarak bu eğitim kurumu gelmektedir.

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi doğrultusunda açılacak olan sultanîlerin, âdî ve âlî olmak üzere iki temel bölümden meydana gelerek; âdî bölümünde sultanîlere dönüştürülen idâdî mekteplerinin müfredatı işlenirken; âlî bölümünde esas sultanî derslerinin yer alması hususunda kararlar alınmıştır. Sultanîlerin âlî kısmının da kendi içerisinde edebiyat ve ulûm-fünûn olmak üzere temel iki bölümde eğitim vermesi amaçlanmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile alınan karar doğrultusunda sultanî eğitiminin üçü âdî bölüm geri kalan üçünün de âlî bölüm olmak üzere toplamda altı sene olması planlanmıştır. Rüşdiye ve idâdî mekteplerinden mezun öğrencilerin sultanîlere kabulü de belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşecek, rüşdiyelerden gelen öğrenciler ilk olarak âdî bölümde eğitim alırken; idâdî mezunlarının ise direkt olarak âlî bölümde eğitime başlaması kararlaştırılmıştır.²⁶⁹ İdâdî mezunlarının sultanîlerdeki eğitim serüveninin âlî sınıfı ile başlaması, Osmanlı İmparatorluğu eğitim teşkilatında idâdî mekteplerin izinin kaybolmayarak, sultanîlerin içerisinde âdî sınıfı olarak eğitim faaliyetlerine devam ettiğinin bir göstergesidir. Bu dönemde idâdî mekteplerinin eğitim

²⁶⁷ Türk eğitim sisteminde, maarif modernizasyon çabalarının ilk defa sistemleştirildiği ve belirli hükümlere bağlandığı 1869 senesinde yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile eğitim faaliyetleri tamamıyla devletin sorumluluğu altında yürütülmeye başlanmış, Tanzimat döneminde yalnızca merkezden idare edilen eğitim teşkilatı bu nizamnâme ile tüm imparatorluğa yayılmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin maddelerini ve bilhassa ortaöğretim kademesine verilen önemi ayrıntılarıyla incelemek için ayrıca bkz. Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı: XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, ss. 93 – 104.

²⁶⁸ Demirel, *a.g.t.*, s. 18.

²⁶⁹ Demirel, *a.g.m.*, s. 341

faaliyetlerinin sürdürülmek istenmesinin esas sebebi, bu mekteplerin kapatılması durumunda sultanî, darülfünun ve darülmualimin gibi önemli eğitim kurumlarına öğrenci yetiştirecek kurumun kalmayacak olmasıydı. Bu doğrultuda idâdî mektepleri bir nevi hazırlık sınıfı olarak görülmüş; orta ve yüksek kademeli eğitim kurumlarına öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.²⁷⁰ XIX. yüzyılın ikinci yarısında tasarlanan modernleşme faaliyetleri kapsamında, Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile alınan kararlar doğrultusunda 5 Ocak 1874 tarihli bir iradeye göre, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde rüşdiye mekteplerinin bir üst kademesi, ortaöğretimin de ilk kademesini teşkil edecek olan idâdî örnekleri gerek İstanbul'da gerekse taşrada açılırken,²⁷¹ sultanî mektepleri yalnızca İstanbul ile sınırlı kalabilmiş, taşra ve çeşitli vilayetlerde yapılanması ancak II. Abdülhamid devri eğitim sistemi içerisinde Vilâyet Sultanîleri ile birlikte gerçekleşmiştir.²⁷²

2.2. MEKTEB-İ SULTANÎ (LYCÉE IMPERIALE OTTOMAN DE GALATA-SERAI)

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve beraberinde getirdiği yeniden yapılanma sürecinin ardından, imparatorluk sınırları içerisindeki farklı din ve cemaat mensuplarının, Müslümanların sahip olduğu bir takım siyasi ve hukukî imtiyazlar karşısında gösterdiği tepki 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nın ilan edilmesine sebep olmuştur. 1856 senesinde ilan edilen bu ferman doğrultusunda, imparatorluğun Gayrimüslim tebaasına önceden verilmiş olan haklar güvence altına alınırken, bunların yanında bir takım yeni ayrıcalıkların da tanındığından önceki bölümlerde bahsetmiştik.

Islahat Fermanı'nda tespit edilen ve modernleşme döneminde gerçekleştirilen maarif modernizasyon çabalarıyla doğrudan ilişkilendirilen “eğitimin ıslâhı ve Gayrimüslim cemaatlere kendi okullarını açma serbestliği” maddesi, Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşuna giden süreçte önemli rol oynamıştır. Ferman gereğince, Fransız programlarına uygun; devlete hariciyeci ve yabancı dil bilen uzman yetiştirmek amacıyla 1857 senesinde Paris'te Mekteb-i Osmanî adıyla bir eğitim kurumu açılmış; Mekteb-i Osmanî'nin kuruluş nizamnâmesinde hangi derslerin müfredatta yer alacağı, öğrencilerin genel hal ve

²⁷⁰ BOA, İ. ŞD, 38/1919-2, H. 9.RA.1295.

²⁷¹ BOA, İ. DH., 677/47203, H. 16.ZA.1290.

²⁷² Kodaman, *a.g.e.*, s. 143.

hareketlerini kontrol altında tutabilmek adına disiplin kurallarının ne şekilde olacağı, eğitim süresinin ne kadar olacağı ve bunun yanı sıra mektebin genel öğretim ilke ve yöntemleri açıklanmıştır.²⁷³ 1857 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu eğitilmiş bürokrat sınıfın oluşturulması için kurulan Mekteb-i Osmanî'den istenilen sonuçlar elde edilemediğinden ötürü 1864 senesinde kapatılmıştır.²⁷⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris'te bir eğitim kurumu açma ideolojisini anlamak için öncelikle modernleşme süreci içerisinde, Avrupa'nın çeşitli şehirlerine eğitim almak için öğrenciler gönderme uygulamasının incelenmesi gerekmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tüm eğitim masraflarının Bâb-ı Âli tarafından karşılanarak Fransa'ya gönderilen öğrencilerin, disiplinsizliklerinin doğurduğu başarısızlıklar dönemin yöneticilerini bir komisyon kurmaya zorlamış, kurulan bu komisyon neticesinde öğrencilerin belirli kurallar çerçevesinde iyi eğitim alması amacıyla Fransız müfredatına uygun bir eğitim kurumu açılmasına karar verilmiştir.²⁷⁵ Mekteb-i Osmanî, esasen eğitim-öğretim bakımından yeterli olsa bile Osmanlı İmparatorluğu için oldukça maliyetli olarak değerlendirilmiş, Avrupa'ya yeni öğrenciler göndermek ya da Mekteb-i Osmanî'de eğitim faaliyetlerine devam etmek yerine öğrencilerin eğitim masrafları için ayrılmış olan bütçe ile İstanbul'da Fransız müfredatına uygun yeni bir eğitim kurumu açılarak; bu kuruma Avrupa'dan hocalar getirilmesinin daha fazla nitelikli öğrencinin yetiştirilmesini sağlayacağı hususunda karara varılmıştır.²⁷⁶ 1864 senesinde Mekteb-i Osmanî'nin kapatılması ilk olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirdiği maarif modernizasyon çabalarının başarısızlıkla sonuçlanan bir ürünü olarak gözükebilecek; Galatasaray Mekteb-i Sultânî'sinin kurulmasını sağlamış önemli bir adım niteliği taşımaktadır.

28 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'ndan sonraki süreç, Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelere müdahale edebildiği ve Gayrimüslim tebaa hususunda beklentilerinin olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Islahat Fermanı'nda yer alan farklı din ve cemaat mensuplarının Osmanlı topraklarında kendi okullarını açabilecek olmasıyla ilgili olan madde doğrultusunda, fermanın ilanı üzerinden

²⁷³ BOA, İ. HR. 149/7830, H. 4.RA.1274.

²⁷⁴ Adnan Şişman, "Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 324.

²⁷⁵ Eser, *a.g.t.*, ss. 74 – 75.

²⁷⁶ Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmanî (1857-1864)", *The Journal of Ottoman Studies(Osmanlı Araştırmaları)*, C. 5, 1986, s. 114.

neredeşye on sene geçmiş olmasına rağmen Osmanlı hükümetinin eğitim alanında ciddi bir adım atmaması zerine Fransa'ya söz hakkı doğmuş; bunun sonucunda Osmanlı sınırları içerisinde farklı din ve cemaat mensuplarının yararlanabileceği geniş bir eğitim sisteminin oluşturulması hususunda 22 şubat 1867 tarihinde bir muhtıra verilmiştir. Fransa tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na verilen muhtıranın maarif modernizasyon ile ilgili olan maddeleriyle, o esnada Fransız Maarif Nazırlığı görevini sürdürmekte olan ve sonraki bölümlerde Mekteb-i Sultanî ile adından söz ettirecek olan Victor Duruy bizzat ilgilenmiştir.²⁷⁷ Fransa tarafından verilen bu muhtıra, Osmanlı tebaasını meydana getiren Müslüman ve Gayrimüslim halkın birbirlerine dil, din ve cemaat ayrımı gözetmeksizin yakınlılaştırılması fikri etrafında, eğitimde bazı ıslahatların yapılmasını tavsiye ederken lise ve dengi eğitim kurumlarının açılmasından bahsediyordu.²⁷⁸ Bunun sonucunda, 1867 senesinde Fransız Maarif Nazırı Victor Duruy'ye muhtıraya uygun olacak şekilde Osmanlı eğitim kurumlarının modernleştirilmesi ve sistemleştirilmesi için bir proje hazırlatıldı. Bu proje içerik bakımından değerlendirildiğinde, farklı din ve cemaate mensup Osmanlı tebaasının genelini kapsayacak bir ortaöğretim kurumunun açılması ve müfredatında sosyal bilimlerin ağırlıklı olarak okutulduğu bir niversite ve kütüphanenin kurulmasıyla ilgilenmiştir. Fransız Maarif Nazırı Duruy tarafından hazırlanan proje ile doğrudan ilişkilendirilen Mekteb-i Sultanî ile, imparatorluğun farklı grupları arasında bir Osmanlı aydın kesimi yaratma arzusuyla kurulmuştur.²⁷⁹

2.2.1. Mekteb-i Sultanî Öncesi Döneme Genel Bakış

Türk eğitim tarihinde bilhassa modernleşme süreci çalışmalarında oldukça önemli bir yere sahip olan Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Devri'nde gerçekleştirdiği maarif modernizasyon çabaları doğrultusunda eğitim faaliyetlerine başlamış olsa da kurumun tarihsel arka planı incelendiğinde XV. yüzyıla dayandığını görmekteyiz. Günümüzde halen Galatasaray Lisesi adıyla bir ortaöğretim kurumu olarak faaliyet gösteren eğitim kurumunun Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar geçirdiği tarihsel sürece baktığımızda, 3 ana dönem olarak incelemekteyiz. İlk olarak XV. yüzyılda Galatasaray-ı Enderun Mektebi olarak karşımıza çıkan kurum, XIX. yüzyıl başlarında Galatasaray-ı Tıp Mektebi olarak eğitim

²⁷⁷ Sungu, a.g.m., s. 317.

²⁷⁸ şişman, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi, s. 324.

²⁷⁹ Berkes, a.g.e., s. 237.

faaliyetlerine devam etmiş; 1868 senesinden itibaren Mekteb-i Sultanî ismiyle modern eğitimin öncüsü olmayı başarmıştır. Eğitim kurumu, tarihin her devrinde farklı bir alanda eğitim faaliyeti göstermiş olsa bile Galatasaray ruhunu yüzyıllar boyunca yaşatan bir ilim yuvası olarak tarih sahnesinde karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.1. Galatasaray-ı Enderun Mektebi Dönemi

Galatasaray isminin tarihsel arka planına baktığımız zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. yüzyıldan beri mevcut olduğunu ve II. Bayezid (1481–1512) döneminde bir Enderun Mektebi olarak kurularak eğitim faaliyetlerine başladığını görebiliriz. 1481 senesinde kurulduğu kabul edilen *Galatasaray-ı Enderun Mektebi*, Galata surlarında ve günümüzde halen İstanbul Beyoğlu'nda bulunan binasında eğitim-öğretime başlamıştır.²⁸⁰

Bu dönemde Galata, Haliç'ten Boğaziçi'ne kadar uzanan canlı bir liman ve ticaret merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen limanın denize olan kıyısı da kalın surlarla örülmüş olup, kökeni VI. yüzyıla dayanan ve Cenevizliler zamanında restore edilerek kullanılan Galata Kulesi de bu surların içinde yer almış; surların dışında kalan kısımları ise bağlar, bahçeler ve güzel ağaçlarla bezenmiş korular meydana getirmiştir.²⁸¹

Sultan II. Bayezid tahta çıktığı yılın sonbaharında bahsettiğimiz, Galata surlarının dışında kalan korularda avlanmak amacıyla bir etkinlik gerçekleştirdi. Çeşitli rivayetlere göre, Sultan II. Bayezid av dönüşünde Beyoğlu civarından Tophane taraflarına ilerlerken bir kulübe görmüş ve ilgisini çekmiştir. II. Bayezid, av dönüşü mola vermek amacıyla uğradığı kulübede yaşamını sürdüren ve özel güller yetiştirdiği için Gülbaba²⁸² olarak tanınan bir ihtiyarla karşılaşmış ve Galatasaray'ın hikayesi böyle başlamıştır. Gülbaba, sultanın bu ziyareti karşısında ona ikramlar sunmuş, evinde güzel vakit geçirmesi için elinden geleni yapmıştır. Sultan II. Bayezid, bu misafirperverlik ve ikramlar karşısında, Gülbaba'ya herhangi bir talebinin olup olmadığını sormuş ve Gülbaba da padişaha günümüzde de lisenin bulunduğu konum olan Beyoğlu'nu işaret ederek, orada bir mektep

²⁸⁰ Reşat Ekrem Koçu, "Galatasaray'ı İç Oğlanları Kışla Mektebi ve Galatasaray'ı Medreseleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 11, S. 166, s. 5925.

²⁸¹ Vahdettin Engin, "Galatasaray Lisesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, C.6, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Mart 2021.

²⁸² Galatasaray-ı Enderun Mektebi'nin açılışında önemli bir rolü olan, Mekteb-i Sultanî'nin manevi kurucusu olarak kabul edilen Gül Baba hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Tambur: Galatasaray Lisesi Yayın Organı*, Eylül 1998.

yapılması isteğinde bulunmuştur.²⁸³ Gülbaba'nın isteği yerine getirilerek Galatasaray-ı Enderun Mektebi, dönemin şartlarına göre 1481 senesinde ihtişamlı bir açılışla Galata Sarayı Hümayûn Mektebi adıyla faaliyete giren eğitim kurumu, o dönemde Osmanlı eğitim sisteminde saray eğitiminin önemli bir kesimi meydana getirmiş ve böylelikle Galatasaray Lisesi'nin temeli de atılmıştır. Kendisi de Enderun mektebinde yetişmiş ve Dâr-ı Şûra kâtipliği ve divan kâtipliği gibi devlet kademesindeki önemli görevlerinin yanı sıra serasker mektupçuluğu ve Dâr-ı Şûra âzalığı, bazı müdürlük ve müsteşarlıklar gibi önemli görevleri de sürdürmüş olan Tayyâr-zâde Atâ tarafından yazılan eser, lisenin kuruluşuna dair oldukça önemli bilgiler barındırmaktadır. Osmanlı bürokratlarının ve devlet adamlarının ayrıntılı olarak kaleme alındığı mufassal tarih niteliği taşıyan, saray ve özellikle Enderun alanında daha önce kullanılmamış olan kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan 5 ciltlik Osmanlı Saray Tarihi²⁸⁴ adlı eserin birinci cildinde, Galata Sarayı'nın Te'sîs ü 'İcadı bölümünde, Galatasaray-ı Enderun Mektebi'nin kuruluşundan şu şekilde bahsetmektedir:

“Asr-ı Bâyezîd Hân-ı Sâni'ye kadar Galata Penç-şenbe Pâzârı'nın Voyvoda Konağı'ndan yukarusı sayd u şikâra çesbân cebel-i cengelistân olmasıyla Bâyezîd Hân-ı Sâni hazretleri âvân-ı cüvânîde mevsim-i şitâda bu şâh-sâr-ı vahal-zârda bir gün tasayyüde tasaddî buyurduklarında esnâ-yı tek ü pûda te'sîr-i şiddet-i bâd u bürüddan bî-huzûr olarak teshin-i vücûd idecek bir mahal cüst-cûsında iken Top-hâne'den Begoglı'na togrı çıkan ve Galata Sarâyı'nın cenbinde Bogaz-kesen şâh-sârında bulunan bir külbeden rû-nümâ olan duman üzerine varup külbe derûnında tâze tâze gül fidânları içinde bir 'azîz-i müte'abbidin ârâmı meşhûd-ı hümâyûnları cihetiyle ülfet-i 'azîzden mahzûziyyet hâsıl olarak 'azîz-i müşârün-ileyhe Gül Baba, bir dil-hânınız var mıdır? buyurduklarına cevaben, pâdişâhım şu zirvecige bir mekteb-i 'irfân te'sîs ü tertîb buyur da orada okuyub yazanları hıdmet-i hümâyûnunda istihdâm eyle, vakten-mine'l-evkât lâzım olur cevabıyla eliyle gösterdiği otuz bin zirâ'dan ziyâde olan 'arsanın etrafına dîvâr çekilerek bir câmi'-i şerîf ile ikişer yüz âdemi istî'ab ider üç koguş ve her koguşa birer hammâm ve zâbit dâ'iresi ve matbah inşâ ve ak ağalara bir mansıb 'ilâvesiyle kapu agalığının altı râdde altında köşebaşlarının emek-dâr ve eskilerinden mücerreb ü dirâyet-kâr bir ak ağayı zâbit olmak üzere Galata Sarâyı agası nasb u ta'yîn ve hitâm-ı ebniyede devşirmeden

²⁸³ Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi I*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952, s. 56 – 59.

²⁸⁴ Mehmet İpşirli, Atâ Bey Tayyâr-zâde, *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 34.

güzîde ve matbû'û'l-endâm birkaç yüz müsta'id aga intihâb ve tefrik ile tahrîr ve bidâyet dersleri hâceligine müşârûn-ileyh Gül Baba'yı ta'yîn ve 'Arabî ve Fârisî ve kırâ'at ve yazu ve mûsikî hâceleri tertîb ve senede bir def'a beher agaya yirmi beşer gurus haftân geymek ve bellerine kemer kuşanmak ve başlarına kırmızı çukadan hilâl resminde şeb-külâh ta'bir olunur kisve iksâ eylemek nizâmının enderûn-ı hümayun derslerine dahi nizâm virerek yeniden hâceler intihâb ve Galata Sarâyı enderûn-ı hümayûna ikinci ve sarây-ı hümayûndaki küçük ota birinci mekteb-i 'idâdî ittihâz ve bakiyye-i kânunlarının 'asr-ı Süleymân Hânî'de ikmâline âgâz olunmuşdur"²⁸⁵

II. Beyazıt tarafından kurulan Galatasaray-ı Enderun Mektebi 1481 senesinden 1868'e gelene kadar çeşitli değişim süreçlerinden geçmiştir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra mektepte görev alacak müderris yetersizliği ve halk tarafından rağbet görmemesi gibi olumsuz nedenler sebebiyle kapatılmak zorunda kalmıştır. Mektep binası ile Kanuni Sultan Süleyman devri ve sonrasında Galatasaray-ı Enderun Mektebi ile uzun bir süre ilgilenilmemiş; ancak 1715 yılına gelindiğinde III. Ahmet döneminde, eğitim kurumu tadilattan geçirilerek "Saray Mektebi" halini almış ve XV. yüzyılda olduğu gibi saray, ordu ve bürokrasi alanında devlete hizmet etmek adına memur yetiştirme faaliyetlerine devam etmiştir. I. Mahmut 1741 senesinde mektepte ıslahat gerçekleştirdiği gibi, Fatih ve Ayasofya kütüphaneleri gibi bir kütüphaneyi de mektebe dahil ederek bu eğitim kurumuna yepyeni bir boyut kazandırmıştır.²⁸⁶ Daha sonra III. Selim ve II. Mahmut da mektebin eğitim faaliyetini sürdürmesi için yoğun çabalar göstermişler fakat 1826 senesinde Yeniçeriliğin ilgası ile birlikte mektebin işlevi de sona ermiş ve Galatasaray-ı Enderun Mektebi binası uzun bir süre kullanılmamıştır.²⁸⁷

2.2.1.2. Galatasaray-ı Tıp Mektebi Dönemi

Modernleşme Dönemi'nde Tıp eğitimi alanında yapılan reformlara bakacak olursak, modern anlamda kurulmuş olan ilk eğitim kurumu, yeniçeriliğin ilgasından sonra II. Mahmut tarafından yeni oluşturulmuş olan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun doktor ihtiyacının karşılanması için 1827 senesinde kurulan Tıbhane-i Amire olmuştur.²⁸⁸

²⁸⁵ Tayyâr-zâde Atâ, *Târîh-i Enderûn*, C. 1, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, ss. 167 – 168.

²⁸⁶ İsmail E. Erünsal, "Galatasaray Kütüphanesi" *İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 323.

²⁸⁷ Emel Engin, *Galatasaray Lisesi 1923 – 1950 Dönemi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 5.

²⁸⁸ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 19.

1832 senesine gelindiğinde, bahsettiğimiz kuruma bir de Cerrahhane ilave edilmiş ve 1836 senesinden itibaren Askeri Tıp Mektebi olarak eğitim faaliyetlerine devam edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda tıp eğitiminin ilk defa Askeri Tıp Mektebi'nde uygulanmış olması, eğitim kurumunu bu alanda öncü olarak nitelendirirken, o tarihe kadar uygun görülmediğinden anatomi dersleri modeller üzerinde işlenmiş, kadavra üzerinde otopsi çalışmaları ilk kez bu okulda yapılmış; okul her türlü klinikle donatılarak, görev alacak hoca istihdamı Avrupa'dan sağlanmaya çalışılmıştır.²⁸⁹

1837 senesine gelindiğinde, Hekimbaşı Ahmet Necip Efendi tarafından Askeri Tıp Mektebi'nin bulunduğu binanın yetersiz olduğu, eğitim kurumunda bir hastanenin bulunmadığı ve yeni bir binaya ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiş, bunun üzerine gerekli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.²⁹⁰ 1826 senesinde yeniçeriliğin ilgası ile birlikte atıl kalan Galatasaray-1 Enderun Mektebi'nin binası yenilenerek, Ahmet Necip Efendi'nin gerekli gördüğü ilavelerin de düzenlemesi yapılarak Askeri Tıp Mektebi'nin buraya taşınması kararı alındı. Bunun neticesinde, eğitim kurumu için gerekli çalışmaların yapılmasının ardından yeni eğitim kadrosunun oluşturulmasıyla birlikte 1838 senesinden itibaren Askeri Tıp Mektebi, Galatasaray binasında faaliyete geçmiş ve Galatasaray-1 Tıp Mektebi olarak anılmaya başlamıştır.²⁹¹ Galatasaray-1 Tıp Mektebi'ni müfredat bakımından değerlendirecek olursak, öğretim dili Fransızca olarak belirlenmiş; 1844 senesine gelindiğinde ilk ciddi düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve ders programı Viyana'da bulunan ve o dönemde tıp alanında oldukça önemli bir eğitim kurumu olarak kabul edilen Josephium Askerî Tıp-Cerrahi Akademisi örnek alınarak tanzim edilmiş ve 1845 senesinden itibaren yedi sene olan tıp eğitimi on seneye çıkartılmıştır. Galatasaray-1 Tıp Mektebi'nde yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu doktor ve cerrahlar yetişmemiş; aynı zamanda eczacı, ebe ve sağlık memurları gibi diğer yardımcı sağlık görevlileri de bu kurumda eğitimlerini sürdürmüşlerdir.²⁹² İlk mezunlarını 1843 senesinde vermiş olan eğitim kurumundan mezun olan öğrencilere verilen diplomalar aynı zamanda Avrupa'da bulunan tıp fakültelerinden alınan diplomalarla eşdeğer görülürken; Avrupa'daki tıp fakültelerinde eğitim almış olan doktorların Galatasaray-1

²⁸⁹ Düzenli, a.g.m., s. 40.

²⁹⁰ Sarı, a.g.m., s. 4.

²⁹¹ Engin, a.g.t., ss. 5-6.

²⁹² Nil Sarı, "İstanbul'da Tıp Eğitimi ve İlgili Kuruluşlar", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Eğitim, Bilim ve Teknoloji*, C. 9, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, İstanbul 2015, ss. 126 – 127.

Tıp Mektebi bünyesinde yapılan ehliyet sınavında başarılı olmaları neticesinde bu eğitim kurumunda ders verme yetkisi bulunmaktaydı.²⁹³ Galatasaray-ı Tıp Mektebi'nden mezun olan doktorlar, pratik yapmak ve bilgilerinin pekişmesini sağlamak amacıyla bir nevi staj olarak İstanbul'da bulunan Davutpaşa, Kuleli, Maltepe, Haydarpaşa, Gülhane gibi askerî hastanelerden birinde bir yıl süreyle görev yapmak zorundaydılar.²⁹⁴ XIX. yüzyılda Galatasaray-ı Tıp Mektebi veyahut Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne olarak bildiğimiz Tıbbiye, Osmanlı İmparatorluğu'nda tıp alanında modernleşmeyi yansıtan en iyi eğitim kurumlarından birisi olmuştur. Bu eğitim kurumunun ders müfredatı incelendiğinde tıp alanındaki uygulamaların ilk örneğine rastlanması da bu doğrultuda tesadüfî olarak gerçekleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tıp alanındaki modernleşmenin en önemli sembollerinden birisi olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne, 1848 senesinin Ekim ayında meydana gelen büyük Beyoğlu yangınında harabe haline gelmiş, bunun sonucunda daha önce Mühendishane-i Berrî-i Hümayun binası olarak hizmet veren Hasköy'deki Humbarahane Kışlası'na taşınarak eğitim faaliyetlerine burada devam etmiştir.²⁹⁵ 1848 senesinde çıkan bu yangında, Tıbbiye içerisinde yer alan tabiat tarihi, zooloji ve anatomi müzeleri tamamen yanarken, eczane ve kütüphanesi de kullanılmayacak duruma gelmiştir. 1849 senesinden itibaren Humbarahane Tıbbiyesi olarak bilinen eğitim kurumu, yangın üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen kısa bir süre içerisinde toparlanmış ve eğitim-öğretim faaliyetlerine ara vermeden devam etmiştir. *Vekâyi-i Tıbbiye* olarak bilinen ilk tıp dergisi, hocaların yoğun çabalarıyla ve öğrencilerin gayretleriyle yayın hayatına başlarken, Fransızca olarak *Gazette Médicale de Constantinople* de okula ait matbaada basılmaya başlanmıştır. 1865 senesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda kolera salgınının patlak vermesi sebebiyle hastaneye dönüştürülen Humbarahane Kışlası'nda eğitim faaliyetlerine ara verilerek eğitim kurumu kısa süreliğine Gergeroğlu Konağı'na nakledilmiştir.²⁹⁶ Sultan Abdülaziz devrine gelindiğinde, 1848 senesinde yanan ve günümüzde halen İstanbul'da Galatasaray Lisesi olarak eğitim faaliyetlerine devam edilen binanın inşaatı 1862 senesinde tamamlanarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne olarak eğitim faaliyetlerine

²⁹³ Engin, a.g.m.

²⁹⁴ Sarı, İstanbul'da Tıp Eğitimi..., s. 127.

²⁹⁵ Yeşim Işıl Ülman, "Mekteb-i Tıbbiye'nin 1850-51 Yılı Öğretim Yılı Faaliyet Raporu ve Mezuniyet Töreni", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2002, s. 57.

²⁹⁶ Sarı, İstanbul'da Tıp Eğitimi..., s. 127.

yeniden başlanmış, 1868 senesinde Mekteb-i Sultanî'nin resmî olarak açılışı gerçekleşikten sonra tıp öğrencileri Gülhane'ye nakledilmiştir.²⁹⁷

2.2.2. Mekteb-i Sultanî'nin İlk Yılları

18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nın neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaanın eğitimi konusunda bir teşkilatlanma çalışması yapmaması, 22 Şubat 1867 tarihinde imparatorluğa Fransa tarafından bir muhtıra verilmesine sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'na verilen bu muhtıra neticesinde Fransız Maarif Nazırlığı görevine devam etmekte olan Victor Duruy, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların dil, din ve cemaat ayrımı gözetmeksizin eşit şartlarda yararlanabileceği bir eğitim kurumu açılması gerektiğini öneren bir projesini 1867 senesinde hazırlamıştır. 1 Eylül 1868 senesinde eğitim faaliyetlerine başlayacak olan Mekteb-i Sultanî'nin bu projenin ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönemde Fransız Maarif Nazırlığı görevinde bulunan Victor Duruy'un düşüncelerine paralel olarak Fuad Paşa ve Mösyö Bourée tarafından hazırlanmış olan Mekteb-i Sultanî'nin ders müfredatı hem Osmanlı İmparatorluğu'na hem de Fransa'ya uygun olarak düzenlenmiş ve bunun neticesinde Bâb-ı Âli'ye bir rapor sunulmuştur. Rapora göre, Mekteb-i Sultanî'de sayısal ve fen bilimleri ağırlıklı dersler Fransızca, sosyal bilimler ağırlıklı dersler ise Türkçe okutulacaktı. Bunun yanı sıra, Victor Duruy'un 1867 senesinde hazırladığı rapor doğrultusunda Mekteb-i Sultanî'de, Müslüman ve Gayrimüslim çocukların bir arada eğitim alacağı doğrultusunda nihai karara varılmıştır. Resmi açılışından yaklaşık 2 ay önce yayınlanan 5 Temmuz 1868 tarihli iradede Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin bir arada ne şekilde eğitim alacağı ve öğrenci kabul esaslarında Müslüman ve Gayrimüslim öğrenci sayıları şu şekilde belirtilmiştir:

“Sâye-i mehâsin-vâye-i hazret-i şehinşâhîde bu defa te'sis ve teşkil olunan Mekteb-i Sultanî'nin nısfı İslâm ve nısf-ı diğeri edyan-ı muhtelifeden olmak üzere altı yüz şâkird ile küşâdı mukarrer olduğundan etfâl-i Müslimenin üç yüze iblâğı zımında bir tedbir ittihâzı lüzumuna dair Maârif nâzırı devletli paşa hazretlerinin tezkiresi Şûrâ-yı Devlet'e havale olunarak nâzır-ı müşarünileyh dahi hâzır olduğu

²⁹⁷ Engin, *a.g.t.*, s. 9.

hâlde cereyân eden mütâlâatı şâmil kaleme alınmış olan mazbata leffen arz u takdim kılındı.²⁹⁸

İradeye göre 300'ü Müslüman, 300'ü Gayrimüslim olmak üzere toplamda 600 öğrencinin eğitim görebileceği şekilde tesis edilmiş olan Mekteb-i Sultanî'ye yalnızca 133 Müslüman öğrenci kayıt yaptırdığından, Müslüman öğrenci sayısının artırılması amacıyla gerekli tedbirler alındığından bahsetmektedir. Bâb-ı Âli ders müfredatının tamamen Türkçe olmasını Fransız hükümetine kabul ettirmeye çalışmış olsa da eğitim dili Fransızca olarak kabul edilmiştir. Fransız Maarif Nazırlığı, Bâb-ı Âli'nin eğitim dili olarak Türkçe'nin tercih edilmesi konusundaki tutumlarını eleştirmiş; müfredat tamamen Türkçe olursa modern eğitim kurumdan istenilen sonuçların elde edilemeyeceğine inanmış ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. Bunun neticesinde, Mekteb-i Sultanî'de eğitim alacak olan öğrencilerin yarısını Müslüman, yarısını da Gayrimüslim tebaanın çocuklarının oluşturması hususunda karara varılmış ve böylece Fransız ders programlarına uygun olarak tasarlanan modern eğitim kurumunun açılışına giden süreç tamamlanmıştır.²⁹⁹

2.2.2.1. Mekteb-i Sultanî'nin Kuruluşu ve Nizamnamesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılda başlayıp, özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreçte etkisini her alanda hissettiğimiz eğitimde modernizasyon çabalarındaki Fransız etkisinin en iyi göstergelerinden biri olan Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi, 1 Eylül 1868 tarihinde kurulmuştur. Günümüzde eğitim faaliyetlerine lise olarak devam etmekte olan eğitim kurumu, açıldığı tarihten itibaren Fransız liselerine denk sayılmış, milli ile genel öğretim yöntem ve metotları sentezlenerek eğitim sağlanmıştır.³⁰⁰ 1868 senesinden beri Mekteb-i Sultanî'de öğrencilere Fransızca ve Türkçe eğitim bir arada verilirken; okulda müdür ve öğretmenlerinin bir kısmının Fransız olmasına karar verilmiş ve ders nazırı olarak da müdür-i sanî unvanı kullanılarak Fransa'dan tayin edilmiştir.³⁰¹ Mekteb-i Sultanî'de müdür olarak görev alan Ernest de Salve, müdüriyet görevini bitirdikten sonra Fransa'ya döndüğünde kaleme aldığı makalesinde, Osmanlı topraklarında kurulmuş olan bu mektebin mühim amaçlara hizmet

²⁹⁸ BOA, İ. DUİT, 115/66, H. 14.R.1285.

²⁹⁹ Eduard Philippe Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat – Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, çev. Ali Reşad, haz. Erol Kılınç, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 230.

³⁰⁰ Reşat Ekrem Koçu, "Galatasaray Lisesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 11, S. 166, s. 5933.

³⁰¹ Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 18.

ederek, imparatorluk içerisinde büyük bir boşluğu doldurduğunu ve milletler arası seviyeyi eşitlediğinden bahsetmiştir.³⁰² Salve makalesinde, Mekteb-i Sultanî'nin kurulduğu ilk zamanlardan itibaren Âli Paşa, Fuad Paşa ve Mösyö Bourée tarafından bir hayli önemsendiğinden bahsetmiş, hayal edilen toplum yapısını oluşturmak için okulun müfredatında yer alan derslerin üzerinde durmuş; aynı zamanda eğitim faaliyetlerine başladığı ilk zamanlardan itibaren gördüğü tepkilere ve bu tepkilere rağmen kısa bir zamanda büyüüp gelişmesine detaylı bir biçimde yer vermiştir. 1874 senesinde kaleme aldığı makale, genel hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği süre boyunca edindiği tecrübeler ve gözlemlerinden meydana gelmiş olup; bilhassa Mekteb-i Sultanî müdürlüğüne layık görüldüğünde yaşadığı gururun yanı sıra endişeleriyle birlikte yola çıktığı fakat görev süresi sona erdiğinde, geriye dönüp baktığı zaman bıraktığı tablonun gurur verici olduğunu dile getirmiştir. Makalesini sonlandırırken, Mekteb-i Sultanî'nin, yaşadığımız coğrafyada her millettten çocuğun erişebileceği ortaokulların yaratılmasından doğan gerekliliğin temel taşı oluşturmuş büyük ve ileri görüşlü bir eğitim kurumu olarak, toplumun gözünde modern eğitim rüyasını tasarlayan seçkin zümrenin ve onu gerçekleştiren paşaların mirası tarih boyunca olarak anılacağından bahsetmektedir.³⁰³

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabaları doğrultusunda siyasi ve sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirdiği reformların kapsamındaki yeni yöntem ve ilkeleri uygulayabilecek aydın bürokrat sınıfın yetişmesine katkı sağlarken; kuruluşundan itibaren sunduğu eğitim anlayışıyla modernleşme rüyasının gerçekleşmesi hususunda büyük önem arz etmiştir. XVIII. yüzyılda başlayan Osmanlı eğitim sistemindeki Batılılaşma hareketleri, Mekteb-i Sultanî sayesinde yeni bir kimlik kazanmış olup, eğitimde uygulanan yeni yöntem ve metotlar ile birlikte askeri eğitim kurumları geride bırakılarak ilk defa modern anlamda sivil bir eğitim kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁴

Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşunun resmi olarak ilanı, 15 Nisan 1868 tarihinde Sultan Abdülaziz'in onayıyla kesinlik kazanmış; eğitim kurumunun yapı ve işleyişini açıklayan

³⁰² Sungu, a.g.m., s. 326.

³⁰³ M. Ernest de Salve, "L'Enseignement en Turquie: Le lycée impérial de Galata-Sérai", *Revue des Deux Mondes*, 3e période, T. 5, Septembre- Octobre 1874, pp. 845 – 853.

³⁰⁴ Zedet Temur, *L'université francophone de Galatasaray à Istanbul*, Thèse pour obtenir le grade de Docteur Université Jean Moulin Histoire du droit des institutions et des faits sociaux, Lyon 2011, pp. 59 – 61.

10 maddelik nizamnâme, İstanbul Gazetesi ve Takvim-i Vekayi gibi resmî gazetelerde yayımlanmıştır.³⁰⁵ 10 maddelik Mekteb-i Sultanî Nizamnâmesinin, okulda eğitim alacak farklı din ve cemaate mensup çocuklar göz önünde bulundurularak Türkçe, Fransızca, Rumca ve Ermenice olmak üzere 4 farklı dilde baskısı yapılmıştır.³⁰⁶

Nizamnâmeye göre,³⁰⁷ “Mekteb-i Sultanî nam ve unvanıyla bir büyük mekteb-i umûmî te’sîs ve teşkil olunmuştur” ifadesiyle, eğitim kurumunun resmî olarak kuruluşu ilan edilmiştir.³⁰⁸ Mekteb-i Sultanî için hazırlanan bu nizamnâme, Osmanlı İmparatorluğu’nu meydana getiren farklı din ve cemaat mensubu ailelerin, çocuklarını okula kaydettirmesi için bir nevi çağrı niteliği taşıdığından gazeteler aracılığıyla ilan edilmiştir. İçerik bakımından eğitim kurumunun temel özellikleri tanıtılmış ve öğrencilerin bu eğitim kurumuna gönderilmesi için teşvik edilmiştir.³⁰⁹ 10 maddelik nizamnâmeye göre;

1. Esas olarak Mekteb-i Sultânî’de farklı din ve cemaat mensubu çocukların eğitimi için Avrupa’da mevcut olan ortaöğretim derecesindeki eğitim kurumlarından örnek alındığı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ihtiyaçları doğrultusunda bir müfredat hazırlanacağı belirtilmiştir.

2. Mekteb-i Sultânî’de belirtilen tahsil süresinin bitiminde yer alan sınavları geçerek başarıyla mezun olan öğrencilerin diploması verilecek ve bu diplomayla devlet kademesinde görev alabileceklerdi. Bunun yanı sıra, eğitim hayatına devam etmek isteyen öğrencilere de fırsat verilerek yüksek dereceli mekteplere devam etmeleri sağlanacaktı.

3. Mekteb-i Sultânî’ye öğrenci kabulü belirli esaslara dayanacak, öğrenciler okula sınavla kabul edilirken; sınavı kazanamayan öğrenciler ancak üç yıl idadi sınıfta eğitim aldıktan sonra, yeterli görüldüğü takdirde bir üst kademeye geçebilecekleri.

³⁰⁵ Sungu, a.g.m., s. 324.

³⁰⁶ Sungu, a.g.m., s. 323- 326.

³⁰⁷ Mekteb-i Sultânî’nin tesisi hakkında irade çıkarıldıktan sonra ilan edilen 10 maddelik nizamnâme ile, bu eğitim kurumunda ne şekilde dersler alınacağı, mezuniyet şartları, derslerin amacı gibi Mekteb-i Sultânî’nin temel esasları bildirilmiştir. Nizamnâme ile, Mekteb-i Sultânî Osmanlı tebaasına tanıtılırken aynı zamanda öğretimin ne şekilde olacağı hakkında bilgi verilmiştir. Bu nizamnâmeyi ayrıntılı olarak incelemek için ayrıca bkz. *Düstur*, 1. Tertip, C.2., ss. 245-248.

³⁰⁸ BOA, Y. EE.KP., 37/3649, H. 12.Z.1341 (a.g.y.tt)

³⁰⁹ Engin, a.g.e., s. 13.

4. Mekteb-i Sultanî'nin müfredatında yer alacak olan Osmanlı lisanı, Fransız Dili, Hukuk, Osmanlı Tarihi, Muhasebe ve Ticaret gibi dersler, öğrencilerin diploma aldıktan sonra devlet kademesinde görev alacak yeterliliğe sahip olabilmeleri için belirlenmiş; okulun devlet kademesine aydın bürokrat yetiştirme misyonuna uygun olarak hareket edilmiştir.

5. Mekteb-i Sultanî, yarısı Müslüman yarısı Gayrimüslim olmak üzere toplamda 600 öğrenci kabul edecek; bu öğrenciler gündüzlü ve yatılı olmak üzere ikiye ayrılacaktı.

6. Mekteb-i Sultanî, kuruluşundan itibaren her din ve cemaate sağladığı hoşgörü ortamıyla bilinen bir eğitim kurumu olacak, bu kurumda eğitim alacak her öğrenci mensup olduğu din ve mezhebin vecibelerini yerine getirmek şartıyla kaydolacaktı. Müslüman öğrenciler camiye devam edecek ve her öğrencinin İslamiyet dininin emir ve buyruklarını öğrenmesi için mektepte bir hoca da bulunacaktı. Gayrimüslim öğrenciler de mensubu oldukları dinin mabedine giderek, mensup oldukları din ve cemaatin vecibelerini yerine getireceklerdi.

7. Mekteb-i Sultanî'ye kayıt yaptıran zengin ailelerin çocuklarının eğitim-öğretim masraflarının devlet bütçesinden karşılanması, maddi olarak gücü yetmeyen ailelere karşı haksızlık olacağından; yoksul ailelerden kayıt esnasında hiçbir ücret talep edilmeyecek, servet sahibi aileler senelik kırk beş altın olmak üzere ödeme yapacaktı.

8. Bu madde de bir önceki madde ile ilişkili olup, Mekteb-i Sultanî'ye parasız olarak kayıt yaptıran öğrenciler herhangi bir yüz kızartıcı suç işlemedikleri sürece mezun olana değin eğitim alma hakkından yararlanacaktı.

9. Mekteb-i Sultanî'ye giriş esnasında öğrencilerin ücretten ve eşya bedelinden ne şekilde muaf tutulacağına Maarif Nezareti'nin karar verecek olması da öğrencilere karşı adil davranmanın bir göstergesi olacaktı.

10. Mekteb-i Sultanî'ye çocuklarının kaydını yaptırmak isteyen ailelerin müracaatı doğrultusunda, ücretli veya ücretsiz olarak mektebe alınacak öğrenciler Maarif Nazırlığı tarafından belirlendikten sonra kayıt işlemleri tamamlanarak, bütün bilgileri özel bir deftere yazılarak kayıt altına alınacaktır. Okulda yatılı olarak eğitim alacak ve

sadece gündüzlü olacak öğrencilerin kayıt ücretleri arasında farklar olacaktır.³¹⁰ Mekteb-i Sultanî'nin kuruluş nizamnâmesi, imparatorluğun çeşitli yayın organlarında ilân edildikten sonraki süreç, gerek Osmanlı tebaasını bir araya getiren farklı din ve cemaate mensup vatandaşlar gerekse Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşunda rol oynayan devlet adamları açısından daha kolay olmuştur. Nizamnâme ile mektebin amaçları, politikaları ve öğrenci kabul esasları doğrudan halka bildirilmiş ve resmî açılışa giden süreç hız kazanmıştır.

1868 senesinin Temmuz ayında, Mekteb-i Sultanî'nin kuruluş süreci neredeyse tamamlanmış, Beyoğlu'nda eğitim faaliyetlerine devam etmekte olan tıbbiye öğrencilerinin nakil işlemleri de gerçekleşikten sonra, mektebin resmî açılışı için gerekli hazırlıklar tamamlanmıştır.³¹¹ Mekteb-i Sultanî'ye direktör olarak atanan Mösyö De Salve de görevine başlamış, bu olayı takiben Maarif Nezaretine bir rapor hazırlayarak mektebin mevcut durumu hakkında bilgilendirmiştir. Maarif Nazırlığı'nın bu raporu değerlendirmesi üzerine Sultan Abdülaziz tarafından mektebin resmî olarak açılışına karar verilmiş ve 15 Ağustos 1868 tarihinde Mekteb-i Sultanî'nin kuruluş iradesi çıkmıştır. Bu iradede yer alan şu ifadelerle göre;

“İşbu tertib-i umumiyye masrûf olan himem ve ikdâmât-ı celilenin iktitâf olunacak semere-i muntazarası her sınıf tebaadan devlet ve memleket hidemâtında kullanılmağa ve meâsir-i nâfiası müşahede olunmağa ehil ve müsta'id adamlar yetiştirilmek maddesi olmasıyla bu matlaba vusûl lisan-ı devlet olan Türkçe okuyup yazmağı sair bazı elsine ve fûnûn-ı lâzime ile beraber tahsile mütevakkıf ve menût olduğuna ve bu ise bir mekteb-i umumî teşkiline muhtac bulunarak beyândan müstağnî olduğu üzere Fransa Devleti'nin bu makûle mekâtibin teşkilâtı ve fûnûn ve maârif tahsilâtı emrinde usul ve kavâ'id-i mazbûtası müselleme idüğüne binâen Galata Sarayı, Mekteb-i Sultanî olmak üzere ihsân ve Paris'den müdür ve muallimlerinin celbine müsaade-i seniyye şâyân buyurulup sâye-i me'âl-vâye-i hazret-i şahanede inşaât ve tanzimât-ı mukteziyesi icra olunmuştur.”

Mektebi-i Sultanî'nin resmî olarak açılışı padişahın iradesiyle gerçekleşmiş olup, bu eğitim kurumunda her din ve cemaate mensup vatandaşların çocukları belirli bir

³¹⁰ BOA, Y. EE.KP., 37/3649.; Engin, *a.g.e.*, ss. 13 – 17.; Şişman, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi, s. 324.

³¹¹ Engin, *a.g.e.*, s. 22.

eğitimden geçerek yetiştirilerek devlet kademelerinde görevlendirecektir. Mekteb-i Sultanî’de Türkçe eğitimin yanında yabancı dil eğitimine de yer verilecek müfredatta fen bilimleri de yer alacaktır. Ayrıca bu eğitim kurumunda görev almak üzere Paris'ten müdür ve öğretmenler tayin edilmesine karar verilmiştir.³¹²

2.2.2.2. Mekteb-i Sultanî’nin Açılışında Etkili Olan Faktörler

Mektebi-i Sultanî, Osmanlı İmparatorluğu’nun XVIII. yüzyılda gerçekleştirdiği askerî eğitim alanında etkisini hissettiğimiz modernizasyon çabalarının XIX. yüzyılda sivil eğitim kurumlarına yansıdığı en önemli göstergesidir. XIX. yüzyılda eğitim alanında kurulmuş olan bir dizi müessese olmasına rağmen yalnızca Mekteb-i Sultanî’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Batıya açılan penceresi veyahut Doğu’nun Batı ufkuna açılan ilk penceresi olarak anılması tesadüfi değildir.³¹³ Bu eğitim kurumunun açılması ile birlikte, Fransız kültürü imparatorluğun her alanında etkisini açık bir biçimde göstermiş; uzun yıllardır hayali kurulan modernleşme faaliyetleri ilk kez somut olarak gerçekleşmiştir. Mekteb-i Sultanî’nin açılışına giden süreci incelediğimizde ilköğretim ve yükseköğretim arasındaki eğitim kademesinde mevcut olan boşluğu doldurmak, var olan ortaöğretim kurumlarını tanzim etmek ve çoğaltmak, farklı din ve cemaat mensubu vatandaşların birlik ve beraberlik çerçevesinde bir arada eğitim almasını sağlamak gibi Fransa Hükümeti’nin fiiliyata geçirmek istediği projeler kapsamında eğitim sisteminde gerçekleştirmek istediği yeni uygulamalar bu süreçte aktif rol oynamıştır.³¹⁴

Mekteb-i Sultanî’nin kuruluşunda rol oynayan faktörler incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde devam etmekte olan misyonerlik faaliyetlerinin bir eseri olup olmadığı da tartışma konusudur. Etimolojik olarak misyonerlik, Latince “missio” kökünden gelmekte olup, vazife amacıyla belirli bir yere gönderilen görevli ve yetkili olan kişi anlamına gelmektedir.³¹⁵ Bu dönemde Osmanlı topraklarında kurulmuş ve faaliyet göstermiş yabancı okullara baktığımız zaman misyonerlerin katkılarını elbette yok saymak mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğu’nun maarif anlamda modernizasyon fikrini kabulünün ardından Fransız hükümeti ile birlikte hareket ederek yeni bir eğitim kurumu açmaya götüren sürece bakıldığında, eğitim ve öğretimin

³¹² BOA, İ. DUİT., 115/64, H. 25.R.1285.

³¹³ Sakaoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze...*, ss. 84 – 85.

³¹⁴ Koçer, *a.g.e.*, s. 80.

³¹⁵ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 194.

teşkilatlanması açısından siyasi ve askerî anlamda yoğun bir mesai harcadığı açıkça görülmektedir.³¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Avrupa'nın bilhassa Fransa'nın modern eğitim sistemini örnek alarak müfredatlandırılmış, ilk yerli eğitim kurumu olan Mekteb-i Sultânî, yabancı devletlerin Osmanlı eğitimi üzerindeki etkilerini anlamak amacıyla incelenmesi gereken en önemli bir eğitim kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve stratejik durumundan kaynaklanan imkanlar misyonerlerin faaliyetlerindeki artışa sebep olmuş; bilhassa 1856 senesinde ilan edilen Islahat Fermanı'nda yer alan vicdan hürriyeti bağlamında mezhep değiştirme imkânı ve azınlıklara tanınan ayrıcalıklar ile birlikte, misyonerlerin açılan okullar aracılığıyla faaliyetlerini daha da arttırmalarına sebep olmuştur.³¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonerlerin çabalarıyla kurulan ve faaliyetlerine devam etmekte olan yabancı okullar sadece azınlıkların dini eğitim merkezleri olarak gelişme göstermemişler, aynı zamanda stratejik açıdan yenilik yaratma olgusuyla devlet kontrolünde hareket etmişlerdir.³¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca faaliyet göstermiş olan eğitim müesseseleri yalnızca ulema mensuplarının hizmet ettiği, Müslüman çocukların eğitim alması için kurulmuş olan okullarla sınırlı değildi. XIX. yüzyılda, Batı tarzında modern eğitim anlayışının hâkim olduğu, Avrupalı devletlerin denetim ve idaresinde bulunan eğitim kurumları, eğitim tarihi içerisinde azınlık ve yabancı okullar olarak incelenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi sonrasında faaliyet göstermeye başlayan bu eğitim kurumları, Müslüman ve Gayrimüslim kitlelerin fikirlerinin transferine sebep olurken; aynı zamanda Osmanlı eğitim anlayışının modernleşmesini sağlamıştır.³¹⁹ XIX. yüzyıl siyasetinde Katolik ve Protestan misyonerlerin Osmanlı toprakları üzerindeki faaliyetleri incelendiğinde öncelikle Islahat Fermanı doğrultusunda açılmış olan azınlık cemaatlerin okulları dikkat çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan bu eğitim kurumları ilköğretim kademesinden kolej kademesine kadar çeşitli seviyelerde eğitim vermiş ve bahsi geçen eğitim kurumlarının

³¹⁶ Davison, *a.g.e.*, s. 68.

³¹⁷ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 17.

³¹⁸ Emine Kocamanoğlu, *Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej- Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi) Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 4.

³¹⁹ Ayşe Aksu, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık ve Yabancı Okulları", *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 195.

açılmasıdaki temel felsefe; farklı din ve cemaat mensupların ait fikir, kültür ve değerlerin eğitim aracılığıyla Osmanlı topraklarına tezahürünün gerçekleşmesini sağlamaktı. Bu sebeptendir ki XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında kurulan azınlık okulları birer misyonerlik kurumu olarak değerlendirilmektedir.³²⁰ Bu dönemde gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerine baktığımız zaman, Mekteb-i Sultanî'yi imparatorluk sınırları içerisinde gerçekleşen misyonerlik adımları doğrultusunda kurulmuş olan Robert Koleji, Saint Joseph veyahut Saint Benoit gibi eğitim kurumları ile aynı kategoride değerlendirmek yanlıştır. Çünkü Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşu, esas itibariyle imparatorlukta bir eğitim kademesinin mevcut olan boşluğunun doldurulması ve bir ihtiyacın giderilmesi için bu alanda atılmış önemli bir modernite adımı niteliği taşımaktadır. XIX. yüzyılda, farkına varılan eğitim yoluyla Batıya açılmanın çözüm olacağı anlayış doğrultusunda, Batının biliminden beslenecek olan okur-yazar ve kültürlü kesime duyulan ihtiyacı karşılamak amacıyla kurulmuş bir eğitim kurumu olarak değerlendirmek daha doğru bir bakış açısı olacaktır.³²¹ Mekteb-i Sultanî'nin açılışının bir diğer sebebi olarak görülen Fransız hükümetinin etkisi değerlendirildiğinde, bu eğitim kurumunu yalnızca Fransız Maarif Nazırlığının bir projesi veyahut Fransız siyasetinin baskısının bir ürünü olarak kabul etmek de doğru değildir. Çünkü Mekteb-i Sultanî'nin açılmasında aktif olarak rol oynayan, Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamları olan Âli ve Fuad ve Safvet Paşalar; aldıkları eğitim, Fransızcaya olan hâkimiyetleri ve Batı kültür ve medeniyetine olan bakış açıları ile Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir kuruma duyulan ihtiyacı savunmuş ve bu doğrultuda çalışmalar yapmışlardır.³²²

Âli Paşa, Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşunda etkili olan dinamikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesi ile bağdaştırarak eğitime verdikleri önemi devamlı dile getirmiştir. Tanzimat Dönemi'nin devlet adamları ve aydın bürokratları, Osmanlı tebaasının eğitim ve bilgiyle donatılmasını kesin bir zorunluluk olarak görerek; toplumsal değişimin yegâne temelini milli eğitim düzeni kurabilmekten geçtiğinin farkına varmışlardır. Bu dönemde bahsi geçen Tanzimat Dönemi devlet adamları Osmanlılık ilkesini daha geniş çaplı düşünerek, imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan farklı din ve

³²⁰ Aksu, a.g.m., s. 211.

³²¹ Evrim Şencan Gürünca, "The Role of Foreign and Turkish Schools in Changing Late Ottoman Educational Policy: Robert College and Mekteb-i Sultânî" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 35, C. 17, 2017 Güz, ss. 10-11.

³²² Engin, a.g.e., s. 429.

cemaate mensup vatandaşları tek bir çatı altında birleştirerek; kozmopolit bir toplum yapısı amaçlamışlardır.³²³ Bu amaç doğrultusunda, Müslüman ve Gayrimüslim vatandaşlara eşit haklar ve vazifeler verilerek, devlet bütünlüğünün korunması ve milletlerarası bir kaynaşma ortamı yaratılmaya çalışılmıştır.

Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşuna giden süreçte, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batının kültür ve diline hâkim bürokratlara duyulan gereksinim ve bu gereksinim doğrultusunda nitelikli bürokrat yetiştirecek bir kurumun hali hazırda Osmanlı topraklarında bulunmaması önemli rol oynayan bir diğer unsurdur.³²⁴ 1857 senesinde Paris'te açılan Mekteb-i Osmanî'den istenilen verimin alınmaması ve bu eğitim kurumunun oldukça pahalıya mâl olması Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde nitelikli bürokrat yetiştirecek bir kuruma sahip olma mecburiyetini tetiklemiş ve Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşuna giden süreci hızlandırmış, bütün bu bahsi geçen faktörler bir araya gelmiş ve 1857 senesinde eğitim kurumunun açılması için ilk ciddi adımlar atılmıştır.³²⁵

2.2.2.3. Mekteb-i Sultanî'nin Açılışına Gösterilen Tepkiler

Tarihin her devrinde yaşandığı gibi, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan köklü değişim ve reform süreci halk tarafından hemen benimsenememiş; uzun bir adaptasyon sürecinden geçmiştir. Mekteb-i Sultanî'nin modern eğitim tarzı da bu görüşe örnek oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern bir ortaöğretim kurumuna duyulan ihtiyaç doğrultusunda gereken çalışmalar yapılmış; ilk ciddi adımlar 1867 senesinde atılmış ve ardından okulun kurulması için yapılan hazırlıklara da bir hayli titizlikle yaklaşılmış, bu hazırlıklar yaklaşık olarak bir sene sürmüştür. Fransa hükümetinin desteği ve dönemin paşalarının yoğun mesai harcadığı bu eğitim kurumu için ilk ciddi girişim 15 Nisan 1868 tarihinde kuruluş nizamnamesinin hazırlanmasıyla gerçekleşmiş; 15 Ağustos 1868 tarihinde de okulun kuruluş iradesinin ilanı ile birlikte süreç tamamlanarak; 1 Eylül 1868 tarihinde resmî açılış ile birlikte eğitim faaliyetlerine başlanmıştır.

Mekteb-i Sultanî, kurulduğu ilk zamanlardan itibaren Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin bir arada okuyacak olmaları sebebiyle yerli ve yabancı kamuoyunun ilgi ve

³²³ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 31.

³²⁴ *Tambur: Galatasaray Lisesi Yayın Organı*, Aralık 2001, s. 4.

³²⁵ Engin, *a.g.e.*, ss. 6 – 7.

tepki odağı olmuştur.³²⁶ Kurulduğu ilk zamanlardan itibaren halk tarafından tepkiyle karşılanmasının temel sebebi ise bu projenin Fransa hükümeti tarafından tasarlanması ve Fransa'nın müdahalesine açık bir eğitim kurumu olacağı düşüncesini, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız nüfuzunun artacağına yarattığı bir endişe takip etmiştir.³²⁷ Bu dönemde Fransız ve Türk basınından çeşitli yayın organlarında yer alan haberler, Müslüman ve Gayrimüslimlerin Mekteb-i Sultanî'nin kuruluşu için yapılan hazırlık aşamasında gösterdikleri tepki ve muhalefetlere rağmen eğitim kurumunun kurulduğu fakat muhtelit eğitimin Osmanlı topraklarında uzun soluklu olmayacağını ve ideallere ulaşamayacağı düşüncesindedir.³²⁸ Mekteb-i Sultanî'nin eğitim politikalarına yönelik ilk tepki Papalıktan gelmiş; Mekteb-i Sultanî'de eğitim alacak olan Katolik çocukların ahlakının bozulacağı gerekçesiyle okula Katolik öğrenci girişini yasaklayan bir karar çıkarmıştır. Papalık, Katolik aileler çocuklarını bu okula göndermeye devam ettiği takdirde, belirlenen ailelerin kilisenin himayesinden çıkarılacaklarını da açıkça bildirmiştir.³²⁹ Museviler, okulda eğitim alacak çocukları için birtakım ayrıcalıklar talep etmiş aynı zamanda çocuklarını bu eğitim kurumuna göndermekten çekinmişlerdir. Bunun sebebi ise vaktinde kendilerine zararı dokunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmak zorunda almış Yahudiler için Hıristiyan bir müdür tarafından idare edilen eğitim kurumu tehdit yaratıyordu. Bazı Museviler ise bu durumu tolare ederek, çocuklarına gıda yardımı yapılmasının karşılığında kayıt yaptıracaklarını bildirmişlerdir.³³⁰ Mekteb-i Sultanî'nin açılışına yönelik tepkileri Rusya açısından değerlendirecek olursak, Ruslar da Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Fransız nüfuzunun artmasından endişe duyuyordu. Bu sebepten ötürü kendi yayın organlarında okul aleyhinde yazılar yayımlayarak, aileleri çocuklarını okula göndermemeleri adına kışkırtmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda Bâb-ı Âli'den İstanbul içerisinde Mekteb-i Sultanî gibi Rusça olarak müfredatlandırılmış bir eğitim kurumu açılmasını da talep etmişlerdir. Ruslar kısa zaman içerisinde kendilerine destek olacaklarını düşündükleri için Rumları da kışkırtmaya başlayarak, Yunanca derslere öğretim programında yeteri kadar yer verilmediğini ve çocukların bu eğitimle

³²⁶ Engin, *a.g.e.*, s. 27.

³²⁷ Aylin Semiz, *Türk Ortaöğretim Sisteminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani): Yeri ve Tarihsel Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 74.

³²⁸ Engin, *a.g.e.*, s. 27.

³²⁹ Şişman, *a.g.m.*, s. 324.

³³⁰ Düzenli, *a.g.m.*, s. 22.; Engin, *a.g.e.*, s. 38.

asimile olacaklarını düşünüp Rumları kışkırtmaya başlamışlardır.³³¹ Bu gelişmelerin doğrultusunda, Yunancanın zorunlu ders olmamasını Rumların Mekteb-i Sultanî'ye yönelik tepkileri giderek arttırmış hatta Rum Patriği, Rum ailelerin çocuklarını Mekteb-i Sultanî'ye göndermelerini yasaklayarak tepkisini ortaya koymuştur. Rumların Mekteb-i Sultanî'ye yönelik sert tavırları, okuldaki Rum öğrenci sayısında dramatik bir düşüş yaşanmasına sebebiyet verirken; aynı dönemde Gayrimüslim tebaaya mensup olan Bulgar, Sırp, Ermeni vatandaşlar Mekteb-i Sultanî'nin sunduğu modern eğitim anlayışını büyük bir ayrıcalık olarak değerlendirerek, çocuklarını bu okula göndermek için gönüllü bir tavır sergilemişlerdir.³³²

Osmanlı İmparatorluğu da diğer milletlere mensup tebaa, devlet adamları ve ruhani liderler gibi, Osmanlı eğitim politikalarına yabancı olan yöntem ve metotlar kullanılarak planlanmış olan bir eğitim kurumuna karşı mesafeli bir tavır sergilemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki modernleşme karşıtları, ulema mensupları, Âli ve Fuad Paşaların muhalifleri de modern eğitim kurumu projesinin başarısızlıkla sonuçlanması için yoğun bir mesai harcamışlardır.³³³ Bu dönemde Avrupa'da yaşayan Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi Osmanlı aydın bürokratlarının büyük bir çoğunluğu da eğitimde modernleşme olgusunun imparatorluk sınırları içerisinde daha yaygın duruma gelmesini savunuyor olsa, okulun Fransız siyasetinin baskılarının bir ürünü olduğunu düşündüklerinden, bazı yayın organlarında eleştiri yüklü yazılar yayınlıyorlardı.³³⁴

Mekteb-i Sultanî, tüm bu karşıt görüşler ve halkın tepkilerine rağmen kısa bir süre içerisinde hayal edilen başarıya ulaşarak, bir tepki değil ilgi odağı olmayı gerçekleştirmiştir. Mekteb-i Sultanî'nin bu değişiminde iki önemli unsur rol oynamıştır. Birincisi, Gayrimüslimlerin bu okula olan yoğun ilgi göstermesinin sebebi 1856 senesinde imzalanan Paris Antlaşması ile ilişkilendirilebilir. Antlaşmanın hükümleri arasında “Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan ahalinin siyasî ve dinî haklarının temini”³³⁵ maddesinin yer alması, Osmanlı topraklarında yaşayan Gayrimüslimler, Mekteb-i Sultanî'yi kendileri için özel olarak tesis edilmiş bir eğitim kurumu olarak

³³¹ Düzenli, a.g.m., s. 23.

³³² Engin, a.g.e., ss.35 – 38.; Sungu, a.g.m., s. 332.

³³³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VII. (Islahat Fermanı Devri 1861 – 1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 203.

³³⁴ Düzenli, a.g.m., s. 22.

³³⁵ Kemal Beydilli, “Paris Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 170.

tanımlarına sebebiyet vermiştir. İkincisi ise bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun paşaları ve aydın bürokratları okulun istenilen başarıya ulaşması için yoğun bir mesai harcamaları ile ilişkilendirilebilir. Sadrazam Âli Paşa, Hariciye Nâzırı Fuad Paşa, Maarif Nazırı Safvet bu eğitim kurumunun kurulması ve istenilen başarıya ulaşması için büyük bir gayret göstermiş; Mekteb-i Sultanî'nin resmî olarak açılışının gerçekleşmesinin ardından ziyaret ve denetlemeleri eksik etmeyen paşalar, müdür M. Ernest de Salve ile yakın ilişkiler kurmayı da ihmal etmemişlerdir.³³⁶ Bu doğrultuda, kuruluş zamanında halkın yoğun tepkisiyle karşı karşıya kalan eğitim kurumu Gayrimüslim vatandaşların çocuklarını gönül rahatlığıyla göndermesi ve okula gösterdikleri yoğun ilgi sayesinde kısa zaman içerisinde öğrenci sayısında artış yaşanmıştır. Mekteb-i Sultanî'de kayıtlı olan Müslüman öğrencilerin durumuna bakacak olursak, uzun bir süre sayının oldukça az olduğu; Müslüman öğrenciler için ayrılmış olan kontenjanın yarısının dahi karşılanmadığı bilinmektedir. Mekteb-i Sultanî'deki Müslüman öğrenci sayısında yaşanan artışın da Osmanlı İmparatorluğu'nun paşalarının, Fransız hükümetine karşı kurduğu dostluk ile ilişkilendirmemiz mümkündür.

2.2.2.4. Mekteb-i Sultanî'nin İlk Yıllarına Genel Bakış

Mekteb-i Sultanî'nin kurulduğu ilk yıllarda eğitim sisteminin temelini sağlam olması için yoğun bir mesai harcanması gerekiyordu. İlk olarak, ilköğretim kademesinden ortaöğretime geçiş sürecinde, rüşdiye mekteplerinden gelen Müslüman öğrencilerin eğitim düzeylerinin diğer öğrencilere nazaran oldukça zayıf olması sebebiyle hazırlık maiyetinde bir bölüme ihtiyaç duyulmuştur. Mekteb-i Sultanî'ye kayıt yaptıran Müslüman öğrencilerin temel eğitim bilgilerinin yanı sıra, eğitim kurumunda başarı sağlamalarının önünde bir engel daha vardı; bu engel şüphesiz Fransızca dilbilgisi yetersizliğiydi. İlk zamanlarda, rüşdiye mekteplerinde aldıkları eğitimin yetersizliğinin hazırlık sınıfı ile kapatılması öngörülüyordu fakat düzenli bir eğitim programına geçmeden önce Fransızca dilbilgisi açısından oldukça yetersiz olan bu öğrencilerin kısa bir zaman içerisinde istenilen seviyeye gelebilmeleri mümkün görünmüyordu. Bu doğrultuda ilk olarak Mekteb-i Sultanî'ye kaydı gerçekleştirilen öğrencilerin arasındaki eğitim seviyesinin eşitlendikten sonra esas sultani programına geçilmesi zorunlu bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Mekteb-i Sultanî'nin ilk yıllarında Gayrimüslim öğrencilerin

³³⁶ Şişman, a.g.m., s. 325.

hem temel eğitim seviyeleri hem de Fransızca bilgileri Müslüman öğrencilere nazaran daha yeterli durumdaydı. Müslüman ve Gayrimüslim öğrenciler yalnızca bir noktada ayrılıyor; Müslüman öğrenciler Fransızca dilbilgisinde oldukça zayıf ve Türkçe derslerinde başarı sağlarken, Gayrimüslim öğrenciler ise Türkçe derslerinde Müslüman öğrencilere nazaran geri kalıyorlardı. Bütün bu sebeplerden ötürü, öğrenciler arasındaki farkları en aza indirmek amacıyla, Müslüman öğrencilere Fransızca temel dilbilgisi, okuma ve yazma dersleri verilirken, Gayrimüslim öğrencilere de Türkçe dilbilgisi, yazım ve imla gibi dersler verilmiştir.³³⁷

Mekteb-i Sultanî’de eğitimde yeterlilik açısından en iyi düzeyde olan öğrenciler Ermeni ailelerin çocukları olmuştur. Çünkü bu öğrencilerin çoğu okula kaydolduklarında hem Fransızca dilbilgisine sahip hem de iyi derecede Türkçe de biliyorlardı. Bu sebepten kaynaklanmaktadır ki Mekteb-i Sultanî’nin ilk yıllarında eğitim programını başarıyla tamamlayarak diploma almaya hak kazanan öğrencilerinin büyük bir kısmını Ermeni ailelerin çocuklarının oluşturması tesadüfi değildir. 1868 senesinde müfredat oluşturulurken, öğrenciler arasındaki Türkçe ve Fransızca dilbilgisi yetersizliği, eğitim-öğretimde çeşitli aksaklıkları meydana getirmiş; öğrenciler Fransızca bilgileri esas alınarak sınıflara ayrılmak istenmiş, bu durum da öğrenciler arasında eşitsizliğe sebebiyet vermiş, her sınıfta eşit sayıda öğrencinin eğitim alması mümkün olmamıştır. Bu eşitsizliklere örnek verecek olursak, ilk eşitsizlik öğrenci mevcudu hususunda gerçekleşmiş; bazı sınıflarda çok sayıda öğrenci bulunurken bazılarında çok az öğrenci bulunmuş veyahut sabah dersleri olan öğrenci sayısı yoğunlukta, öğlen derslerinde öğrenci sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır.³³⁸ Mekteb-i Sultanî açıldıktan kısa bir süre sonra, okula kayıt yaptıran öğrencilerin sayıları incelendiğinde en çok rağbet gösteren kesimin Bulgarlar olduğunu görmekteyiz. Mekteb-i Sultanî açıldığı ilk zamanlardan itibaren, Bulgar kökenli vatandaşlar çocuklarının geleceği için bu okulun eğitiminin yararlı olacağını en başından farkına vararak bu doğrultuda hareket etmişlerdir. Bu sebepten ötürü, çocuklarını okula göndermek için yoğun bir çaba harcayan Bulgar aileler derslerini aksatmamaları için çok sıkı bir denetim içine girmişler ve hocaların öğrenciler için söylediği her şeyi mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışmışlardır.³³⁹

³³⁷ Semiz, *a.g.t.*, s. 78.

³³⁸ Düzenli, *a.g.m.*, s. 27.

³³⁹ Semiz, *a.g.t.*, s. 80.

Mekteb-i Sultanî'deki Türk öğrencilerin vaziyetine gelecek olursak, bu okula kayıt yaptıran ilk Türk Öğrenci Osmanlı İmparatorluğu'nun yetiştirdiği son vak'anüvisi Abdurrahman Şeref olmuştur. Şeref, kayıtlar başladıktan 10 gün sonra 224 numara ile kaydını yaptırarak Mekteb-i Sultanî serüvenine ilk adımı atmıştır. Abdurrahman Şeref, oldukça başarılı bir öğrencilik hayatı geçirerek 1873 senesinde diplomasını almaya hak kazanmıştır. Abdurrahman Şeref, Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli devlet kademelerinde görev almış, bunun yanı sıra Mekteb-i Sultanî'de tarih ve coğrafya öğretmenliği aynı zamanda müdürlük görevini yerine getirmiştir.³⁴⁰

Mekteb-i Sultanî'nin kuruluş nizamnâmesinde de belirtildiği üzere, bu eğitim kurumunda öğrenim görmek için belirli ücretlerin ödenmesi gerekmektedir. Bu ücretler, yatılı öğrenciler için senelik 45 altın, yarı yatılı öğrenciler için senelik 20 altın, gündüzlü öğrenciler için de 8 altın olarak belirlenmiştir. Okula kayıt yaptıran ailelerden alınan bu ücret karşılığında öğrencilerin yemek, barınma, kıyafet, temizlik ve ders araç-gereç temini gibi temel ihtiyaçları karşılanmış olup; maddi olarak gücü yetmeyecek olan ailelerin Maarif Nezareti tarafından belirlenmesi takdirde bu aileler masraflardan muaf tutularak, öğrencilerin eğitim süresi boyunca tüm ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.³⁴¹ Mekteb-i Sultanî, kurulduğu ilk zamanlardan itibaren Osmanlı geleneksel eğitim kurumlarının aksine politikalar izlemiş ve eğitimde yeni yöntem ve metotları kullanmıştır. Bu doğrultuda okulun yöneticileri ve hocaları eğitime başladığı ilk zamanlardan beri, öğrencilere kitap ve okuma sevgisini aşılayabilmenin yanı sıra, düşünme becerilerini geliştirebilmek için yoğun mesai harcamışlardır. Bilhassa II. Meşrutiyet Dönemi sonrasında, okulun oldukça geniş bir kütüphanesi olmasına rağmen, sunuf-ı iptidaiyye bölümlerinin her şubesinde birer sınıf kütüphanesi kurulmasına karar verilmiştir. Sunuf-ı iptidaiyye bölümüne başlayan öğrencilerin kitap okuma alışkanlığını kazanabilmeleri için, öğrencilere kendi aralarında kitapları değiştirme fırsatı sunulmuş ve her öğrenci sınıfta yer alan kitapları okuma şansı elde edebilmişlerdir. Kısa bir sürede arzu edilen kitap okuma alışkanlığı öğrencilere yerleşmiş, hatta öğrencilerin kendi aralarında bir kütüphane heyeti kurarak, sunuf-ı iptidaiyyelerde yer alan kütüphaneleri için devamlı yeni kitaplar aldıkları bilinmektedir.³⁴² Bu durum aynı zamanda Mekteb-i Sultanî'de eğitim görmekte olan öğrencilerin içindeki birlik ve

³⁴⁰ Abdülkadir Özcan, "Abdurrahman Şeref", *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, s. 175.

³⁴¹ Düzenli, a.g.m., s. 30.; Engin, a.g.e., s. 16.

³⁴² Semiz, a.g.t., s. 79.

beraberlik duygusunun ne kadar güçlü olduğunun da bir göstergesidir. Mekteb-i Sultanî'yi kurulduğu ilk zamanlardan itibaren yalnızca bir eğitim kurumu olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu kurumda, bilhassa yatılı öğrenciler arasında birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularının en güzel örneklerine rastlanmaktadır.³⁴³ Mekteb-i Sultanî öğrencileri okulun açıldığı ilk zamanlardan itibaren, eğitim gördükleri kurumun prestijinin de farkındaydılar ve bu sebepten ötürü okulun kendilerine tahsis etmiş olduğu uniformaları gerek okulda gerekse okulun dışında gururlu bir şekilde taşımışlardır.³⁴⁴

Mekteb-i Sultanî'nin öğretim kadrosu oluşturulurken, ders verecek hocaların seçimine oldukça titizlikle yaklaşmış; uzun bir süredir Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli eğitim kurumlarında ders veren, alanında uzman ve Türkçeye hâkim hocaların çoğuna Maarif Nazırlığı tarafından Mekteb-i Sultanî'de öğretmenlik teklif edilmiştir. 1868 senesinden itibaren, Osmanlı maarif modernizasyon çabaları kapsamında eğitim kurumunun istenilen seviyeye gelebilmesi için yoğun bir mesai harcanarak gerek sayı gerekse yetkinlik bakımından Türk ve Fransız en iyi hocaların olduğu bir kadroya sahip olmuştur. Özellikle 1877 senesine kadar eğitim kurumunun kadrosunun büyük bir çoğunluğunu Fransız hocalar oluşturmuş ve bahsi geçen bu hocalar Fransa'da oldukça prestijli ve alanında uzman hocalar olarak bilinmektedir. 1877 senesinden sonra okulun öğretim programında gerekli tanzim çalışmaları gerçekleşmiş ve hazırlanan yeni müfredata Arapça, Farsça, Tarih-i Osmaniye, Belâgat, Ulum-u Diniyye gibi derslerin ilave edilmesiyle bu dersleri verecek Türk hocalara ihtiyaç duyulmaya başlanmış ve ihtiyaçlar doğrultusunda Türk öğretmenlerin sayısında bir artış meydana gelmiştir.³⁴⁵ Mekteb-i Sultanî kurulduğu ilk zamanlardan itibaren yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan her milletten vatandaşın ilgi odağı olmamış; aynı zamanda bu coğrafyada eğitim almış ve alanında uzman hocaların da ilgisini çekmeyi başarmıştır. Kuruluşundan yaklaşık 30 sene sonra, ilk zamanlarda 30-35 kişiden meydana gelen öğretim kadrosu giderek genişlemiş ve 75 kişiye ulaşmıştır.³⁴⁶ Hem Müslüman hem de gayrimüslim hocaların ders verdiği Mekteb-i Sultanî, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde, bu döneme kadar gerek öğretmen kadrosu gerekse öğretim müfredatı açısından değerlendirildiği zaman en iyi seviyede olan okullardan biri olmuştur.

³⁴³ Engin, *a.g.e.*, s. 53.

³⁴⁴ Düzenli, *a.g.m.*, s. 31.

³⁴⁵ Semiz, *a.g.t.*, s. 80.

³⁴⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s. 140.

Mekteb-i Sultanî açıldıktan 10 sene sonra Bulgaristan'dan eğitim amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na gelerek kaydını yaptıran Simeon Trayçev Radev'in anılarında okulun genel işleyişi, öğrencilerin birbirleriyle olan iletişimleri ve hocaların öğrencilere karşı davranışları hakkında oldukça faydalı bilgilerle karşılaşmaktayız. Radev'in anılarına baktığımızda, Mekteb-i Sultanî'de eğitim alan öğrencilerin Türkçe ve Fransızca olmak üzere 2 çeşit sınıfta tahsil gördüğünü söyleyebiliriz. Bu hususta dikkat çekici bir nokta ise; kurulduğu ilk senelerde öğrencilerin Türkçe sınıflarını bir tarafa bırakıp tamamen Fransızca eğitim alarak mezun olmalarıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların çocuklarını bu okula göndermeden önce yaşadığı korkular gerçekleşmiş ve Fransızca ön planda tutulmuştur. Mekteb-i Sultanî'de eğitim yıllar geçtikçe daha kapsamlı ve planlı bir hale getirilmiş; Türkçeye karşı bu önemsememe tavrının önüne geçebilmek için 1908 senesinden itibaren mezuniyet her iki bölümde de başarılı olamayan öğrencilere diploma verilmemeye başlanmıştır.³⁴⁷ Mekteb-i Sultanî'nin ilk yıllarında, okulda görev yapan hocalar incelendiğinde Türk hocaların Fransız hocalara göre daha ılımlı, hoşgörülü ve sevecen olduğu dikkat çekmektedir. Hocalarla ilgili dikkat çeken bir başka husus, ilk sınıflarda derslere giren hocaların, üst sınıflardaki öğrencilerin derslerine giren hocalara nazaran öğrencilere karşı daha serbest ve disiplinsiz davrandığı; üst sınıflarda derslere giren hocaların ise alanında uzman ve tanınmış kişiler olması sebebiyle daha katı ve disiplinli olduğu gözlemlenmektedir. Mekteb-i Sultanî müfredatında yer alan edebiyat, tarih ve çeşitli dil derslerinin geneline baktığımızda, muhasebe ağırlıklı derslerin gerek hocalar gerekse öğrenciler açısından farklı bir ehemmiyete sahip olduğu bilinmektedir. Mekteb-i Sultanî'de bu alana önem verilmesinin en temel sebebi ise; bu eğitim kurumundan başarıyla mezun olan öğrencilerin genelinin ileri seviye Fransızca bilmeleri sayesinde, uluslararası ticari müesseselerde çalışma imkânı bulmaları olmuştur. Sonuç olarak, Mekteb-i Sultanî'de öğrencilere verilen eğitim, okuldan başarılı bir şekilde mezun olan öğrencileri hayata hazırlamada ve meslek hayatlarında önemli kapılar açmakta bir köprü görevi üstlenmiştir.³⁴⁸

2.2.2.5. Mekteb-i Sultanî'de Mükâfat ve Disiplin Anlayışı

Yüzyıllardır eğitim bilimcilerin savunduğu görüş, bir çocuğun eğitilirken istenilen davranış değişikliğine yönlendirmek ve bu davranış değişikliği sağlanırken kullanılan her

³⁴⁷ Simeon Trayçev Radev, *Galatasaray Mekteb-i Sultânisi – Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları 1879 – 1898*, çev. Georgi Kostandov, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 69.

³⁴⁸ Radev, *a.g.e.*, ss. 73 – 85.

türlü yöntem ve metodun eğitimin ayrılmaz birer parçası olduğudur. Bahsi geçen davranış değişikliği sağlanırken kullanılan yöntemler ise öğrenciyi o davranışa yönelik ödüllendirme yani mükâfatlandırma ya da o davranıştan uzaklaştırmak için cezalandırmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim anlayışı çerçevesinde, klasik dönem eğitim kurumlarından beri mükâfat ve disiplin mekanizmasının eğitim içerisinde kullanıldığı görülmektedir.³⁴⁹ Bilhassa askerî eğitim kurumlarında uygulanan disiplin, sivil eğitim kurumlarına nazaran daha katı kurallar çerçevesinde belirlenmiş; hatta zamanla yeniçeri ocağı içerisinde uygulanan bedene yönelik disiplin cezaları oldukça sıradan bir durum olarak görülmeye başlanmıştır. Sivil eğitim kurumlarına nazaran askerî eğitim kurumlarında disipline oldukça dikkat edilmesinin temel sebebi ise orduyu komuta edecek ve devlet kademesinde görev alacak olan bir personelin her durumda askerî etik kurallarına riayet edilmesini sağlamaktır.³⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimde disiplin cezasının kesinlikle olmaması gerektiğini savunan pedagoglar ile eğitim ve disiplinin birbirinden ayrılmaz iki önemli unsur olduğunu savunan pedagoglar arasında bir mücadele devam ederken; pedagoglar, öğrencinin hocası tarafından takdir edilmesinin ve ödüllendirilmesinin eğitime yararlı olacağı ve bu mükâfatlandırmaların her öğrenciyeye eşit bir şekilde uygulanması hususunda asgari müşterekte buluşmuşlardır.³⁵¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda en eski devirlerinden itibaren eğitimde sürekliliğin ancak disiplinle sağlanabileceğine inanılmasından ötürü, Osmanlı eğitimcilerinin bu meseleye oldukça yoğun bir mesai harcadığı görülmektedir.

Fransız Maarif Nazırlığı'nın, Mekteb-i Sultani'nin kuruluş sürecinden itibaren eğitimin Fransızca olmasının yanı sıra ısrarcı oldukları bir diğer konu da eğitimin disiplin temelinde yürütülmesini sağlamaktır. Fransız Maarif Nazırlığı, Fransa'daki yatılı okul ve disiplin anlayışının Osmanlı İmparatorluğu'nda da yerleşmesini istiyor; eğer bir eğitim kurumunda disiplin sağlanmazsa verilen eğitimden de sonuç alınamayacağını düşünüyorlardı. Mekteb-i Sultani'nin müfredatı hazırlanırken bahsedilen disiplin cezaları da belirlenmiş olup; öğrencilere verilen bu disiplin cezaları işlenen suçun durumuna

³⁴⁹ Zekeriya Türkmen, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Eğitim Sisteminde Ceza ve Ödül Uygulamasına Bir Örnek: Dersaadet Mekteb-i İdadiye-i Şahanesi Ceza Defteri", *Osmanlı İstanbulu: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 19-21 Mayıs 2017, s. 555.

³⁵⁰ Aydoğan Yolyapan, "Osmanlı Devleti'nde Askerî Yargının Gelişimi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 9-10, 2000, s. 157.

³⁵¹ Hamza Altın, "Osmanlı Pedagoglarında Disiplin, Ödül ve Ceza Fikirlerine Dair Örnekler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 57, 2016, s. 1870.

göre derecelenmekteydi ve öğrencilere yönelik bedensel cezalar kesinlikle yasaklanmıştı. Okulda yatılı ve gündüzlü öğrenciler arasında da disiplin cezalarının dereceleri farklılık göstermiş; yatılı öğrencilere verilen en büyük ceza hafta sonu okuldan dışarı çıkamama cezası olmuştur. Mekteb-i Sultanî öğrencisi gerek okulda gerekse okul dışında, öğrencisi olduğu okulun kaidelerine uygun hareket etmeli; herhangi bir yüz kızartıcı suç işlememeye özen göstermeliydi. Tüm bu sebeplerden ötürü verilen disiplin cezalarıyla düzelmeyen öğrenciler son olarak odaya kapatılır, düzeldiklerine ikna olmadan da odadan çıkmalarına kesinlikle izin verilmezdi.³⁵² Mekteb-i Sultanî’de uygulanmış olan bu disiplin yönetmeliği ile öğrencileri kontrol altında tutmak ve eğitimin sürekliliğinin sağlanması amaçlanmış; eğitim ve denetim birbirinden ayrılmaz iki unsur olarak kabul edilerek bir arada yürütülmüştür.

Mekteb-i Sultanî’de öğrencilere derecelerine göre verilen disiplin cezaları sırasıyla şu şekildedir:

- *İhtar* (Öğrencilere yapılan ilk sözlü uyarı) ve *Vezaif-i Münzamme* (Ödev ile cezalandırma): İhtar cezası, öğrencinin gerek ders içerisinde gerekse ders dışında yaptığı ufak yaramazlıkların sonucunda, öğrenciye müdür veyahut müdür yardımcısı tarafından yapılan sözlü uyarıları kapsamaktadır. Bu ceza yöntemi genellikle nasihat şeklinde yapılarak öğrencinin ders içerisindeki davranışlarına dikkat etmesini ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerini düzeltmesi sağlanırdı.³⁵³ *Vezaif-i Münzamme* olarak adlandırılan ödev yöntemi kullanılarak verilen disiplin cezası ise sınıf içerisinde derslerine gayret göstermeyen ve genellikle sunûf-u iptidaiyye bölümünde eğitim alan öğrencilerin sorumluluklarını yerine getirmedikleri zamanlarda, günün son dersine başlamadan, tek başına bir odaya alınarak 50 satır yazı yazdırılması ile sağlanan bir disiplin yöntemi idi.³⁵⁴
- *Tekdir* (sözlü uyarı) ve *Tevkif* (mahrumiyet) cezaları: Tekdir cezası, ihtar cezasının bir kademe üstünde yer alır ve öğrenciye işlediği disiplin suçunun neticesinde müdür odasında uyarı ve nasihatte bulunulurdu. İhtar cezası yalnızca sözlü olarak yapılan uyarıları kapsarken; tekdir cezası alan bir öğrencinin işlediği disiplin suçu sebebi ile beraber sınıf defterine kaydedilir ve okuldan mezun olana kadar orada yer alırdı. Tevkif cezası ise öğrenciyi işlediği herhangi bir disiplin

³⁵² Düzenli, a.g.m., s. 32.

³⁵³ Altın, a.g.m., s. 1872.

³⁵⁴ Kocamanoğlu, a.g.t., s. 165.

suçunun doğrultusunda yemek veyahut eğlence molasından mahrum bırakarak gerçekleştirilen cezalandırma yöntemi idi.³⁵⁵

- *İzinsizlik*: Bu disiplin cezası yalnızca yatılı öğrencilere uygulanan bir ceza türüydü. Öğrencinin işlediği disiplin suçunun boyutuna göre verilen bu ceza, öğrenciyi hafta sonu izninden kısmi olarak veyahut tamamen mahrum edilerek gerçekleştirilirdi.³⁵⁶
- *Alenen Tekdir* (Açık Uyarı): Öğrencinin ders içerisinde sergilediği uygunsuz davranışlar, hocalarının söylediklerini yerine getirmemesi ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerine özen göstermemesi gibi durumlarda, daha önceden yaptığı disiplin suçlarını tekrarlaması ve verilen cezaları dikkate almaması doğrultusunda, okul müdürü tarafından öğrencinin sicil defterine “şu sebepten dolayı tekdir-i aleniye müstahak görüldü” cümlesi, işlediği suç ile birlikte yazılarak öğrencilerin önünde alenen okunurdu.³⁵⁷
- *İhrac-ı Muvakkat* (Geçici Uzaklaştırma) ve *İhrac-ı Kati* (Kayıt Silme): İhrac-ı muvakkat cezası, öğrencinin işlediği disiplin cezasının boyutu ile doğru orantılı olarak, öğrenciyi okuldan bir hafta ile bir ay arasında okuldan uzaklaştırarak verilen disiplin cezasıydı. İhrac-ı Kati ise öğrenciyeye verilen disiplin cezasının en ağırı olarak nitelendirilebilir. Bu ceza, oldukça üst düzey işlenen disiplin cezaları ve bu aşamaya kadar öğrenciyeye verilen cezaların hiçbirine uyulmaması durumunda uygulanmaktaydı. İhrac-ı Kati cezası alan öğrencinin, disiplin suçu ile birlikte sicil dosyası Maarif Nazırlığı’na bildirilir ve okula giriş-çıkışı yasaklanırdı.³⁵⁸

Yukarıda bahsettiğimiz disiplin cezalarının dışında, okulun genel işleyişinin bozulmaması adına bazı kurallar mevcuttu. Örneğin, Mekteb-i Sultânî’de yatılı ve gündüzlü öğrencilerin ders haricinde birbirleriyle konuşmaları kesinlikle yasaktı. Bunun sebebi ise Mekteb-i Sultanî hocalarının, gündüzlü öğrencilerin dışarıdaki kötü düşünceleri okulun içerisine taşımalarının yarattığı bir endişeden kaynaklanmadır. Bunun haricince, Mekteb-i Sultanî’de yatılı olarak öğrenim görmekte olan öğrencilerin giriş-çıkış saatleri ve izin zamanları oldukça katı kurallar çerçevesinde belirlenmişti. Aynı

³⁵⁵ Altın, a.g.m., s. 1872.

³⁵⁶ Kocamanoğlu, a.g.t., s. 165.

³⁵⁷ Altın, a.g.m., s. 1872.

³⁵⁸ Kocamanoğlu, a.g.t., s. 165.; Altın, a.g.m., s. 1872.

zamanda herkes kendi yaş grubundaki öğrencilerle iletişim kurmak zorundaydı; öğrencilerin yaşlılarından büyüklerinden etkilenmemeleri için görüşmeleri de kesin olarak yasaklanmıştı. Mekteb-i Sultanî'deki öğrencileri korumak için hocaları görevlendirilmiş; yemekhane ve yatakhanelerde yalnız kalmalarına asla izin verilmemiş, ders dışında da başlarında bir öğretmen bulunma kuralı getirilmiştir.³⁵⁹ Mekteb-i Sultanî'de öğrencilerin uymasının zorunlu olduğu günlük bir programları da bulunmaktaydı ve öğrenciler bu programın dışına çıkamıyorlardı. Bahsi geçen günlük program şu şekildedir:

Sabah kalkış	06:00
Temizlik ve üniforma giyme	06:00-06:30
Etüt	06:30-07:45
Kahvaltı	07:45-08:00
Teneffüs	08:00-08:30
İlk ders (Fransızca)	08:30-09:30
Teneffüs	09:30-09:45
İkinci ders (Fransızca)	09:45-10:45
Teneffüs	10:45-11:00
Üçüncü ders (Fransızca)	11:00-12:00
Öğle yemeği	12:00-12:30
Teneffüs	12:30-13:30
Birinci ders (Türkçe)	13:30-14:30
Teneffüs	14:30-14:45
İkinci ders (Türkçe)	14:45-15:45
İkinci kahvaltısı	15:45-16:00
Teneffüs	16:00-17:00
Etüt	17:00-18:30
Teneffüs	18:30-19:00
Etüt	19:00-20:30
Akşam yemeği	20:00-20:30
Yatakhaneye gidiş	20:30-06:00

³⁵⁹ Düzenli, a.g.m., s. 33- 34.

Veillée* (yalnızca üst sınıflar)	20:30-21:30
---	-------------

TABLO I: Mekteb-i Sultanî öğrencilerinin günlük programı.³⁶⁰

Mekteb-i Sultanî kurallarından bir diğeri de öğrencilerin yalnızca okul içinde değil; okul dışına çıktıkları zamanlarda da üniforma ile çıkma zorunluluğudur. 1911 senesinde yayınlanan ve okula giriş şartlarını detaylı olarak barındıran Mekteb-i Sultanî Şerâit-i Duhûl adlı eserde, öğrencilerin okul dışında üniformalarını giymedikleri takdirde öğrencilik haklarından yararlanamayacakları açıkça belirtilmiştir. Mekteb-i Sultanî’de sıkı bir disiplin ve denetimin uygulandığının bir diğer önemli göstergesi, öğrencilerin teneffüs zamanlarında kullandığı bahçenin sınıflara göre bölümlere ayrılmış olmasıdır. Bu uygulama ile her yaş grubu yalnızca kendi arasında sohbet edip fikir alışverişinde bulunarak üst sınıflarda okuyan öğrencilerin kendilerinden küçük olan öğrencileri etkilemesi engellenmeye çalışılmıştır. Mekteb-i Sultanî’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile daha da sıkı bir disiplin yönetmeliği uygulanmaya başlanmış; Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan siyasi güç dengelerinin ve iktidar değişimlerinin yaşandığı bu dönemde öğrencilerin siyasi olaylara dahil olmamaları için yoğun bir mesai harcanmıştır.³⁶¹ Mekteb-i Sultanî’de intizamın sağlanması amacıyla, Fransız okullarında uygulanmakta olan disiplin usullerine göre hareket edilmiş; okulda disiplini sağlaması ve denetlemesi için surveillant olarak bilinen mubassırlar bu görevi üstlenmiş ve bu mubassırlar da surveillant general olarak da bilinen ser mubassırlar tarafından denetlenmiştir. Bahsi geçen mubassırlar, Mekteb-i Sultanî’de yalnızca eğitim disiplinin denetimi ve sürekliliğini gerçekleştirmemişler; hocalara da disiplinin uygulanması hususunda yardımcı olmuşlardır.³⁶²

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun değişen eğitim anlayışı ile birlikte kurulan modern eğitim kurumlarında hem maddi hem de manevi mükâfatlandırma usullerine başvurularak eğitimde başarıyı artırma ve öğrencileri çalışmaya teşvik etme amaçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik dönem eğitim kurumlarında bilhassa medreselerde görülen bu mükâfatlandırma usulleri, müderris tayin, atama ve görevde

*Veillée: Yukarıdaki tabloda belirtilen saat aralığında Mekteb-i Sultanî’de eğitim görmekte olan üst sınıfların ilave olarak aldığı etütlerin gerçekleştirildiği zaman dilimi olarak tanımlanabilir.

³⁶⁰ Engin, *a.g.e.*, s. 81.

³⁶¹ Kocamanoğlu, *a.g.t.*, s. 166 – 170.

³⁶² Semiz, *a.g.t.*, s. 81.

yükselme durumlarında uygulanırken; aynı zamanda medreselerde öğrenim gören öğrenciler için de geçerli olmuştur. Osmanlı klasik dönem medreselerinde mükâfatlandırma usulüne başvurulmasının temel sebebi, ilmî gelişmelerin devamlılığını sağlama ve teşvik etme amacıyla gerçekleştirilmiş olup öğrencilerin başarıları her dönemde hem maddi hem de manevi olarak ödüllendirilmiştir.³⁶³

Mekteb-i Sultanî’de uygunsuz hareketler sergileyen, dersleri düzenli olarak takip etmeyen, hocalarının söylediklerini yerine getirmeyen ve okulun genel kurallarını ihlal eden öğrencilere uygulanmakta olan disiplin cezalarının yanı sıra örnek davranışlar sergileyen ve derslerinde başarılı olan öğrencilere de teşvik amacıyla mükâfatlar verilmiştir. Mekteb-i Sultanî’de öğrencilere verilen bu mükâfatlar ile öğrencilerin derslerde başarılı olması amaçlanarak, eğitimde kalitenin artırılarak sürekliliğinin sağlanması esas alınmıştır. Mekteb-i Sultanî’de başarılı olan öğrencilere toplamda dört adet olmak üzere verilmiş olan mükâfatlar; aferin varakası, tahsin, imtiyaz ve zikr-i cemil idi. Zikr-i cemil mükâfatı yalnızca yapılan genel sınavlarda üstün başarı sağlayan öğrencilere verilirken; diğer mükâfatlar ara sınav sonucuna göre veyahut ders esnasındaki başarılar ve okul içerisinde sergilenen örnek davranışlara göre verilmekteydi. Öğrencilerin aldıkları mükâfatlar sayesinde daha önceden verilmiş olan disiplin cezalarını sildirme gibi hakları da bulunmaktaydı.³⁶⁴

- *Aferin*, bir diğer adıyla bon point derslerinde başarılı olan ve sınıf içerisindeki kurallara uyararak örnek davranışlar sergileyen öğrencilere hocalarının ve okul müdürünün verdiği mükâfatların tamamını kapsamaktadır.
- *Tahsin* yani appréciation, Mekteb-i Sultanî’de yapılan ara sınavlarda üstün başarı göstererek sınıflar arasında birinci olan öğrencilere verilmekte olup; dört tahsin bir aferin varakasına denk gelmekteydi.
- *İmtiyaz* yani distinétion ise hocalar veyahut müdür tarafından verilen, sekiz tanesi bir aferin varakasına, dört tanesi de bir tahsine denk olarak gösterilen bir mükâfat çeşidiydi.³⁶⁵

³⁶³ Muammer Demirel, “Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükâfat”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, ss. 63-64.

³⁶⁴ Semiz, *a.g.t.*, s. 80-81.

³⁶⁵ M. Murat Baskıcı, “Mekteb-i Mülkiye’de Mükâfat ve Mücâzât Sistemi”, *Mülkiye Dergisi*, C. 35, S. 273, 2011, s. 11.

- *Zikr-i Cemil* olarak da bilinen *temoignagé de satisfaction* ise güzel hatırlanma anlamına da gelmekte olup; derslerinde başarılı ve örnek davranışlar sergileyen öğrencileri okul içerisinde daha da başarılı olmaya teşvik etmek amacıyla yapılan genel sınavlarda üstün başarı elde eden öğrencilere verilen bir mükâfat çeşidiydi.

366

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim sisteminin değişim ve dönüşüm yaşadığı bir süreç olan XIX. yüzyılda, Batı tarzında kurulmuş olan modern eğitim kurumlarında uygulanmış olan disiplin ve mükâfatların, klasik dönem Osmanlı eğitim kurumlarının bir mirası olduğunu görmekteyiz. Eğitim kurumlarının büyük gelişmelerin yaşandığı bu dönemde uygulanmış olan disiplin cezaları ve başarılar doğrultusunda verilen mükâfatlar ile eğitimde nitelik ön planda tutularak hareket edilmiştir. Bu dönemde okullarda uygulanan disiplinin yanı sıra mükâfat sisteminin uygulanması, yeni tarzda kurulmuş olan eğitim kurumlarına öğrencileri teşvik etmek ve başarı oranını arttırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2.2.3. Mekteb-i Sultanî'de Eğitim-Öğretimin İçeriği

Türk eğitiminin tarihinin en köklü geçmişe sahip olan eğitim kurumları içerisinde yer alan ve “*Osmanlı Devleti'nin Batıya açılan penceresi*” olarak nitelendirilen Mekteb-i Sultanî, kurulduğu ilk zamanlardan itibaren hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemi'nde bu niteliğe uygun bir karakteri her zaman ortaya koyarak, Batı tarzındaki eğitim-öğretim müfredatı ve kendine has öğretim ilke ve yöntemleri ile Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde birçok alanda ilklerin gerçekleştiği eğitim kurumu olarak faaliyet göstermiştir.³⁶⁷ 1 Eylül 1868 tarihi, gerek Türk eğitimi açısından gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun Batının tartışılmaz gücünün kabulünün önemli bir dönüm noktası olmakla beraber; Mekteb-i Sultanî sadece Osmanlı Devleti'nde modern eğitim prensiplerinin uygulandığı bir ortaöğretim kurumu olarak öğrenci yetiştirmemiş, aynı zamanda o tarihten sonra kurulan birçok eğitim kurumuna da örnek model olmayı başarmıştır.³⁶⁸ Mekteb-i Sultanî, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan farklı din, cemaat ve etnik kökene mensup vatandaşları Osmanlılık adıyla tek bir çatı altında birleştirmeyi amaçlarken yalnızca okul içerisinde sunduğu imkanlarla sınırlı kalmamış, okuldan mezun

³⁶⁶ Semiz, *a.g.t.*, s. 82.

³⁶⁷ Semiz, *a.g.t.*, s. 125.

³⁶⁸ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, USA 2008, s. 102.

olan öğrencilere de seneler sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli görev ve sorumlulukların yüklendiğini gördüğümüzde, Mekteb-i Sultanî'nin öğrencilerin hayatları boyunca yanında olduğunu görebilmekteyiz.

Mekteb-i Sultanî, kurulduğu ilk zamanlardan itibaren öğrencilerine vermiş olduğu eğitim ve sunmuş olduğu çeşitli imkanların yanı sıra idari personelin ve hocaların da sürekli "Sultanîli olmanın ayrıcalığını" vurguladıkları ve böyle bir eğitim kurumunda öğrenim görme fırsatının yalnızca belirli kişilere sunulduğunu dile getirerek, öğrencilere başarıları karşısında hak ettiği mükâfatları da vererek daha çok çalışıp, yaşadıkları coğrafyada faydalı işlerle meşgul olmaları gerektiğini devamlı dile getirmişlerdir. Bu sebeplerden ötürü, Mekteb-i Sultanî'de eğitim almış olan kişilerin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut boşluk doldurulurken aynı zamanda Batı kültürüne ve diline hâkim olup diğer yandan Osmanlı geleneklerine bağlı bir kesimin yaratıldığını ve yaratılan bu kesimin eğitim politikalarına baktığımızda yıllardır kendisinden sonra gelen eğitim kurumlarına öncülük ettiğini söyleyebilmekteyiz.³⁶⁹

2.2.3.1. Mekteb-i Sultanî'nin Bölümleri ve Ders Müfredatı

Mekteb-i Sultanî'nin öğretim ve ders programı oluşturulurken esas olarak Sunuf-ı İptidaiyye olarak adlandırılan hazırlık birimi ve Sunuf-ı Tâliye ve Âliye olarak adlandırılan esas sultanî birimi olarak teşkilandirilmiştir; daha sonra belirtilmiş olan bu iki temel bölüme Sunuf-ı Âliye olan yüksek kısmın yetersiz kaldığı düşünülerek yükseköğretim seviyesine denk olarak Darü'l-fünûn-î Sultanî eklenmiştir. Mekteb-i Sultanî'de eğitim süresi Sunuf-ı İptidaiyye kısmında 3 sene, Sunuf-ı Tâliye kısmında 3 sene ve Sunuf-ı Âliye kısmında da 3 sene olmak üzere toplamda 9 sene olarak belirlenmiş olup; esas olarak 3 ana kısımdan meydana gelen öğretim programında eğitim birbirine bağlı olarak gerçekleşmekteydi.³⁷⁰ Mekteb-i Sultanî'ye kayıt yaptıran fakat gerekli şartları sağlayamayan veyahut eğitim açısından yetersiz görülen öğrenciler, esas sultanî kısmına geçmeden önce, idadîlerde hazırlık maiyetinde 3 sene eğitim görmekteydi. Mekteb-i Sultanî'ye kayıt yaptırıp hazırlık biriminde eğitim alabilmek için belirli yaş kriterleri de bulunmakta olup; bir öğrencinin bu okulda eğitim alabilmesi için en az 9, en fazla 13 yaşında olması gerekiyordu. Mekteb-i Sultanî'nin kuruluş nizamnamesinin 3. Maddesinde de belirtildiği üzere Mekteb-i Sultanî'ye giriş esnasında öğrencilerin bir

³⁶⁹ Semiz, *a.g.t.*, ss. 125 – 126.

³⁷⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. 141.

seviye tespit sınavına tabii tutularak okula kabulünün gerçekleşmesi; sınavı kazanamayan öğrencilerin ise üç sene sunuf-1 iptidaiyye olarak adlandırılan hazırlık kısmında eğitim aldıktan sonra, yeterli görüldüğü takdirde bir üst kademeye geçebilecek olması kararlaştırılmıştır. Bahsi geçen Sunuf-1 İptidaiyye olarak adlandırılan bölüm, Mekteb-i Sultanî'nin kurulduğu ilk senelerde idadî olarak anılmış olup; öğretim müfredatlarında çeşitli tanzim çalışmaları yapılmasının ardından, gerekli düzenlemelerden sonra Sunuf-1 İptidaiyye olarak adlandırılmıştır. Sunuf-1 İptidaiyye bölümü, Cumhuriyet'in ilanından sonra yeniden düzenlenerek bu bölüme bir de ihtiyat sınıfı eklenmiştir.³⁷¹ Osmanlı maarif modernizasyonu içerisinde yer alan ihtiyat sınıfı, tıpkı idadiler gibi hazırlık niteliği taşımakta olup; eğitim kurumlarındaki Âli kısımlara geçiş süresinde öğrencinin eğitimdeki mevcut yetersizliğini gidermek için açılmıştır.³⁷² Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte Mekteb-i Sultanî içerisinde açılan ihtiyat sınıflarının mevcut ve sayıları ihtiyaca göre şekillenmiş; bazı senelerde şube sayısı artarken bazı senelerde azalarak eğitime devam etmiştir.³⁷³

Mekteb-i Sultanî'nin resmî açılışından önce, imparatorluğun çeşitli yayın organlarında yayınlanmış olan nizamnâmede, öğretim programında yer alan derslere yalnızca ismen yer verilmiş olup dersler hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Mekteb-i Sultanî'nin öğretim müfredatını ayrıntılı bir şekilde inceleyecek olursak; Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki kısımdan meydana gelen hazırlık bölümü yani sunuf-1 iptidaiyyenin Türkçe kısmında birinci sınıfta öğrencilere temel okuma ve yazma üzerine dersler gösterilmiş olup; öğrencilerin okula geldiği ilk senede temel becerilerinin gelişmesi amaçlanmıştır. Sunuf-1 iptidaiyye bölümünün ilk senesinde öğrenciler için temel okuma ve yazma eğitiminin ardından yazma becerilerinin gelişmesi için müfredatta bulunan rika derslerinin yanı sıra ulûm-1 diniyye olarak adlandırılmış temel din derslerine de yer verilmiş, bahsi geçen bu din dersleri³⁷⁴ yalnızca Müslüman çocuklara zorunlu olarak

³⁷¹ Osman N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi I*, Eser Neşriyat, İstanbul 1977, s. 472.

³⁷² Abdürreşid İbrahim, "Mekâtib-i Aliye'de İhtiyat Sınıfı", *Tearüf-i Müslimin*, C. 1, S. 23, 1908/1909, s. 378.

³⁷³ Ergin, *a.g.e.*, s. 472.

³⁷⁴ Mekteb-i Sultanî'de bilhassa Müslüman çocuklar için 1874 senesinden itibaren müfredatta yer almaya başlayan din derslerinin, eğitimde önemli bir rolü olduğunu görmekteyiz. Bu okuldan mezun olan bazı öğrenciler, seneler sonra kaleme almış olduğu anılarda da en çok verimi dini içerikli derslerden aldıklarını ifade etmektedirler. Mekteb-i Sultanî'de yalnızca Müslüman ailelerin çocuklarının dini eğitim ve ibadetlerine önem verilmemiş; okulda eğitim alan farklı din ve cemaate mensup çocukların da ait olduğu dinin ibadetlerini rahatlıkla uygulamalarına müsaade edilen bir eğitim kurumu olarak başarısını ortaya koymuştur. Mekteb-i Sultanî'de din derslerinin ayrıntılı açıklaması için ayrıca bkz. Emine Keskiner,

okutulurken gayrimüslim çocuklar için böyle bir zorunluluk bulunmamaktaydı. Sunuf-1 iptidaiyye bölümünün ikinci senesine gelindiğinde, ilk sene öğretilen temel okuma ve yazma becerileri daha da geliştirilerek öğrencilerin okuma alışkanlığı kazanması için yoğun mesai harcanmış; öğrencilerin bulunduğu seviyeye göre eserler seçilerek okutulmuş ve ardından ezberleme usulüne başvurulmuştur. İlk senede olduğu gibi yazma becerilerinin daha da gelişmesi adına rika derslerine devam edilirken; ulûm-ı diniyye dersleri de ilerletilerek müfredatta yer almaya devam etmiştir. Sunuf-1 iptidaiyye bölümünün üçüncü ve son senesinde ders içerikleri geliştirilirken, müfredatta daha kapsamlı konularda derslere yer verilmeye başlanmıştır. Temel okuma, yazma ve ezberleme usullerine dayanan kıraat ve imla dersleri önceki yıllarda olduğu gibi devam ederken; Türkçe dilbilgisi dersleri de müfredatta yer almaya başlamıştır. Muhtasar Sarf-1 Türki olarak adlandırılan bu ders ile Türk dilinin temel kaideleri öğretilmeye çalışılmış; önceki yıllarda olduğu gibi rika derslerine de devam edilmiştir. Ayrıca ilk seneden beri müfredatta yer almakta olan ulûm-ı diniyye dersinde temel dini bilgiler ve Kur'an-ı Kerim'den cüz öğretimine devam edilirken, ilmihal bilgileri de yer almaya başlamıştır.³⁷⁵ Sunuf-1 İptidaiyye bölümünün Fransızca kısmının ilk senesinde tıpkı Türkçe kısımda olduğu gibi alfabe, temel okuma ve yazma dersleri aracılığıyla öğrencilerin Fransızca kelimeleri bir araya getirmesi ve basit cümleleri yazabilecek seviyeye gelmesi amaçlanmıştır. Bu derslerin yanı sıra, Türkçe bölümün müfredatında yer almayan temel muhasebe dersi ile öğrencilerin sayıları tanınması ve basit matematik işlemleri yapabilecek düzeye gelmeleri hedeflenmiştir. İkinci ve üçüncü senede de tıpkı ilk sene olduğu gibi Fransızca okuma ve yazma derslerine ağırlık verilmiş; öğrencilerin geldikleri seviyeye uygun olarak seçilen kitaplar üzerinden Fransızca isim, fiil çekimleri ve ekler gibi temel dilbilgisi kurallarının ezberlenmesi sağlanmıştır. Fransızca okuma, yazma ve dilbilgisi derslerinin yanı sıra temel muhasebe dersi de geliştirilerek müfredatta yer almaya devam etmiştir.³⁷⁶

Okulun esas kısmını oluşturan sultanî birimini Sunuf-1 Tâliye ve Âliye bölümleri meydana getirmiş olup; bu bölümlerde eğitim süresi açılıştan ilan edilen Mekteb-i Sultanî Nizamnâmesi ile toplamda altı sene olarak belirlenmiş ve sadece hazırlık kısmını başarılı

“Osmanlı Döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)’ndeki Din Eğitimi Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 2, S. 5, 2004.

³⁷⁵ Engin, *a.g.e.*, ss. 65 – 67.

³⁷⁶ Engin, *a.g.e.*, ss. 70 – 71.

bir şekilde tamamlayan öğrenciler bu bölüme kabul edilmiştir. Sunuf-1 iptidaiyye kısmında başarılı olup da maddi açıdan gücü yetersiz öğrenciler de esas sultanî bölümüne geçtikten sonra eğitime herhangi bir ücret ödmeden devam edebilmek için Maarif Nazırlığı tarafından belirlenen sınavda başarılı olmaları gerekiyordu. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan zengin ailelerin çocukları Sunuf-1 Tâliye ve Âliye kısmında yeterli derecede eğitim alırken aynı şartlar maddi bakımdan yetersiz olan ailelerin çocukları için geçerli değildi.³⁷⁷ Sunuf-1 Tâliye ve Âliye de tıpkı hazırlık birimi gibi Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki kısımdan meydana gelmekteydi. Sunuf-1 iptidaiyye kısmını başarılı bir şekilde tamamlayarak esas sultanî birimine geçen öğrenciler, Tâli bölümün birinci senesinde hazırlık biriminde gördükleri Türkçe okuma, yazma ve ezber dersleri, Osmanlı lisanının genel dilbilgisi kuralları ve Arapça dilbilgisi olmak üzere gramer ağırlıklı dersler görmüş olup bunların yanı sıra rika dersleri genişletilerek Hüsn-i Hatt olarak adlandırılmış güzel yazı teknikleri dersi olarak müfredatta yer almaya başlamıştır. Hazırlık biriminde verilen temel din eğitimi de geliştirilerek tecvidli Kur'an-ı Kerim okuma derslerine geçiş yapılmıştır. Sunuf-1 Tâliye kısmında ikinci ve üçüncü senelerde de ilk senesinde müfredatta yer alan dersler varlığını sürdürmüştür; üçüncü sene Farsça dersi müfredata eklenerek Âli kısma geçiş süreci tamamlanmıştır.³⁷⁸ Sunuf-1 İptidaiyye bölümünün Türkçe ve Fransızca müfredatında mevcut olan derslerin birbirleriyle oldukça benzer olduğunu incelemiştik. Sunuf-1 Tâliye bölümünde Türkçe ve Fransızca kısımlarda da benzer dersler müfredatta yer almış fakat Fransızca bölümün müfredatında resim, coğrafya, sanayi ve gündelik hayata yönelik kolaylık sağlayan derslere yer verilmiş olmasının temel sebebinin öğrencilere farklı bir bakış açısı kazandırmak olduğunu açıkça görmekteyiz.

Sunuf-1 Tâliye bölümünün Fransızca kısmının ilk senesinde, tıpkı hazırlık biriminde olduğu gibi Fransızca dilbilgisi dersine bir hayli önem verilirken; muhasebe dersi ile öğrencilerin sayısal anlamda kabiliyetlerinin gelişmesi hedeflenmiştir. Sunuf-1 Tâliye bölümünün Fransızca biriminin ilk sene müfredatında ilk defa yer alan coğrafya dersi ile öğrencilerin üzerinde yaşadıkları kara parçasının coğrafi önemini kavramaları sağlanırken temel coğrafi bilgilerin öğrenilmesi de amaçlanmıştır. Bu derslerin yanı sıra gündelik hayatı kolaylaştırmak adına sanayi, esnaflık ve zanaatkarlık dersleri müfredatta

³⁷⁷ Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi...*, s.237.

³⁷⁸ Engin, *a.g.e.*, ss. 66 – 67.

yer almış, aynı zamanda sanat ve resim derslerinin öğretim programında yer almaya başlaması ile Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde mevcut olan bir eğitim kurumunda ilk defa bu alanlara önem verilmeye başlanmıştır. Bu bölümde ikinci ve üçüncü sınıf müfredatına baktığımızda her sene Fransızca dilbilgisi, yazım, imlâ ve Fransız edebiyatı gibi derslere ağırlık verilerek derslere devam edilmiş; ilk seneden farklı olarak ikinci ve üçüncü sene müfredata tarih ve coğrafya dersi ilave edilmiştir.³⁷⁹ Sunuf-1 Âliye olarak adlandırılan ve Mekteb-i Sultanî'nin esas kısmının yüksek sınıflarını kapsayan bölüm tıpkı hazırlık ve Tâli kısımlar gibi hem Türkçe hem de Fransızca olarak eğitim vermekteydi. Sunuf-1 Âliye bölümünde her sene Kitabet-i Resmiye dersinin müfredatta yer alması, eğitim kurumunun resmî yazı ve konuşmaya önem verdiği önemli bir göstergesidir. Bu dersin yanı sıra Arapça, Farsça ve Tarih dersi de her sene okutulmuş; bu derslere ilave olarak ikinci ve üçüncü senelerde Fransızca-Türkçe tercüme dersleri müfredatta yer almaya başlamıştır.³⁸⁰ Mekteb-i Sultanî'nin Sunuf-1 İptidaiyye ve Sunuf-1 Tâli bölümlerinin Türkçe ve Fransızca kısımlarında genellikle benzer derslerin müfredatta yer aldığını inceledik. Bu doğrultuda Sunuf-1 Âliye bölümünün Fransızca kısmına baktığımızda, Fransızca ve Türkçe kısımlarının arasında büyük bir müfredat farkı olup; bu kısımda okutulan dersler adeta bir yükseköğretim programı gibi işlenmektedir. Bu bölümde Fransızca nesir ve belagat dersleri ön plana çıkarken aynı zamanda Matematik, Geometri, Fizik, Kimya gibi pozitif bilimler okutulmaya başlanmıştır. Bilhassa son sene müfredatta yer alan Felsefe ve Tıp bilimleri ağırlıklı dersler, Sunuf-1 Âliye'nin Fransızca kısmının yükseköğretim kurumu gibi eğitim verdiği görüşünü kanıtlar niteliktedir.³⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı tarzında eğitim verecek bir yükseköğretim kurumuna duyulan ihtiyaç XIX. yüzyıl sonlarına doğru hissedilmeye başlanmış; bu doğrultuda Batı kaynaklı bilimlerin ve yeni eğitim tarzlarının uygulanacağı yükseköğretim kurumu açma teşebbüsleri başarısızlıklarla neticelense bile devrin böyle bir eğitim kurumuna ihtiyacı olduğuna inanan devlet adamları Darü'l-fünûn açma girişimlerinden vazgeçmemişlerdir.³⁸² Batı tarzında kurulacak olan bu yükseköğretim kurumunun, fenler evi anlamını karşılayan bir tamlama olan Darü'l-fünûn olarak adlandırılmasının temel

³⁷⁹ Engin, *a.g.e.*, ss. 72 – 73.

³⁸⁰ Engin, *a.g.e.*, ss. 68 – 69.

³⁸¹ Engin, *a.g.e.*, ss. 74 – 75.

³⁸² Düzenli, *a.g.m.*, s. 41.

sebebi ise Osmanlı İmparatorluğu'nda bu devre kadar yükseköğretim kurumu olarak faaliyet gösteren medreselerin yerini, çeşitli pozitif bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir kurum olarak Darü'l-fünûn'un açılacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk olarak 1846 senesinde Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin kurulmasından sonra, devletin çeşitli kademelerinde görev alması için memur yetiştirmek amacıyla bir Darü'l-fünûn açma teşebbüsünde bulunulmuş; ardından açılacak olan Darü'l-fünûn'un eğitim programının ve ders kitaplarının oluşturulması için 1851 senesinde Fransız tarzında Encümen-i Daniş kurulmuş fakat istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Darü'l-fünûn kurulma meselesi 1869 senesinde yeniden gündeme gelmiş, bu doğrultuda İstanbul'da Darü'l-fünûn-i Osmanî adıyla bir yükseköğretim kurumu açılmasına karar verilmiştir. 20 Nisan 1870 tarihinde Sadrazam Âli Paşa ve Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın gayretleriyle açılan Darü'l-fünûn-i Osmanî'den de istenilen netice elde edilemeyerek 1873 senesinde kapatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tarzındaki yükseköğretim kurumuna duyduğu ihtiyaç doğrultusunda, iki kez başarısızlıkla sonuçlanan Darü'l-fünûn açma teşebbüslerine rağmen, 1873 senesinde Mekteb-i Sultanî'de müdüriyet görevine devam etmekte olan Sava Paşa, Maarif Nazırı Safvet Paşa tarafından Mekteb-i Sultanî bünyesinde bir yükseköğretim kurumu açması hususunda görevlendirilmiştir.³⁸³ Osmanlı İmparatorluğu'nda Safvet Paşa'nın ve Mekteb-i Sultanî müdürü Sava Paşa'nın gayretleri doğrultusunda üçüncü defa kurulması tasarlanan Darü'l-fünûn, Mekteb-i Sultanî'nin derslik, hoca ve materyallerinden faydalanacak, tamamen Mekteb-i Sultanî'nin temellerine oturtulacak; daha önce karşılaşılan ve devlet adamlarının en büyük sorun olarak gördüğü materyal yetersizliği ve öğretmen açığı gibi temel problemler bu sayede kapatılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda 1874 senesine gelindiğinde Mekteb-i Sultanî bünyesinde yükseköğretim kurumu derecesinde Hukuk Mektebi ile Maâbir Mühendishanesi açılarak Darü'l-fünûn-i Sultanî adını almış; 1877 senesinde de Edebiyat Mektebi ilavesiyle eğitim kurumu genişletilmiştir.³⁸⁴ 1874 – 1875 eğitim-öğretim dönemine gelindiğinde Hukuk, Mühendis ve Edebiyat bölümlerini kapsayan Darü'l-fünûn-i Sultanî'de resmî olarak eğitimlere başlanmış ve eğitim kurumu bilhassa devletin resmî yazışmalarında yüksek mektepler manasına gelen Mekâtib-i Âliye olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Resmî açılış gerçekleşikten kısa bir süre sonra

³⁸³ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârü'l-fünûn", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 521 – 523.

³⁸⁴ Kocamanoğlu, *a.g.t.*, ss. 143 – 144.

mühendishane bölümünün ismi Fransa'daki Ecole Pontes et Chaussees örnek alınarak, yollar ve köprüler anlamına gelmekte olan Turuk u Maâbir Mektebi adını almıştır.³⁸⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce başarısızlıklarla sonuçlanan Darü'l-fünûn açma teşebbüsleri, Sava Paşa ve Safvet Paşa'nın bu olaya daha temkinli yaklaşmasıyla sonuçlanmış; bu durum Darü'l-fünûn-i Sultanî'nin açılışının daha sessiz ve gösterişten uzak yapılmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda 1876 yılına gelindiğinde Sava Paşa'nın eğitim programından istenilen sonucu almasıyla beraber, müfredatın tamamen rayına oturmuş olması ve öğrencilerin de üçüncü eğitim-öğretim yılına başlamış olduğu da göz önünde bulundurularak, Mekteb-i Sultanî bünyesinde bir yükseköğretim kurumunun açıldığı hususunda halka bilgi verilmesinde herhangi bir sakınca görmemiştir.³⁸⁶ Darü'l-fünûn-i Sultanî'de de tıpkı Mekteb-i Sultanî'de olduğu gibi bazı dersler Türkçe, bazı dersler de Fransızca olacak şekilde belirlenmiş; eğitim süresinin 4 sene olması kararına varılmıştır. Mekteb-i Sultanî'deki eğitimin tamamlanmasının ardından Darü'l-fünûn-i Sultanî'ye devam eden öğrenciler, eğitim süresini tamamladıktan sonra uzmanlaştıkları alanlarda ilmî nitelik taşıyan bir tez hazırladıktan sonra doktor unvanı olarak eğitim kurumundan mezun olacaklardı. Darü'l-fünûn-i Sultanî'yi tez hazırlayarak bitiren öğrenciler Adliye Nezareti ve Nafia Nezareti gibi devlet kademelerinde önemli görevlere yerleştirilirken; tez hazırlamadan mezun olan öğrenciler Hukuk bölümünü bitirerek avukat, Turuk u Maâbir bölümünü bitirerek makinist veyahut Edebiyat bölümünü bitirerek rüşdiye ve idadî mekteplerinde öğretmen olarak görevlendirileceklerdi. Darü'l-fünûn-i Sultanî'nin kuruluşunda belirtilmiş olan bu şartları sağlayabilen ilk öğrenciler 1881 senesinde başarıyla mezun olarak çeşitli devlet kademelerine istihdam edilmişlerdir.³⁸⁷

2.2.3.2. Sınav Sistemi

XIX. yüzyıl boyunca eşine rastlamadığımız Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan her din ve cemaate mensup vatandaşların çocuklarının istifade edebileceği bir eğitim kurumu olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. İdadîlerde yeterli eğitimi aldıktan sonra Mekteb-i Sultanî'ye kayıt yaptıracak öğrencilerin sınavla belirlenmesi gibi sınıf geçme ve mezuniyet şartlarını sağlayarak diploma almaya

³⁸⁵ Mustafa Kaçar, "Türkiye'de Modernleşmenin Öncü Kurumları", *Sosyoloji Dergisi*, C. 3, S. 19, 2009, s. 142.

³⁸⁶ Düzenli, a.g.m., ss. 41 - 42

³⁸⁷ Kaçar, Türkiye'de Modernleşmenin..., s. 142.

hak kazanmanın yegâne kuralı da Maarif Nazırlığı tarafından belirlenmiş olan sınavlarda başarılı olmaktan geçmekteydi. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinde de ifade edildiği gibi, ortaöğretim kurumları olarak faaliyet göstermek üzere açılacak olan sultanîlerde yapılacak olan ara ve genel sınavların tıpkı rüşdiye ve idadî mekteplerinde yapılan sınavlar gibi olması kararlaştırılmış; bu doğrultuda Mekteb-i Sultanî’de de Osmanlı İmparatorluğu’nda faaliyetlerine devam etmekte olan rüşdiye ve idadî mekteplerinde mevcut olan sınav sistemi uygulanmaya devam etmiştir.³⁸⁸ Mekteb-i Sultanî’nin Maarif-i Nezareti Dahili Talimatnâmesinde, Mekteb-i Sultanî’de sınıf geçme ve ortaöğretim eğitimini tamamlayarak yükseköğretim kademesine geçebilmenin şartı olarak İmtihan-ı Husûsî ve İmtihan-ı Umûmî olmak üzere iki tür sınav yapılmasına karar verilmiş; imtihan-ı husûsî sınavları ara sınav niteliği taşımakta olup senede üç kez yapılmış, imtihan-ı umûmî sınavları ise genel sınavları kapsayıp, yalnızca sene sonunda uygulanmış ve öğrencilerin bir üst sınıfa geçebilme şartlarının sağlanıp sağlanmadığını belirleyen sınavlar olmuşlardır.³⁸⁹

Mekteb-i Sultanî’de ara ve genel sınavların uygulanma yönetmeliğine bakacak olursak, Osmanlı İmparatorluğu’nda mevcut rüşdiye me idadî mekteplerinde uygulanan sınavlarla paralellik gösterdiğini açıkça görmekteyiz. İmtihan-ı Husûsî adı verilen ara sınavlar her üç ay sonunda ve senede iki defa uygulanmış olup; öğrencilerin sınavlarda her dersten sorumlu oldukları konular, hocalar ve okul müdür tarafından belirlenmiştir. İmtihan-ı Husûsî sınavlarının yapılacağı zamanlar da Aralık ve Mart aylarının başlangıcı olarak kabul edilmiştir.³⁹⁰ Sultanîlerde uygulanan ara ve genel sınavlar, mümeyyiz adı verilen ve sınavları objektif olarak değerlendirmekle görevli olan bir kurul vasıtasıyla gerçekleşmiş; mümeyyiz kurulları farklı eğitim kurumlarının hocalarının bir araya gelmeleriyle oluşturulmuştur. Bahsi geçen sınavlar derslerin sorumlu hocaları tarafından hazırlanıyor olsa dahi sınav esnasında öğrencilerin notları mümeyyizler tarafından verilir ve deftere kaydedilir; mümeyyizler tarafından kaydedilen bu notların hocalar veyahut müdürler tarafından değiştirilmesi kesinlikle yasaklanmıştır.³⁹¹ İmtihan-ı Umûmî olarak adlandırılan genel sınavlar ise yalnızca sene sonunda mümeyyiz komisyonu tarafından uygulanmış; sınavlar uygulanmadan önce öğrencilerin sorumlu olduğu konular okullara

³⁸⁸ Demirel, a.g.m., ss. 340 – 341.

³⁸⁹ Kocamanoğlu, a.g.t., s. 163.

³⁹⁰ Ercan Çelebi, “Taşra Rüşdiye Mekteplerinde Öğrenci İşlerine Dair Bazı Muamelât”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 2, Haziran 2020, s. 992.

³⁹¹ Demirel, a.g.t., ss. 59 – 60.

bildirilmiş ve öğrencilerin hocaları tarafından imtihan-ı umûmî sınavlarına hazırlanmaları sağlanmıştır. ³⁹² Öğrencilerin derslerdeki başarısını ve yeterliliğini değerlendirmek amacıyla uygulanan imtihan-ı husûsî ve imtihan-ı umûmî sınavlarında, öğrencilerin bilgisi 10 puan üzerinden değerlendirilmiş; bir öğrencinin başarılı olarak sayılması ve sınıfını geçebilmesi için sorumlu olduğu her dersten en az 5 alması zorunlu tutulmuştur. Sultanîlerde uygulanmakta olan sınavlarda öğrencilerin aldıkları notlar ve anlamları şu şekildedir:

Sıfır	Fena
1-2	Pek zayıf
3-4	Zayıf
5	Karib-i vasat
6	Vasat
7	Karib-i a'lâ
8	A'lâ
9-10	Aliyyü'l-a'lâ

TABLO II: Sultanîlerde uygulanan imtihan-ı husûsî ve imtihan-ı umûmî sınavlarının puanlama cetveli.³⁹³

Sultanîlerde hocalar, öğrencilerin uygulanmakta olan sınavları oldukça ciddiye almalarını beklemişler bu sebepten ötürü Maarif Nazırlığının ve hocaların ortak kararı, sınavlara girmeyen öğrencinin mazeretinin hiçbir şekilde kabul edilmemesi ve direkt olarak sıfır notunu alması yönünde olmuştur. Öğrencilerin sınavlara tekrar girebilmesi için yalnızca hastalık bir mazeret olarak kabul edilmiş; bu mazeret de öğrencilerin sınıfta kalmaması adına yalnızca genel sınavlarda geçerli olmuştur. Öğrencinin herhangi bir sağlık kuruluşundan aldığı mazeretini tasdikleyen belgeyi bildirmemesi ve belirtilen tarihlerde sınavlara girmemesi durumunda bu mazeret de kabul edilmeyerek öğrenci direkt olarak sınıfta bırakılıyordu. Sultanîlerde öğrencilerin başarısız sayılarak bir üst sınıfa geçmesine engel teşkil eden bir diğer husus da öğrencinin sene boyunca yapılmış olan derslerin üçte birine katılım göstermemesi olmuştur. Bu uygulamalar ile öğrencilerin okula ilgisini arttırmak ve devamlılığını sağlamak amaçlanırken aynı zamanda belirli bir disiplin

³⁹² Çelebi, a.g.m., s. 992.

³⁹³ Demirel, a.g.t., s. 60.

çerçevesinde eğitim faaliyetlerine devam edilmiştir.³⁹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemde eğitim-öğretime devam eden rüşdiye ve idadîlerde olduğu gibi Mekteb-i Sultanî'de de öğrencilere gerek derslerde gerek okul içerisinde sergilemiş olduğu güzel, ahlaklı ve örnek davranışlardan ötürü, mükâfatlardan ayrı olarak senede on adet olmak koşuluyla notlar verilir; bu notların öğrencilerin sınıf geçmesinde herhangi bir etkisi olmazken yalnızca diploma puanlarına katkı sağlamaktaydı. Bu eğitim kurumlarında hem müdüriyet hem hocalar öğrencilerin derslerde başarılı olmaları ve bir üst kademeye geçebilmeleri adına türlü kolaylıklar sağlanmış; derslerinden karib-i vasat notunun altında kalan öğrencilere eksiklerini tamamlayarak tekrar hazırlanması için ikmal imtihanı isimli telafi sınavları da uygulanarak sınıfı geçmeleri kolaylaştırılmıştır.³⁹⁵ Mekteb-i Sultanî'de öğrencilerin sınıf geçebilmelerine yönelik sağlanan bu kolaylıklara rağmen Türkçe veyahut Fransızca kısmında genel sınavlardan başarı sağlayamayıp sınıf geçemeyen öğrenciye bir sene daha müddet tanınır; tekrar aynı başarısızlığı gösteren öğrencilerin ise Mekteb-i Sultanî'ye devam etme hakkı elinden alınıp ve kaydının silinmesi yönünde karar alınmıştır. Bu karar 1869 senesinde ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinin 50. Maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Mekâtib-i Sultanîyede müddet-i tahsilini ikmal etmiş olup da usulü üzere imtihanları icra' kılınanlardan rüus alanlar imtihan nizamnâmesinde beyan olunan imtiyaza kesb-i istihkak edeceklerdir. Ve imtihanda isbat-ı ehliyet edemeyenler bir sene daha mektepte kalabileceklerdir.”³⁹⁶

Öğrencilerin sınav notları ve derslerdeki genel durumlarının ailelerine bildirilmesi, müdüriyet ve hocalar tarafından cüzdan adı verilen ara karneler aracılığıyla yapılmaktaydı. Cüzdan adı verilen bu karnelerde öğrencilerin sınav ve davranış notlarının haricinde devamsızlık bilgileri de bulunmaktaydı. Okul idaresi tarafından hazırlanan cüzdanlar hazırlık bölümünde her ay, sunuf-ı tâliye ve âliye bölümlerinde ise her üç ayda bir öğrenciler aracılığıyla velilere gönderilmiş olup; velilerin ara karneleri inceledikten sonra tasdik ederek okula geri göndermeleri mecburi bir uygulama olarak sürdürülmekteydi. Bu uygulama ile öğrencilere verilen ara karnelerin velilere sorunsuz bir şekilde ulaşması ve ardından öğrencilerin okul içinde ve dışında sergiledikleri bütün

³⁹⁴ Demirel, a.g.m., s. 353.

³⁹⁵ Çelebi, a.g.m., s. 993.

³⁹⁶ *Düstur*, 1. Tertip, C.2., s. 193.

davranışlardan haberdar olması amaçlanmıştır.³⁹⁷ Sultanîlerde geçerliliği uzun yıllar devam etmiş olan cüzdan uygulamasıyla velilerin öğrencileri hakkında bilgi edinmesi sağlanırken; aynı zamanda öğrenciler de okulda sergiledikleri tüm davranışlardan ailelerinin haberdar olacağını bildiğinden ötürü devamsızlık yapmaktan ve düşük notlar almaktan kaçınmışlardır.

Mekteb-i Sultanî'nin kuruluş nizamnamesinde Sunuf-ı İptidaiyye kısmında 3 sene, Sunuf-ı Tâliye kısmında 3 sene ve Sunuf-ı Âliye kısmında da 3 sene olmak üzere toplamda 9 sene olarak belirlenmiş olan eğitimi tamamlayarak genel sınavlarda başarılı olan öğrencilerin bu eğitim kurumundan mezun olarak yükseköğretim kademesine geçebilmeleri için bazı şartları sağlamaları gerekmektedir. Mekteb-i Sultanî'nin ilk yıllarında bir öğrencinin hem Türkçe hem Fransızca bölümlerin her ikisinin müfredatında yer alan derslerden başarılı olmaları beklenirken; Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Fen ve Edebiyat bölümleri şeklinde bir ayırım yapılmaya ihtiyaç duyulmuş ve kuruluşundan bu döneme kadar varlığını devam ettiren Türkçe ve Fransızca kısımlar yapı olarak bir değişim sürecine girmiştir. Mekteb-i Sultanî'nin ilk dönemlerinde öğrencilerin okulda yer alan Türkçe ve Fransızca bölümlerinin her ikisini de başarılı bir şekilde tamamlamaları zorunlu tutulmuş, her iki bölümü de tamamlamayan öğrencilerin mezuniyet şartlarını yerine getirmemesi sebebiyle yükseköğretime geçiş süreci tamamlanmamış sayılmaktaydı. 1885 senesine gelindiğinde, mezuniyet esaslarında bazı yeni düzenlemelere gidilerek öğrenciler Fransızca veyahut Türkçe olarak yalnızca bir bölümden mezun olup “ehliyetnâme” isimli belgeyi almaya hak kazanmışlardır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler doğrultusunda Mekteb-i Sultanî'nin ilk senelerinde uygulanmış olan her iki bölümden de başarılı olarak mezun olma şartı yeniden getirilmiş; Türkçe ve Fransızca bölümlerin sınavlarında başarılı olan öğrencilere hem Türkçe hem de Fransızca olmak üzere iki dilde hazırlanmış olan “şehâdetnâme” vermeye başlanmıştır.³⁹⁸ Mekteb-i Sultanî'de Cumhuriyet dönemine kadar mevcudiyetini koruyan bir başka uygulama ise Türkçe ve Fransızca bölümlerinde aynı anda aynı sınıfta olma şartının bulunmamasıydı. Bu durumu bir örnekle açıklayacak olursak, Mekteb-i Sultanî'de eğitim almakta olan Müslüman öğrenciler genellikle Türkçe bölümünde daha yüksek sınıfta olur, son sınıfa gelince bitirme sınavına girmezler ve

³⁹⁷ Kocamanoğlu, *a.g.t.*, s. 164.

³⁹⁸ Engin, *a.g.e.*, s. 70.

eğitime devam ederek Fransızca bölümünde de son sınıfa gelmeyi beklerlerdi. Aynı durum gayrimüslim öğrenciler için de geçerli olup, onlar da genellikle Türkçe bölümünde daha alt sınıfta kalmaktaydılar. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir döneme giren Mekteb-i Sultanî'de de bir dizi düzenleme yapılmış; bu düzenlemelerin birisi de bu eğitim kurumuna devam etmekte olan bütün öğrencilerin hem Türkçe hem de Fransızca bölümünde aynı sınıfta olmaları zorunlu hale getirilmiştir.³⁹⁹ Mekteb-i Sultanî ilk mezunlarını 1870-71 eğitim döneminde vermiş; ilk dönemde okula kayıt yaptırıp öğrenim gören öğrencilerden yalnızca sekiz tanesi gerekli şartları sağlayıp genel sınavlardan başarıyla geçerek diplomalarını almaya hak kazanmıştır. Mekteb-i Sultanî'nin Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında benzerine rastlanmamasının en önemli kanıtlarından birisi, mezunlara verilen diplomanın Fransız liselerine denk olarak kabul edilmesidir. Bahsi geçen bu 1 Şubat 1871 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, Fransız hükümeti tarafından Mekteb-i Sultanî öğrencilerine verilen diplomanın adı "*Bachelier és-science*" olarak kabul edilerek bu noktadan itibaren alınan diplomanın Fransız liselerine denk sayılma süreci tamamlanmıştır.⁴⁰⁰

2.2.3.3. Öğretim ve İdarî Kadro Bakımından Mekteb-i Sultanî

Mekteb-i Sultanî'nin resmî olarak açılışı esnasında alınan kararlara baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi arzusuyla Fransız Maarif Nazırlığından öğretim ve idari kadro talep ettiği; bu doğrultuda Fransa tarafından gönderilen idari ve öğretim heyeti Mekteb-i Sultanî'de faaliyetlerine devam ederken Osmanlı İmparatorluğu Maarif Nazırlığının emirleri doğrultusunda hareket edeceklerdi. Bu karar neticesinde, Haziran 1868'de imzalanan sözleşme ile ücretlerinin belirlenmesi ile birlikte tarih, muhasebe, matematik ve Fransızca derslerinden sorumlu olmak üzere 12 kişilik bir heyet Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmiştir.⁴⁰¹ Eğitim-öğretimin ilk yıllarında öğretim kadrosundaki yabancı hocaların eğitim müfredatına yansıyan olumlu etkilerinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süredir ders veren ve alanında uzman Türk hocaların da öğretim kadrosuna dahil edilmesi hem nitel hem de nicel anlamda Mekteb-i Sultanî'yi bu alanda öncü eğitim kurumu olarak sayabilmemize sebep olmuştur.⁴⁰² Mekteb-i Sultanî'nin

³⁹⁹ Kocamanoğlu, *a.g.t.*, s. 143.

⁴⁰⁰ Şişman, *a.g.m.*, s. 325.

⁴⁰¹ Kocamanoğlu, *a.g.t.*, s. 155.

⁴⁰² Semiz, *a.g.t.*, s. 75.

eğitim faaliyetlerine başladığı ilk yıllardaki öğretim kadrosuna baktığımızda, okulda faaliyet gösteren yabancı hocaların etkisi göz ardı edilemez. Mekteb-i Sultanî'nin ilk müdürü olan Mösyö De Salve, öğretim kadrosunun büyük bir kısmının farklı etnik köken, din ve cemaate mensup hocaların oluşturmasından endişe duymuş; bu durumun hocalar ve dersler arasında çeşitli ayrılıklara sebebiyet vereceğini açıkça dile getirmiştir. Yine bu dönemde Mekteb-i Sultanî'de ders vermek amacıyla gelen hocaların bazılarının Cizvit papazı olduğu fark edilmiş; aslında bu kişilerin öğrencilere ders vermekten ziyade Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmek olduğu anlaşılarak dönemin basın ve yayın organlarında bu meselelere sıklıkla yer verilmiştir.⁴⁰³

13 Şubat 1877 tarihi, Mekteb-i Sultanî açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmekte olup; eğitim kurumuna ilk kez bir Türk müdür olarak Ali Suavi'nin atanması ile gerek öğretim kadrosu gerekse idari kadro kayda değer bir biçimde değişmiştir.⁴⁰⁴ Ali Suavi'nin müdüriyete tayinindeki esas sebep; dönemin padişahı II. Abdülhamid ile düşünce yapısının paralel olması ve Mekteb-i Sultanî'de topyekûn bir ıslah programı yapılması gerektiği hususunda padişahı ikna etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde, Mekteb-i Sultanî'nin temel amacı olarak kabul edilen, bu kurumda eğitim alan öğrencilere sağlam ve köklü bir Fransız kültürü benimsetme fikrinin padişahın ideolojileriyle ters düşmesi sebebiyle Mekteb-i Sultanî'de hem eğitim almakta olan öğrenciler hem de Fransızca derslerinden sorumlu olan hocalar sıkıntılı bir süreç içerisine girmiştir. Mekteb-i Sultanî'nin amacı doğrultusunda Fransız kültürünün öğrencilere kazandırılmasının yalnızca Fransız Edebiyatı, Fransa Tarihi ve Fransız ders kitaplarıyla mümkün olabileceği hocalar tarafından bilinmektedir. Fransız kültürü ağırlıklı dersler ve Fransızca ders kitapları konusunda II. Abdülhamid döneminde oldukça dikkat çekici bir hususla karşılaşılmaktadır. Sultan Abdülhamid, Mekteb-i Sultanî'de Fransa kültürü ve tarihi içerikli kitapların hocalar tarafından kullanılmasını kesin olarak yasaklamıştı. Bunun temel sebebi ise bu kitaplarda anlatılmış olan kraliyet düzenine karşı girişilen ihtilallerin savunulması ve halkın kralları yargılaması gibi meselelerin öğrencilere kötü örnek teşkil etmesinin yarattığı endişeden kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Demirel, *a.g.t.*, s. 70.

⁴⁰⁴ Abdullah Uçman, "Ali Suâvi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 445.

⁴⁰⁵ Radev, *a.g.e.*, s. 88 – 89.

II. Abdülhamid'in görüşlerini takdir ettiği ve desteklediği Ali Suavi, Mekteb-i Sultanî'de uygulanan modern eğitimin geleneksel yapıya dönmesini talep ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız nüfuzunu azaltmak amacıyla bazı ıslahatlar gerçekleştirmek istiyordu. Mekteb-i Sultanî'deki bir sene gibi kısa süren bir görev süresinin yanında Maarif Nazırı Münif Paşa'nın bu konudaki olumsuz tutumlarına karşın modern eğitim yapısına zarar vererek Mekteb-i Sultanî'deki yabancı hocaların sayısını azaltmayı başarmıştır. Mekteb-i Sultanî'nin kuruluş ideallerinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan farklı din ve cemaate mensup vatandaşları tek bir çatı altında birleştirmek fikrinin tam tersi politikalar izleyerek, Mekteb-i Sultanî'nin mevcut kozmopolit yapısını tamamen Türkleştirerek Müslümanlaştırmak ideolojisiyle hareket etmek istemiş ve bu doğrultuda ıslah çalışmaları gerçekleştirmek istemiştir. XIX. yüzyılın başından itibaren yoğun mesai harcanmış olan geleneksel medrese yapısının yerini modern eğitim kurumlarının açılma fikrine tamamen karşı çıkarak; Mekteb-i Sultanî'yi müfredatında çeşitli pozitif bilimlerin de yer alacağı tamamen İslami temellere dayanan modern bir medrese haline getirmek için çabalamıştır.⁴⁰⁶ Ali Suavi'nin müdüriyet döneminde yalnızca öğretim kadrosu değil öğrenci profili de değişerek yabancı öğrenci sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır.⁴⁰⁷ Suavi, Müslüman öğrencilerin Batı kültür ve medeniyetinden olumsuz bir biçimde etkilenmesini engellemek amacıyla Fransız hocaların sorumlu olduğu dersleri müfredattan kaldırmış; Türk hocaların sorumlu olduğu derslere ağırlık vermiştir.⁴⁰⁸ Ali Suavi Mekteb-i Sultanî'de gerçekleştirmiş olduğu köklü değişiklikler sebebiyle kısa süre içerisinde hem vatandaşların hem de yöneticilerin tepkilerinin odak noktası haline gelmiştir. Ali Suavi'nin politikaları yalnızca gayrimüslim hocaları hedef almamış; aynı zamanda okulda eğitimine devam etmekte olan gayrimüslim öğrencilerin sayısını azaltma yönünde de adımlar atmıştır. Bu doğrultuda kendisinin müdürlük döneminden önce Mekteb-i Sultanî'de eğitimine devam eden gayrimüslim öğrenci sayısı Müslüman öğrencilerin neredeyse iki katı meydana getirirken onun izlediği Müslüman öğrencileri teşvik ederken gayrimüslim öğrencileri okuldan uzaklaştırma politikaları sonucunda, Mekteb-i Sultanî'deki öğrenci profili değişerek Müslüman

⁴⁰⁶ Şişman, a.g.m., s. 325.

⁴⁰⁷ Necmi Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1993, s. 81.

⁴⁰⁸ Kocamanoglu, a.g.t., s. 155.

öğrenci sayısında artış yaşanmıştır.⁴⁰⁹ Ali Suavi'nin izlediği bu politikalar neticesinde henüz görevinde 1 seneyi doldurmamış olmasına rağmen İngiliz ve Fransız elçilerinin baskılarının sonucunda müdürlük görevinden alınmıştır.⁴¹⁰ Ali Suavi, Mekteb-i Sultanî'yi pozitif bilimlerin de yer alacağı modern medreseye dönüştürme amacını tam olarak gerçekleştirememiş olsa bile uzun yıllar müdüriyete tayin edilen Türk ve Müslüman kişilere baktığımız zaman hem ders müfredatında hem öğretim kadrosunda hem de idari kadroda kendisinin bıraktığı izleri görebilmekteyiz.

Mekteb-i Sultanî gerek idari kadro gerekse öğretim kadrosu bakımından, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda nitelikli öğrenci yetiştirmek adına öncü bir eğitim kurumu olarak eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Bu kurumda görev alacak idarî personellerin tayin ve atamaları Osmanlı İmparatorluğu Maarif Nazırlığı tarafından gerçekleştirilirken yalnızca mûit sınıfının atamaları valilikler tarafından gerçekleştirilmekteydi.⁴¹¹ Mekteb-i Sultanî'nin öğretim kadrosunu meydana getiren Müslüman ve Gayrimüslim hocalar olduğu gibi idarî kadrosu da Fransa'daki ortaöğretim kurumları örnek alınarak teşkilatlandırılmış ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut eğitim kurumlarında daha önce rastlanmayan görevlilere ilk defa Mekteb-i Sultanî'de rastlanmaktadır. Bahsi geçen görevliler ve okuldaki faaliyetleri şu şekildedir:⁴¹²

1. Müdür	Mekteb-i Sultanî müdürlüğüne getirilmek için belirtilen eğitim seviyesinde olmak ve yabancı dil bilmek temel şartlardan sayılmaktaydı. Müdürler okulun her türlü tedrisi, idarî, malî, teftiş, öğrencilerin burs ve sağlık durumları, tayin ve atama gibi mühim işleriyle ilgilenen görevlilerdir.
2. Müdür-i Sâni	Mekteb-i Sultanî'de müdür-i sâni olarak görev alacak bir kişinin hem Türkçe hem Fransızca bilmesi temel şart olarak sayılmaktaydı. Baş muavin veyahut ders nazırı olarak görev yapan müdür-i sâni, her gün derslerin denetimini yapmakla sorumlu idi.

⁴⁰⁹ Yahya Akyüz, "Galatasaray Lisesinin İslahına İlişkin Ali Suavi'nin Girişimlerini Gösteren Belge", *Bellekten*, C. XLVI, S. 181, 1982, s. 125.

⁴¹⁰ Şişman, a.g.m., s. 326.

⁴¹¹ Demirel, a.g.t., s. 70.

⁴¹² Kocamanoğlu, a.g.t., s. 156.

3. Préfet des Etudés (Müdür-i Sâni)	Préfet des Etudés olarak adlandırılan ve müdür-i sâni olarak görev yapacak olan kişiyi ders nazırından ayıran en önemli özellik ise bu göreve Fransız hocalar içerisinde en yetkin olanın getirilmesiydi. Préfet des Etudés görevine getirilen hoca, mektebin Fransızca bölümünde okutulan bütün derslerin denetimini gerçekleştirmekle mükellef idi. Ayrıca Mekteb-i Sultanî'nin mükâfat ve disiplin cetvelinde yer alan dereceler doğrultusunda öğrencilere ödül veya ceza veren kişilerdir.
4. Tedrisat Müfettişi	Mekteb-i Sultanî'de bir Türk bir de Fransız olmak üzere iki adet tedrisat müfettişi görev yapmaktaydı. Mekteb-i Sultanî'nin Türkçe kısmının tüm yönetim ve denetimi Türk tedrisat müfettişine aitken; Fransızca kısmının tüm yönetim ve denetimiyle de Fransız tedrisat müfettişi ilgilenmiştir. Tedrisat müfettişlerinin temel görevi, her gün sınıfları teftiş ederek öğrencilerin derslerde öğrendiklerini sınamak ve bunu hazırladığı raporla müdüriyete sunmaktır.
5. Surveillant Général (Sermûit/Baş muallim muavini)	Mekteb-i Sultanî'deki yabancı hocaların denetiminden sorumlu görevlilerdir. Fransız olmak zorunda olup hem gündüz hem gece okulda kalarak görevlerini sürdürmekteydiler.
6. Surveillant (Sermûit muavinleri)	Mekteb-i Sultanî'de Surveillant Général yardımcıları olarak görev yapmaktaydılar. Surveillant Général tayinlerinde olduğu gibi Fransız olma gibi bir şartları bulunmamakla birlikte Fransızcaya hâkim kişilerden seçilmekteydiler.

TABLO III: Mekteb-i Sultanî'de görevli idarî personeller ve sorumlulukları.

Mekteb-i Sultanî'de görev alan yukarıdaki tabloda açıklanan personeller ve sorumluluklarının haricinde, aray ve inzibat kadrosu olarak adlandırılan bir de mûit sınıfı (maître) bulunmaktadır. Surveillant Général ve Surveillant olarak adlandırılan Baş muallim muavini ve muallim muavinlerinin kademe olarak bir altında yer alan mûit sınıfından alanında tecrübeli ve kıdem bakımından yüksek hocalar, öğrencileri denetlemek amacıyla çalışma alanlarında görevlendirilmekte; kıdem bakımından daha

altta olanlar ise alt sınıfların denetiminde başlayarak görevlerinde yükselebilmekteydi. Görevlerinde başarılı olamayan ya da Fransızca diline hâkim olamayan mutler genellikle yedek olarak görev yapmışlardır. Bazı hocalar ise maître d'étude olarak adlandırılan mutalaahane muîdi olarak görevlendirilerek bir nevi imtiyaz sahibi olarak nitelendirilmekteydiler.⁴¹³

2.3. MEKTEB-İ SULTANÎ HARİCİNDE AÇILAN DİĞER SULTANÎLER

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun Maarif Nezareti ve imparatorluğun aydın bürokrat sınıfı içerisinde şekillenen düşünceler, eğitim kademesi bakımından ilköğretim ve yükseköğretim kurumları arasındaki mevcut boşluğu gidermek ve imparatorluğu meydana getiren farklı din ve cemaat mensubu vatandaşlar ile Müslümanları ortak bir kültür çatısı altında birleştirmek adına yeni bir eğitim kurumu açılması meselesini gündeme getirmeye başlamıştır. 1861 ile 1876 seneleri arasında Osmanlı saltanatını sürdürmüş olan Abdülaziz'in Avrupa seyahati esnasında Fransa'daki mevcut eğitim kurumlarını yakından inceleme ve gözlemleme fırsatı elde etmiş olması, açılacak olan yeni eğitim kurumunun öğretim dilinin Fransızca olmasına sebep olurken; bu okullar, sultana ait anlamlarını karşılayan Sultanî ismiyle anılmaya başlamıştır.⁴¹⁴ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin esas hükümleri doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan Maarif Nezaretine bağlı olan tüm eğitim kurumlarının ilk, orta ve yüksek olmak üzere derecelendirilmesi ve her vilayete bir sultanî açarak ortaöğretim kademesindeki mevcut boşluğun doldurulmak istenmesi neticesinde çalışmalar yapılmış ancak II. Meşrutiyet dönemine kadar yalnızca Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi ile hayal edilen başarı elde edilmiştir. Bu dönem incelendiğinde Mekteb-i Sultanî haricinde, imparatorluk açısından siyasi bir önem kazanması sebebiyle Girit'te Mekteb-i Kebir ismiyle bir sultanînin de kurulması tasarlanmıştır. Girit'te mevcut olan sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin devamı niteliği taşıyacak bir eğitim kurumu olarak Mekteb-i Kebir'in sultanî düzeyinde eğitim verecek şekilde açılması tasarlanmış fakat bu proje fiiliyata geçmemiştir.⁴¹⁵ 1896 senesinde Girit Mekteb-i Kebir'inden mezun olan bir öğrencinin eğitim masraflarından muaf tutularak Mekteb-i Sultanî'ye kaydının yapılması

⁴¹³ Kocamanoğlu, *a.g.t.*, s. 157.

⁴¹⁴ Önder, *a.g.e.*, s. 144.

⁴¹⁵ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 47.

da bu mektebin sultanî biçiminde tasarlandığı gibi ortaöğretim kademesinde eğitim vermediğini, yalnızca sultanîlere öğrenci yetiştirmede yararlanılmış olan bir eğitim kurumu olduğunu da kanıtlar niteliktedir.⁴¹⁶

2.3.1. II. Abdülhamid Devri Eğitim Politikaları

Geçmişten günümüze II. Abdülhamid'in saltanatı ve politikaları ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle 2 ayrı bakış açısı ile kaleme alınmıştır. Bunlardan birincisinde sultanın siyasi kimliği ön planda tutularak incelenmiş, Sultan Abdülhamid'in Osmanlı İmparatorluğu'na uyguladığı baskı üzerine kurulu istibdat yönetiminin getirdiği özgür düşünce ve yaşamaya karşıt çeşitli uygulamalardan bahsedilmiş olup; ikincisinde ise siyasi kimliği geri planda tutularak, iç ve dış politikada bir denge prensibini amaçlayan, Avrupa'daki mevcut kurum ve uygulamaları Osmanlı politikaları ile sentezleyen ve gerçekleştirdiği çeşitli reformlar ile Osmanlı toplumuna hizmet eden bir padişah olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁷ Mevcut çalışmamın ana fikri kapsamında Osmanlı İmparatorluğu eğitim politikalarında gerçekleştirilen modernleşme faaliyetleri doğrultusunda Sultan II. Abdülhamid'in kurmuş olduğu baskı siyaseti değil; sosyal ve kültürel alanda gerçekleştirdiği reformlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze miras bıraktığı eğitim kurumları incelenecektir.

1869 senesinde ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi doğrultusunda, Osmanlı eğitim sistemi içerisinde ortaöğretimin ikinci kademesini teşkil eden sultanîlerin II. Abdülhamid devrine kadar kayda değer örneklerine rastlanmamakla birlikte sayılarının oldukça az olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu eğitim sistem ve politikaları II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde farklı bir kimliğe bürünerek; bilhassa II. Abdülhamid devrinde eğitimi taşra ve vilayetlerde yaygınlaştırma politikaları neticesinde yeni tarzda eğitim kurumları karşımıza çıkarken farklı azınlık gruplarına ait eğitim kurumlarının misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaları engellenmek amacıyla yeni bir idare ve denetim politikası benimsenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı hükümeti yüzünü İslamiyet'in doğduğu topraklara çevirmiş; Arapların yoğun olarak yaşadığı bölgeler olan Suriye ve Filistin gibi vilayetlerde yeni eğitim kurumları açma kararı almıştır. Bu kararın

⁴¹⁶ BOA, MF. MKT, 325/75, H. 05.S.1314.

⁴¹⁷ Kamuran Şimşek, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı - Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Denizli 2017, ss. 83 – 84.

temel sebebi de ilk olarak eğitimin taşra ve vilayetlerde yaygınlaştırılma politikasının bir neticesi olarak gözüke de esas amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlık cemaatlere mensup tebaanın idaresinde olan eğitim kurumlarına islamî yöntem ve metotların uygulandığı alternatifler yaratmak olduğu aşıkardır.⁴¹⁸

Sultan II. Abdülhamid devri genel özelliklerine baktığımızda modernite ile geleneksellik kavramlarının kendi içerisinde çeliştiği bir devir olmakla beraber Türk eğitim sisteminin yapısında ciddi değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak da dikkat çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki dönemde eğitim anlamında gerçekleştirilen modernleşme faaliyetleri II. Abdülhamid döneminde, kendisinin yönetimde izlemiş olduğu politikaların tam aksi bir biçimde gerçekleşmesiyle beraber, eğitimde modernleşme çabalarına yoğun bir mesai harcandığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda modern tarzda kurulmuş olan eğitim kurumları ilk defa İstanbul dışına çıkarılarak, eğitimin Osmanlı tebaasına mensup tüm vatandaşların eşit şekilde yararlanması gereken bir ihtiyaç olduğunun farkına varılmış; bu doğrultuda taşrada ve vilayet merkezlerinde okullaşma faaliyetleri hız kazanmıştır.⁴¹⁹ II. Abdülhamid devrinde eğitim, esas itibariyle Batının tartışılmaz gücüyle rekabet edebilmek için kullanılırken aynı zamanda; toplumsal açıdan fikrî bir dönüşümü sağlamak için bir araç olarak görülmüştür. Osmanlı eğitim politikalarında benimsenmiş olan bu yeni eğitim metotları Osmanlı ve İslam geleneklerine bağlı kalarak Avrupa'daki eğitim kurumlarına uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda kendi içerisinde çelişen geleneksel ve modern eğitim kurumlarının yapısı, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulacak olan yeni eğitim kurumlarında sentezlenerek eğitim kurumlarında Avrupa tarzında modern bir müfredat oluşturulmaya çalışılsa dahi öğrencilere uygulanan sıkı disiplin ve sert Osmanlı politikaları ile imparatorlukta yeni bir genç nüfus yaratılması amaçlanmıştır.⁴²⁰ Sultan II. Abdülhamid'in Tanzimat döneminden devraldığı eğitim sisteminin nitelik bakımından tamamen Batı merkezli oluşu ve Tanzimat devri eğitim

⁴¹⁸ Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine'de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyubi Külliye-i İslamiyesi", *Belleten*, C. LXXXI, S. 291, 2017, s. 593.

⁴¹⁹ Hümmet Kanal, "Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümayun'a İnşa Edilen Okullar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, S. 40, 2016, s. 157.

⁴²⁰ Benjamin C. Fortna, *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Üzerine Önemli Bir Çalışma: "Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim"*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 47.

politikalarının neticesinde kurulmuş olan modern tarzda eğitim kurumlarında yetişmiş olan öğrencilerin yüzünü tamamen Batıya dönmüş olması, bu dönem Osmanlı yöneticileri tarafından bir eleştiri konusu haline gelmiştir. Bilhassa bu dönemde Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yer alan medrese, sıbyan mektepleri veyahut tekke ve zaviye gibi din merkezli geleneksel eğitim kurumlarının yaşadığı prestij kaybı giderek endişe verici bir boyuta ulaşmıştır. II. Abdülhamid’in devlet politikalarında danışmaya önem vermesini de göz önünde bulundurduğumuz zaman, maarif meselelerde gerçekleştirilmesini tasarladığı yeni uygulamaları fiiliyata geçirebilmek ve uygulama aşamasında sürekliliğini sağlayabilmek adına uzman kişilerden oluşan bir danışma meclisine ihtiyaç duymuştur. Bu sebepler neticesinde kurmuş olduğu maarif meşveret meclisine bu alanda oldukça bilgi birimi yüksek Ahmet Cevdet Paşa, Münif Paşa, Said Paşa gibi paşaları seçerek; gerçekleştireceği eğitim reformlarında bu danışmanların bilgisinden istifade etmiştir.⁴²¹

Osmanlı İmparatorluğu’nda bu dönemde meydana gelen değişimleri anlamak için öncelikle XIX. yüzyılın sonunda Avrupa’da meydana gelen siyasi ve sosyal dönüşümü incelemek ve bu dönüşümün imparatorluğa ne şekilde tezahür ettiğini anlamamız gerekmektedir. XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkan sosyal refah kavramı⁴²² yalnızca mevcut iktisadi ve sosyal koşullar üzerinde etkili olmamış; aynı zamanda devletin siyasi mekanizmalarını da doğrudan etkilemiştir. XVIII. yüzyıl ortalarında İngiltere’de başlayan üretim teknolojisindeki dönüşüm hareketi olan Sanayi Devrimi, daha sonra Avrupa’nın hem sosyal hem iktisadi açıdan yeni bir döneme kapılarını açmasını sağlamış ve yıllar sonra ortaya çıkan sosyal refah kavramının oluşumunda son derece etkili olmuştur.⁴²³ Avrupa’da yaşanan bu değişimler neticesinde gelir seviyesi artarak toplum yapısı yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde varlıklı ailelerin daha da zenginleşirken maddi olarak yetersiz

⁴²¹ Mustafa Gündüz, “II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 90.

⁴²² “Refah devletinin ortaya çıkışında, sanayileşmenin başlaması ve kapitalist üretim tarzına geçiş gibi ekonomik boyutlu değişimler; kentlere göç ve işçi sınıfı-işveren sınıfının oluşması gibi sosyal değişimler; işçi sınıfının siyasi kimlik kazanması gibi ideolojik değişimler ve mutlakiyetçi yönetimlerden demokratik yönetimlere geçiş gibi politik değişimler çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle sanayileşme, eski dönemin sosyal kurumları olan aile, hayırsever kurumlar ve diğer yardım örgütlerinin yetersiz kalmasına, bunların yerine bu tür gereksinimleri karşılayacak yeni kurumların doğmasına yol açmıştır. Çünkü geleneksel sosyal yardım kurumları, kentlerde yığılan çalışanların iş kazaları ve sağlık bakımları gibi gereksinimlerine cevap verememiştir.” Refah devleti kavramının ve bu bağlamda modern refah devletlerinin temelini atıldığı dönemler hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Arzu Kurşun, Cemil Rakıcı, “Sosyal Refah Devletinin Tarihi Süreci ve Günümüz Bazı Refah Devletlerinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, C.2, S.2, 2016.

⁴²³ Abdülkadir Aksoy, “Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, 2016, s. 33.

olan kesimin hayat şartları giderek zorlaşmış ve daha kötü koşullarda bir yaşam sunulmuştur. Bu doğrultuda ortaya çıkan sosyal devlet ve sosyal refah kavramları, Avrupa’da yaşayan ihtiyaç sahibi olan vatandaşların devlet tarafından sahiplenilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması ile yeni bir boyut kazanmıştır. II. Abdülhamid, Osmanlı saltanatının mutlak hâkimi konumuna geldiği 1876 senesinde Avrupa’da meydana gelen siyasi ve sosyal değişimleri yakından takip etmiş; bu dönemde Avrupa’da kurulmaya başlanan sosyal devlet anlayışının ve bu kurumların devletin rolünü ne şekilde değiştirdiğinin farkına varmıştır. Bu sebepten ötürü, II. Abdülhamid Avrupa’da uygulanmaya başlayan sosyal refah düzenini, kendi politikaları çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu’na uyarlamaya çalışmıştır.⁴²⁴ II. Abdülhamid de kendisinden önce imparatorluğa hizmet etmiş devlet adamları gibi, Tanzimat devrinde farkına varılan Batının tartışılmaz gücünü kabullenerek bu doğrultuda hareket etmek istemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun her alanında mevcut olan eksikliklerin farkında olup, Osmanlı’nın sahip olduğu eski güce kavuşması adına gerçekleştirilmesi gereken reformların kaçınılmaz olduğu bilincindeydi. II. Abdülhamid’in sosyal reform ve iktisadi büyüme gibi kavramlara önem vermesinin yanı sıra sivil ve askerî alanda modern eğitim kurumlarının Osmanlı İmparatorluğu’na olan katkılarını da göz önünde bulundurarak, mevcut eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması için yoğun mesai harcamıştır. Bu dönemde eğitim kurumlarında yaşanan çarpıcı bir değişim ise sultanın “İttihad-ı İslam” politikası ile hareket etmesinden kaynaklı olarak, Müslüman tebaayı öne çıkarmasıyla birlikte Gayrimüslimlerin Tanzimat ve Islahat Fermanı’ndan sonraki süreçlerde Osmanlı toplumunda çeşitli haklar elde etmesiyle birlikte sağlanan denge, ilk defa bu dönemde değişmiştir.⁴²⁵

Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra her alanda gerçekleştirilmiş olan yeniden inşa programı kapsamında düşünülen eğitim kurumlarının yaygınlaştırılma politikası, II. Abdülhamid devrinde “muhafazakâr modernizm” kavramı çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamid’in kurmak istediği bürokratik iş gücünün ihtiyaç duyduğu personel istihdamının sağlanması adına ortaöğretim kurumlarının yaygınlaştırılması, Avrupa’da gelişen endüstri ve sanayinin Osmanlı İmparatorluğu’na

⁴²⁴ Esra Demirci Akyol, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, C. 13, S. 31, 2013, s. 35.

⁴²⁵ Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Değerlendirmesi”, *The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, C. 47, S. 47, 2016, ss. 380 – 382.

aktarımını hızlandırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu devirde özellikle ortaöğretim kademesinin taşra ve vilayetlerde yaygınlaştırılması, II. Abdülhamid'in muhafazakâr modernizm çatısı altında birleşen taşra elitlerinin, belirlenen eğitim süreçlerinden geçerek bürokraside aktif rol almasının isteğinden kaynaklanmıştır. Bu dönemde nicelik bakımından büyük bir atılım gerçekleştirilen eğitim kurumlarında, Tanzimat devrinde uygulanan eğitim politikalarının izinden gidilmiş ve eğitim kurumlarında kayıt esnasında farklı din ve cemaate mensup vatandaşlara herhangi bir sınır uygulanmamış; Tanzimat devrindeki Osmanlı tebaasını eğitim aracılığıyla Osmanlılık çatısı altında birleştirmeye dayanan hâkim anlayış yerini İslamcılığa bırakmıştır.⁴²⁶

II. Abdülhamid gerek siyasi gerek kültürel anlamda gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğunu kabul ettiği reformları tamamen faydacılık üzerine temellendirerek imparatorluğu geleneksel yapısına döndürmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda din ve eğitim kavramlarını birbirinden ayrılmaz iki unsur olarak kabul ederek, bilhassa eğitimin Osmanlı İmparatorluğu'nun hem vilayetlerde hem de taşrada herkesin erişebileceği bir temel ihtiyaç olduğunu kabul ederek modernleşme faaliyetlerini bu din temelli geleneksel eğitim ile sentezlemeye çalışmıştır. II. Abdülhamid'in bu politikasının temel amacı imparatorluk sınırları içerisinde mevcut eğitim kurumlarını yaygınlaştırmak gibi görünse de esas itibarıyla Tanzimat devri ile birlikte yaratılmış olan eğitimli aydın sınıfın yerine Müslüman orta sınıf inşa etmek olduğu aşıkardır.⁴²⁷ XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı eğitiminde modernleşme faaliyetleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreçte ciddi ilerlemeler kaydetmiş, Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile idari ve denetim açısından yeni bir boyut kazanmış ve II. Abdülhamid dönemine geldiğinde de sistemli hale getirilmek için çaba gösterilmiştir. II. Abdülhamid'in Osmanlı eğitim sisteminin tüm imparatorlukta belirli bir düzen çerçevesinde yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamasının bir diğer sebebi, bu dönemde iç ve dış siyasetin dengesinin sağlanabilmesinin bir diğer önemli aktörü olarak güçlü bir eğitim sistemine sahip olunması gerektiği bilincinden kaynaklanmaktadır. Bütün bu sebepler neticesinde, Osmanlı eğitim sisteminin istenilen standartlara ulaşması için gerek maddi gerek manevi yatırımlar yapılmıştır. 1880 senesinde Said Paşa tarafından hazırlanmış olan layihada

⁴²⁶ Gündüz, *Eğitimci Yönüyle...*, s. 29.

⁴²⁷ Sacit Uğuz, "II. Abdülhamid'in Kapsayıcı Eğitim Politikasına Bir Örnek: Lazkiye Nusayrileri ve Hamidiye Mektepleri", *Current Research Social Sciences Dergisi*, C. 5, S. 1, 2019, s. 11.

geçen, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu mevcut sıkıntılı durumdan yalnızca maarif ve adalet vasıtasıyla kurtarılacağı düşüncesi de bu dönemde eğitim sistemi için yapılan yatırımlara verilen önemi kanıtlar niteliktedir. Sadrazam Said Paşa'nın temel düşüncesi, imparatorlukta gerçekleştirilecek olan tüm gelişmelerin temelini maarif reformuyla atılması gerektiğidir. Sultanın meşveret kavramına önem vermesi ve attığı adımlarda oluşturduğu danışma meclisinin kararlarına önem vermesi sebebiyle, II. Abdülhamid saltanatında eğitime büyük yatırımlar yapılmış ve bu yönde reform faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.⁴²⁸ II. Abdülhamid'in saltanatındaki eğitim kurumlarını nicel olarak inceleyecek olursak; yaklaşık olarak 250 olan rüşdiye mekteplerinin sayısı 600, idadî mekteplerin sayısı 5 iken 104'e, iptidai seviyesinde eğitim veren kurumların sayısında çok ciddi bir artış yaşanarak 200'den yaklaşık olarak 4.000-5.000 civarına çıkartılmıştır. Bu eğitim kurumlarının yanı sıra önceki dönemlerde geleneksel eğitim metotlarının prestij kaybı yaşaması ile birlikte sayılarında ciddi bir düşüş meydana gelen din temelli sıbyan mekteplerinin sayısı da 10.000'e yükseltilerek; Tanzimat devrinin sonlarına doğru yürürlüğe giren usûl-i cedîd tarzında eğitim vermeye başlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen eğitimde modernleşmenin geleneksel Osmanlı idealleriyle sentezlenmesi doğrultusunda hem nitelik hem nicelik bakımından arttırılan eğitim kurumları ile, Avrupa'da yaşanan gelişmelere hâkim ve modernleşmenin temel prensiplerini kavramış aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'na ve padişaha koşulsuz şartsız hizmet edecek, onun emirlerini yerine getirecek bir zümre ve yönetici sınıfı yetiştirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda siyasî bakımdan sonsuz bir sadakatle donatılmış aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun gereklilikleri doğrultusunda hizmetini hiçbir zaman esirgemeyecek bir dinin emir ve buyruklarının farkında hareket edecek ahlaklı bir kadro oluşturma idealleriyle harekete geçilmiştir. Bu doğrultuda, yaygın ve sistemli hale getirilecek olan eğitim kurumları ile oluşturulacak zümre sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun her vilayetinin padişah otoritesine ve merkeze bağlılığı garanti altına alınmaya çalışılmıştır.⁴²⁹ II. Abdülhamid devrinin eğitim anlayışı genel itibarıyla korku imparatorluğunun etrafında şekillenmiş olup; Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan mevcut eğitim kurumlarında yetiştirilerek imparatorluğun ihtiyaç duyduğu kadrolara yerleştirilecek olan personellerin sultana sonsuz bir sadakatle

⁴²⁸ Fatih Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2, 2012, s. 520.

⁴²⁹ Uğuz, a.g.m., s. 11.

bağlanması amaçlanırken; eğitimin temeli itaatkarlığa dayandırılmıştır. Sultan II. Abdülhamid, izlemiş olduğu eğitim politikalarını ilk bakışta modern ve Avrupa modeli gibi gösterse bile XIX. yüzyılda dahi Avrupa'nın hayat tarzı ve ideallerinin halen Orta çağ Avrupası gibi işlediğine Osmanlı halkını da inandırarak, gerçekleştirilecek reformlarda Avrupa'nın örnek alınmamasını ve her alanda gelenekselliğe dönülmenin bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. II. Abdülhamid eğitim politikalarında Tanzimat devrinde gerçekleştirilmiş eğitim reformlarını besleyen Batı kültürü ve Fransız dili ile modernleşme ve milli kültür kavramlarının tam zıttı bir politika benimseyerek; gerçekleştirdiği reformların ışığı olarak İslam dinini ve Arap dili ile kültürünü takip etmiştir. Bilhassa Arapçanın devletin resmî dili olmasını dahi teklif etmiş fakat kendi elleriyle kurmuş olduğu meşveret meclisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ideolojilerini yok etme tehlikesini gerekçe olarak göstererek sultanın bu talebine karşı çıkmışlardır.⁴³⁰

II. Abdülhamid devri ana hatlarıyla incelendiğinde hem ekonomik hem siyasî birçok problemin yaşandığı bir devir olmakla birlikte uzun bir süredir gerçekleştirilen maarif modernizasyon çabalarına rağmen Osmanlı tebaasının büyük bir çoğunluğu eğitimsiz ve cahil bir kitleden meydana gelmekteydi. II. Abdülhamid devrinde, önceki dönemlerde olduğu gibi bir toplumu inşa etmenin anahtarı olarak o toplumu bilgiyle donatmanın ne kadar mühim bir araç olduğu düşüncesi hâkim olmuş; gerçekleştirilmesi tasarlanan reform faaliyetlerinde “Maârif bütün ilerlemelerin hazırlayıcısıdır” felsefesi ile hareket edilmiştir.⁴³¹ II. Abdülhamid'in maarif meselelere önem vermesi ve bu alanda yatırım faaliyetleri gerçekleştirmesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim kurumlarının yalnızca nicelik bakımından büyüyüp gelişmesine sebep olurken; ilk, orta ve yüksek kademedeki eğitim kurumlarında nitelik bakımından herhangi bir ilerleme kaydedildiği görülmemiştir. Tanzimat devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun harp sahasında aldığı mağlubiyetlerin neticesinde öneminin farkına varıldığı eğitimde modernleşme ve Batı modeli kavramları, II. Abdülhamid devrinde eğitimde gelenekselleşme olarak algılanarak yeni bir kimlik kazanmıştır. Osmanlı eğitim sisteminde II. Abdülhamid devrinde geleneksel bir yapıya bürünen kavram ve kimlikler, II. Meşrutiyet ile birlikte bir değişim sürecine girerek, tıpkı Tanzimat devrinde olduğu gibi modern eğitim anlayışının ve

⁴³⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, ss. 383 – 384.

⁴³¹ Büşra Karataşer, “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, S. 57, 2017, s. 428.

toplumun ayrılmaz bir bütün olduğu ideoloji, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniden filizlenmeye başlamıştır. ⁴³² Osmanlı eğitim sisteminin hukuki yapılanması açısından önemli gelişmelerin yaşandığı dönem olarak Tanzimat Fermanı'nın ilanı başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Osmanlı eğitim sisteminin belirli bir düzen içerisinde idare ve denetiminin sağlanması amacıyla kurulan sistem ve eğitimin tek bir merkezden idare edilmeye başlanması bu döneme tekabül etmektedir. Tanzimat devri ile birlikte eğitimin hukukî yapılanma sürecine adım atılırken II. Abdülhamid devrinde ise bu süreç tamamlanarak, Tanzimat devrinde eğitim alanında çıkartılan yasalar uygulanmaya başlamıştır. ⁴³³ II. Abdülhamid'in saltanat politikaları incelendiğinde korku ve umut arasında ince bir çizgide hareket ederken gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan vatandaşları gerekse dış politikadaki tehdit unsurlarını tek bir çatı altında denge politikalarıyla birleştirmeye çalışmıştır. Bu sebepten ötürü, gerçekleştirmeyi arzuladığı veyahut gerçekleştirdiği reformlarda harekete geçmeden daima bir danışma fikrine ihtiyaç duymuş; yarattığı korku imparatorluğunda kendisine sonsuz bir sadakate bağlı olacak yönetici kadroyu oluşturması ve saltanatını güvence altına almak istemesi de seleflerinin yaşadığı dramatik sonlara tanıklık etmesinden kaynaklanmaktadır.

2.3.2. Vilayet Sultanîleri

Tanzimat devrinde gerçekleştirilen eğitim reformları doğrultusunda 1869 senesinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile, Osmanlı eğitim sisteminde ilk kapsamlı düzenlemeler gerçekleştirilirken; Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut ve açılması tasarlanan eğitim kurumları devletin idare ve denetimi altına girmiş ve belirli bir plan çerçevesinde yürütülmeye başlanmıştır. ⁴³⁴ Bu nizamnâme ile yalnızca Osmanlı eğitim sisteminin idare, denetim ve yönetimi belirli bir plan içerisinde yürütülmemiş; aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut eğitim kurumlarının hem nitel hem nicel bakımdan iyileştirilerek imparatorluğun tüm vilayetlerine ulaşması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda eğitimin Osmanlı toplumu için zorunlu bir ihtiyaç meselesi haline gelmesi ilk defa bu devirde karşımıza çıkmaktadır.

⁴³² Ebubekir Keklik, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Sorunu ve Osmanlı Aydınları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 4, 2020, ss. 1488 – 1494.

⁴³³ Alev Duran, "An Analysis of the Structure of Higher Education: An Example of the II. Abdulhamit", *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 47, 2020, s. 66.

⁴³⁴ Öztürk, *a.g.t.*, s. 17.

Tanzimat devri sonrasına baktığımızda, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile fiiliyata geçirilmesi tasarlanan her vilayet merkezinde bir sultanî açma projesi yalnızca bir hayal olarak kalabilmiş; II. Meşrutiyet devrine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek müfredat gerek öğretim kadrosu gerekse eğitim tarzı bakımından Tanzimat düşlerini gerçeğe dönüştüren yegâne eğitim kurumu Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi olmuştur. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile hayal edilen Osmanlı eğitim sisteminin imparatorluğun tüm vilayetlerinde yaygınlaştırılması ancak II. Abdülhamid'in saltanat politikaları doğrultusunda gerçekleştirilse bile Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile tasarlanan şekilde sağlanamamıştır. Bu dönemde ortaöğretimin ilk kademesini oluşturan idadîlerin yapısında çeşitli düzenlemelere gidilerek bu eğitim kurumları sultanîlere dönüştürülmüştür.⁴³⁵

Osmanlı eğitim kurumlarını yaygınlaştırma ve eğitimin Osmanlı tebaasına mensup tüm vatandaşların eşit bir biçimde yararlanması gereken bir ihtiyaç olduğu anlayış, Sultan II. Abdülhamid'in saltanat politikaları doğrultusunda imparatorlukta yayılmaya başlamıştır. II. Abdülhamid'in gerçekleştirdiği reformların ilham kaynağı olarak İslam dinini kabul etmesi ve bu doğrultuda hareket etmesi, Tanzimat devrindeki hoşgörü ortamının tam aksine Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıklara mensup vatandaşlara karşıt bir politika izlemesine sebep olmuştur. II. Abdülhamid, Osmanlı tebaasına mensup azınlık cemaatlerin açmış olduğu okullar vasıtasıyla misyonerlik faaliyetlerinde bulunmalarını denetim altında tutmak istemiş, bu sebepten ötürü Suriye ve Filistin gibi İslam dininin yoğun olarak hissedildiği topraklarda bir ortaöğretim kurumu açma zorunluluğu hissetmiştir. Bu sayede hayal ettiği eğitim imkanlarının yaygınlaştırma politikası sağlanırken azınlık cemaatlerin yapmış olduğu misyonerlik faaliyetlerinin de İslamiyet merkezli bir nevi uyarlaması gerçekleşecektir.⁴³⁶ 1883 senesinde Beyrut'ta açılan 6 senelik bir eğitim programı mevcut ve resmî kayıtlarda Medrese-i Sultaniyye olarak yer alan bu eğitim kurumunun esas amacı, bu coğrafyada yaşayan çocukların Osmanlı topraklarında yaşayan farklı dinlere mensup azınlıkların çocukları gibi eğitim almalarını sağlamak olmuştur.⁴³⁷ 1883 senesinde Arap vilayetlerinde de yaygınlaştırma politikaları

⁴³⁵ Demirel, II. Meşrutiyet'ten Sonra..., s. 341.

⁴³⁶ Zengin, a.g.m., s. 593.

⁴³⁷ BOA, Y.A. RES., 22/45, H. 21.RA.1301. 1883 Senesinde Beyrut'ta açılan ve sultanî düzeyinde eğitim veren bu okulda eğitim süresi 6 sene olarak belirlenmiştir. Medrese-i Sultaniyye'nin ders programı ve eğitim için senelik Maarif Nazırlığı'na ödenecek ücretin 40 bin kuruş olması kararına varılmıştır. Medrese-

doğrultusunda Beyrut'ta açılan Medrese-i Sultaniyye'nin eğitim modeli bakımından Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi gibi organize edildiği fakat müfredat bakımından Mekteb-i Sultanî ile arasında çok büyük farklar mevcut olduğu görülmektedir. Medrese-i Sultaniyye aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetindeki Arap topraklarında yaşayan vatandaşlara eğitim olanakları sağlamak, öncelikle II. Abdülhamid'in kültürel bağlamda gerçekleştirmiş olduğu bir eğitim reformu olarak görünse bile esas olarak bu coğrafyadaki Müslüman halkın bürokrasiye dahil edilerek, sultanın eğitim vasıtasıyla yaratmak istediği Müslüman genç nüfus adına atılmış önemli bir adım niteliği taşımaktadır.⁴³⁸ II. Abdülhamid devri politikalarında genel olarak Tanzimat devrinde gerçekleştirilen ıslahatların korunduğu, bunların yanında yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nda değil, imparatorluğun dışındaki Müslüman coğrafyalarda da sahip olmak istediği prestij doğrultusunda çeşitli eylemler gerçekleştirmiş olduğunu görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu eğitim sistemi içerisinde yer alan mevcut eğitim kurumlarının İslamiyet'in doğduğu topraklarda da sürekliliğinin sağlanmaya çalışılmasını da bu politikaların bir ürünü olarak değerlendirebiliriz. II. Abdülhamid'in siyasi ve kültürel alanlarda gerçekleştirmeyi tasarladığı reformlarda "Panislamizm" politikasını benimsemesinin esas sebebi ise tek bir çatı altında birleştirmeyi hedeflediği Müslümanların arasında doğması muhtemel olan ayrılıkçı hareketlerin engellenmek istemesinden kaynaklanmıştır.⁴³⁹

II. Abdülhamid devrinde başlayan Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetindeki Arap vilayetleri okullaştırma hamlesi, II. Meşrutiyet devrinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. 1913 senesinde Beyrut ve Şam'da model olarak Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi; içerik ve müfredat bakımından ise Beyrut Medrese-i Sultaniyyesi ile benzerlik barındıran, tedrisatın tamamen Arapça ve öğretim şeklinin nehari olarak uygulanacağı vilayet sultanîlerinin açılmasına karar verilmiştir. Beyrut ve Şam'da açılacak olan vilayet

i Sultaniyye'nin nizamnâmesi, ders cetveli ve öğrenciler için belirlenen ücretlerin detaylı bilgisi için ayrıca bkz.; BOA, Y.A. RES., 21/27, H. 18. N. 1300.

⁴³⁸ Engin D. Akarlı, "Abdulhamid II's Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System", *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, ed. David Kushner, Yad İzhak Ben-Zvi, E.J. Brill Publishing, Leiden 1986, ss. 78 – 80.

⁴³⁹ Eray Yılmaz, *Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kimliği (1869 – 1908): Ahlak, İlim, Dil, Tarih ve Coğrafya*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 31.

sultanîlerinin öğretim materyalleri ve inşaatı için gerekli her türlü masrafın imparatorluğun Maliye Nezaretinden karşılanacağı da bildirilmiştir.⁴⁴⁰

Tanzimat devri ile başlayan Osmanlı eğitim kurumlarının kimliğindeki modern değişimler, II. Abdülhamid'in saltanatı ile birlikte geleneksel ve İslamî bir yapıya bürünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet devri de tıpkı Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreçte gerçekleştirilen reform çalışmaları gibi eğitimde modernleşme ve Batı modeli örnek alınarak gerçekleştirilmek istenmiştir. II. Meşrutiyet devri eğitim sistemi içerik bakımından Tanzimat devri ile benzerlik gösterse bile, fiiliyata geçirilmesi düşünülen reform çalışmaları için uygun bir siyasi ortam ve reformları gerçekleştirecek yeterli miktarda ekonomik güç olmaması sebebiyle istenilen başarı elde edilememiştir.⁴⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi bakımdan yaşanan kaotik süreç içerisinde gerçekleştirilen maarif modernizasyon çabaları içerisinde en çok düzenleme ortaöğretim kademesinde, bilhassa idadî ve sultanîlerde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde, ilköğretim kademesinden sonra önemli bir boşluğu doldurmak amacıyla açılan idadî sınıfları, Tanzimat Dönemi öncesinde ortaöğretim kademesinin hazırlık sınıfları olarak addedilirken; 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinden sonraki süreçte rüşdiyelerden mezun olan öğrencileri yükseköğretim kurumlarına hazırlayan ortaöğretim kurumları Türk eğitim sisteminde yer almaktadır.⁴⁴² Öğretim kademesi bakımından rüşdiye mektepleri ve sultanîler arasında eğitim veren idadîler, II. Meşrutiyet dönemine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde idadîler, Osmanlı merkez ve taşra teşkilatının yapısındaki farklılıklar sebebiyle beş yıllık idadîler ve yedi yıllık idadîler olmak üzere 2 çeşit olarak incelenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda birden fazla kazanın birleşmesiyle meydana gelen ve eyaletlerin alt kademesinde yer alan livalarda bulunan beş yıllık idadîlerin amacı yükseköğretim kademesine öğrenci yetiştirmekten ziyade ait olduğu bölgenin idari işlerini yönetecek personellerin yetişmesini sağlamaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük taşra yönetim birimi olan vilayetlerde bulunan yedi yıllık idadîlerde ise rüşdiye ve idadî müfredatı bir arada yürütülmekteydi.⁴⁴³ 3 Ekim 1910

⁴⁴⁰ BOA, İ. DÜİT, 84/55, H. 1. N. 1331.

⁴⁴¹ M. Ahmet Tokdemir, Muhammet Şahin, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 9, S. 4, 2011, s. 853.

⁴⁴² Öztürk, a.g.m., s. 464.

⁴⁴³ Mehmet Salih Erkek, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi-Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı, İzmir 2009, ss. 157 – 163.

senesinde yürürlüğe giren yönetmelik doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetlerinde bulunan yedi yıllık idadîlerin iki aşamalı bir düzenleme ile sultanîlere dönüştürülmesine karar verilmiş; gerçekleştirilen bu yeni düzenlemeler⁴⁴⁴ ile idadîlerin daha donanımlı hale gelmesi ve daha nitelikli öğrenciler yetiştirmesi amaçlanmıştır. Aynı sene içerisinde Maarif Nazırlığı görevine tayin edilen Emrullah Efendi, idadîlerin sultanîlere dönüştürülmesi meselesinde yoğun mesai harcamış, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün vatandaşları ortak bir eğitim-öğretim çatısı altında birleştirme arzusuyla hareket etmiştir.⁴⁴⁵ II. Meşrutiyet devrinin ilk senelerinde Maarif Nazırlığı görevine tayin edilen Emrullah Efendi, bir toplumun ilerlemesinin temel unsuru olarak iyi bir eğitim sistemine sahip olmasının gerekliliğini savunmuş ve yaşadığı müddetçe Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunduğu görevlerde maarif meselelerine karşı büyük bir hassasiyetle yaklaşmıştır. Emrullah Efendi, toplumların eğitim seviyelerini anlamak için o toplumun ahlak düzeyinin incelenmesi gerektiğine vurgu yaparak; müreffeh bir toplum yapısı inşa etmenin ancak iyilik ve güzellik gibi yaratılıştan gelen özelliklerin iyi bir eğitimle taçlandırılması ile mümkün olabileceğini savunmuştur.⁴⁴⁶ Ortaöğretim kademesinin ilk basamağını meydana getiren idadîlerde uygulanmakta olan eğitim müfredatını düzensiz ve yetersiz olarak değerlendiren Emrullah Efendi, mevcut idadîlerin Avrupa'daki ilköğretim seviyesindeki eğitim kurumları ile denk sayılabileceğini ifade etmiş; idadîlerin sultanîlere dönüştürülmesi hususunda bir ortaöğretim tasarısı hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda liva ve vilayetlerde bulunan tüm idadîleri yeniden yapılandırarak, mevcut ortaöğretim kurumlarına Avrupaî bir kimlik kazandırmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, karşılaştığı bazı karşıt tutumlara rağmen eğitim politikalarında modernleşme ve Fransız tarzı eğitimi savunmasından ötürü Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetlerinde bulunan idadîlerin tamamını Galatasaray Mekteb-i Sultanîsine dönüştürmek istemiş; sultanîlere dönüştürülecek olan idadîlere müdür-i sanî olarak Fransız bir idareci tayin etmenin yanı sıra son iki sene eğitimin tamamının Fransızca yapılmasını istemiştir.⁴⁴⁷ 1910 senesinde Maarif Nazırlığı görevine başladığı ilk zamanlardan itibaren, ortaöğretim kurumlarında

⁴⁴⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, "Meşrutiyet Devrinde Maarif Sistemimiz", 10 Mart 1930.

⁴⁴⁵ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 311.

⁴⁴⁶ Hamza Altın, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2010, ss. 154 – 156.

⁴⁴⁷ Erkek, *a.g.t.*, s. 165.

gerçekleştirmeyi hayal ettiği yeni eğitim tarzları konusunda çeşitli reform faaliyetlerine başlamıştır. Bu doğrultuda, gerek eğitim müfredatı ve öğretim kadrosu, gerekse yapı ve işleyiş bakımından hayranlık duyduğu Mekteb-i Sultanî'nin de yapısında bazı düzenlemeler yapılmasını uygun görmüş; öğretmen ücretleri, masraflara ayrılan bütçe ve eğitim kurumunun iç tüzüğünde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmek istemiştir. Maarif Nazırlığı tarafından uygun görülen bu yeni düzenlemelere, o dönem Mekteb-i Sultani müdürlüğü görevini sürdürmekte olan hem okulun öğrencileri hem de öğretmenleri tarafından çok sevilen müdürü Tevfik Fikret'in karşı çıkması ile başlayan sıkıntılı süreç Tevfik Fikret'in istifası ve öğrenci boykotları ile zirveye ulaşmıştır. Bu olaylar Emrullah Efendi'nin Maarif Nezareti karşısındaki konum ve statüsünü sarsmakla kalmamış aynı zamanda gerçekleştirmek istediği reformların da tepki ile karşılanmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁴⁸ Emrullah Efendi, tepkilerin merkezinde sürdürmüş olduğu kısa süreli Maarif Nazırlığı görevi boyunca ortaöğretim alanında gerçekleştirdiği reform faaliyetleri, kendisinin eğitim alanında sayının değil; niteliğin olması gerektiği görüşünü kanıtlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ortaöğretim kademesine yalnızca Batılı bir kimlik kazandırmakla kalmamış; aynı zamanda kendisinden sonra göreve gelen Maarif Nazırlarına da ilham kaynağı olmayı başarmıştır.⁴⁴⁹ Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı görevinin uzun soluklu olmaması ve ortaöğretim kurumları bünyesinde hayata geçirmek istediği reform politikaları gerçeğe dönüşmese bile ortaöğretim kademesinde gerçekleşen düzenlemeler ve en önemlisi vilayet sultanîlerinin kurulması kendisinin çabaları neticesinde gerçekleşmiştir.

Emrullah Efendi'nin tasarladığı ortaöğretim sistemine göre; livalarda bulunan beş senelik idadîlerin öğretim programlarında çeşitli düzenlemeler yapılarak ticaret, sanayi ve idarî alanlarda imparatorluğun ihtiyaç duyduğu personel istihdamının sağlanmasına devam ederken, vilayetlerde bulunan yedi senelik idadîlerin modern lise düzeyine bir adım daha yaklaştırılarak sultanîlere dönüşümü gerçekleşecekti.⁴⁵⁰ 3 Ekim 1910 tarihinde yürürlüğe giren yönetmelik doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda vilayetlerde bulunan mevcut idadîlerin modernize edilerek sultanîlere dönüşüm süreci gerçekleştirilmiş, öğretmen ihtiyacı Balkan topraklarından sağlanarak tamamen devletin himayesi altına

⁴⁴⁸ Oya Dağlar, "Emrullah Efendi – Tevfik Fikret Anlaşmazlığı (Mekteb-i Sultanî Hadisesi)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2, 2006, ss. 32 – 33.

⁴⁴⁹ Türkan, *a.g.e.*, s. 266.

⁴⁵⁰ Türkan, *a.g.e.*, ss. 183 – 185.

girmiştir. ⁴⁵¹ 1912 – 1913 eğitim-öğretim yılında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki on iki idadî, sultanîye dönüştürülerek Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi ile birlikte mevcut sultanî sayısı on üçe çıkmıştır. 1913 senesinde Maarif Nazırlığı görevine tayin edilen Şükrü Bey de selefinin politikalarını takip ederek vilayetlerde bulunan yirmi üç idadîyi daha sultanîye dönüştürmüştür. Şükrü Bey'in bu kararı almasındaki en büyük etken ise vilayetlerde bulunan yedi senelik idadî mezunlarına verilen diplomaların sultanîlere denk sayılması sebebiyle idadî mezunlarının eğitime devam etmemesinden kaynaklanmıştır. 1913 – 1914 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde, günümüzde de bazıları mevcut yapısını koruyarak lise ve dengi eğitim kurumu olarak da eğitime devam etmekte olan idadîlerden yirmi iki tanesinin da sultanîye dönüştürülme süreci tamamlanmıştır. Bunlar: Vefa İdadîsi, Kabataş İdadîsi, Mercan İdadîsi, Üsküdar İdadîsi, Gelenbevi İdadîsi, Davutpaşa İdadîsi, Ankara İdadîsi, Yozgat İdadîsi, Aydın İdadîsi, Bağdat İdadîsi, Diyarbakır İdadîsi, Sivas İdadîsi, Şam İdadîsi, Konya İdadîsi, İzmit İdadîsi, Balıkesir İdadîsi, Kudus-i Şerif İdadîsi, Kale-i Sultaniye İdadîsi, Erzurum İdadîsi, Bitlis İdadîsi, Basra İdadîsi ve San'a İdadîsidir. ⁴⁵² 1910 senesinde yürürlüğe giren yönetmelik doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut idadîlerin hem müfredatı hem de öğretmen kadrosunda çeşitli düzenlemeler yapılarak bir dönüşüm gerçekleştirilirken, sultanî halini alan idadîlerin yeniden oluşturulan müfredatı modern bir lise kimliği taşımaktadır. ⁴⁵³

Dersler	İdadî	Sultanî
Malumat-ı Fenniye ve Ulûm-u Tabiiye	4	3
Hikmet-i Tabiiye	5	4
Kimya	4	3
Hıfzıssıhha ve Tarih-i Tabî	5	3
Coğrafya	8	8
Tarih	11	9
Türkçe	15	14
Muhasebe	5	8
Hendese	7	11

⁴⁵¹ Ergün, *a.g.e.*, s. 312.

⁴⁵² Hayriye Muhammedi, *Vefa Lisesi'nin Eğitim Tarihimizdeki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2006, s. 153.

⁴⁵³ Erkek, *a.g.t.*, s. 168.

Matematik	3	7
Fransızca	17	21
Malumat-ı Kanuniye	2	4
Usul-ü Defteri	3	5
İngilizce	-	6
Almanca	-	6

TABLO IV: Mevcut idadîlerin sultanîlere dönüştürülmesinden sonra müfredatta değişen ders saatlerinin karşılaştırılması.⁴⁵⁴

Genel itibariyle II. Meşrutiyet devri eğitim kurumlarında fiiliyata geçirilen reformlar incelendiğinde, en kayda değer ilerlemelerin ve değişimlerin ortaöğretim kurumları bünyesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu dönemde de Tanzimat devrinden kalan miras doğrultusunda, ortaöğretim kademesinin ilk basamağını oluşturan idadîlerin günümüzdeki liselerle denk olarak tasarlanan sultanîlerle devam etmesi öngörülmüş; II. Abdülhamid devrinde tasarlanan ortaöğretim kurumlarının imparatorlukta yaygınlaştırılma projesi kelimenin tam anlamıyla bu devirde gerçekleşmiştir.⁴⁵⁵

II. Meşrutiyet devri eğitimde gerçekleştirilen reformlar kapsamında idadîler sultanîlere dönüştürülerek ortaöğretimin ilk kademesini oluşturan idadîlerden modern birer lise yaratılmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki tabloda gördüğümüz üzere, oluşturulan yeni sultanîlerde, tabiat ve beşerî bilimler ağırlıklı olan idadî müfredatı değişerek; bu derslerin yerini matematik ve hesap ağırlıklı dersler ile yabancı dil dersleri almıştır. 1910 senesinde yürürlüğe giren yönetmelik doğrultusunda düzenlenen idadî müfredatı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel eğitim kurumlarının kimliğinde kayda değer biçimde bir değişim yaşanmış ve Batı dillerine ağırlık verilmeye başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut idadîlerin sultanîlere dönüşümünün tamamlanmasının ardından bu eğitim kurumları yalnızca yeni bir kimlik kazanmakla kalmamış, aynı zamanda Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinden elde edilen başarının vilayet sultanîlerinden

⁴⁵⁴ Ergün, *a.g.e.*, ss. 322 – 323.

⁴⁵⁵ Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri", *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 270.

de elde edilebilmesi adına geleneksel ortaöğretim kurumları müfredatında yer alan derslerin yerine yabancı dil derslerine ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Sınıflar	Müfredatta Yer Alan Dersler
• Birinci sene	“Sarf-ı Ârabî ve Türkî, Fransızca, Hesap, Nahv, Hüsn-ü Hat, Kur’an ve İlm-i Hâl.”
• İkinci sene	“Sarf ve Nahv-ı Arabî, Türkçe, Farsça, Fransızca, Hesap, Coğrafya, Hat ve İngilizce.”
• Üçüncü sene	“Nahv-ı Arabî, Mantık, Farsça, Fransızca, Hesap, Coğrafya, Hat, İngilizce İmlâ ve tercüme, Tarih.”
• Dördüncü sene	“Mantık, Fransızca, Matematik, Hukuk, Coğrafya, Türk Edebiyatı, İngilizce, Tarih, Hikmet-i tabiiye, Kimya, Hat ve Resim.”
• Beşinci sene	“Mâani, Beyân, Türk Edebiyatı, Hendese, Ekonomi, Tarih, Tarih-i tabiiye, Hikmet-i tabiiye, Kimya ve Hukuk.”
• Altıncı sene	“Aruz ve Edebiyat, Hendese, Kimya, Fenn-i defterî, Ekonomi, Hukuk, Mekanik, Fenn-i Ziraat ve Resim.”

TABLO V: Vilayet Sultanîleri ders müfredatı.⁴⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nda vilayetlerde bulunan yedi yıllık idadîlerin tamamının sultanî biçimini alması, Şükrü Bey’in Maarif Nazırlığı görevinde gerçekleşmiştir. 1914 senesinden itibaren gerçekleşen bu dönüşümün esas sebebi ise yedi yıllık idadîlerden mezun olan öğrencilerin diplomalarının sultanî diplomalarıyla eş değer sayılması sebebiyle öğrencilerin eğitimlerini yarıda bırakmasından kaynaklanmıştır. İdadîlerin sultanîlere dönüşüm süreci tamamlandıktan sonra, belirlenen amaçlara uygun olarak eğitim faaliyetlerinin devam edebilmesi için bu okulların alanında uzman ve iyi eğitilmiş

⁴⁵⁶ Kodaman, *a.g.e.*, ss. 143 – 144.

bir öğretmen kadrosunun da bulunması gerekmektedir. Bu hususta Maarif Nazırlığı tarafından alınan kararlar doğrultusunda sultanîlere dönüşümü tamamlanan idadîler için oluşturulacak olan öğretmen kadrosunun sınavla belirlenmesine karar verilmiştir. Maarif Nazırlığı tarafından hazırlanan sınav sorularının vilayetlere gönderilmesiyle yapılan sınavlar yine Maarif Nazırlığı tarafından değerlendirilmiş; açılan vilayet sultanîlerinin amacı yükseköğretim için öğrenci yetiştirmek olduğundan dolayı öğretmen kadrosu oluşturulurken de bir hayli titizlikle yaklaşılmıştır.⁴⁵⁷ 1910 senesinde başlayan idadîlerin sultanîlere dönüştürülme meselesi, 1914 senesinde belirli bir düzen çerçevesinde yürütülmüş olup; 1919 senesine gelindiğinde ise bu okullara kayıt yaptıracak olan yatılı veyahut gündüzlü öğrencilerin kayıt esnasında ödemesi gereken ücret ve bu okullara ayrılması gereken bütçelerin düzenlenmesi gibi mühim meselelerin gündeme gelmesi ile birlikte Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdürüyyet-i Umumiye ile Maarif Nazırlığının ortak çalışmaları doğrultusunda 17 Ağustos 1919 tarihinde Mekatib-i Sultanîyye Kararname-i Layihası yürürlüğe girmiştir. İdadîlerin sultanîlere dönüştürülmesi esnasında tartışma yaratan sorunlardan birisi olan ödenecek ücretler meselesi de bu kararname ile belirli bir düzen çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır. 1919 senesinde yürürlüğe giren layihanın ilk iki maddesi doğrultusunda yatılı ve gündüzlü öğrencilerden tahsis edilecek ücretlerin ne zaman ve ne şekilde ödeneceğinin yanı sıra Maarif Nazırlığı tarafından okulların ücretini ödemeye maddi olarak gücü yetmeyen ailelerin çocuklarının vilayet sultanîlerinde ne şekilde kabul edileceği de belirlenmiştir:

“Madde 1: Mekâtib-i Sultâniye ve i‘dâdiye leylî ve nehârî talebesinden istifâde edilmekte olan ücûrât her sene-i dersiye den evvel o sene-i dersiye zarfında tebdîl edilmemek üzere Maârif ve Mâliye nezâretleri tarafından bi'l-müzâkere ta‘yîn olunur.

Madde 2: Mekâtib-i Sultâniye ve i‘dâdiyeye kabûl edilecek leylî meccânî talebenin adedi ücretli talebe adedinin yüzde yirmisini tecâvüz etmeyecek ve mevcûd meccânî talebenin adedi bu nisbeti buluncaya kadar yeniden meccânî talebe kabûl edilmeyecektir.”⁴⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. yüzyıldan beri devam etmekte olan modernleşme faaliyetleri, devlette yeni bir otorite ve düzen kurmanın önemli bir aracı olarak kabul

⁴⁵⁷ Ergün, *a.g.e.*, s. 321.

⁴⁵⁸ BOA, MV., 251/66, H. 20. ZA. 1337.

edilmiş ve her devirde farklı bir kimlik kazanarak yoluna devam etmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Tanzimat devrinin genel kimliğini bünyesinde barındıran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma yolunda önemli bir anahtar olarak görülen Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi, kendisinden sonra Osmanlı topraklarında açılan ortaöğretim düzeyindeki eğitim kurumlarının öncüsü olmuştur. 1868 senesinde kurulduğu ilk zamanlardan itibaren Fransız kültürü ve etkisini hissettiren eğitim kurumları olan sultanîler modernleşme sürecinin siyasal kimliğinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu mevcut toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan geleneksel yapıdan moderniteye dönüşümün eğitime yansımalarının izlerini taşımaktadır.⁴⁵⁹ Her devirde yaşandığı gibi yeniliklere adaptasyon sürecinin hemen gerçekleşmemesi, kitleler tarafından gösterilen yoğun ilginin yanı sıra büyük bir tepki odağı da olmuştur. Bu doğrultuda II. Meşrutiyet devrinde idadîlerin sultanîlere dönüştürülmesi ilk olarak halkın tepkisine maruz kalmış olsa da bu okullarda alınan eğitim kalite bakımından değerlendirildiğinde tepki odağı olmaktan çıkarak ilgi odağı haline gelmiştir.⁴⁶⁰

2.3.3. İnâs Sultanîleri

İnsanlık tarihinin her devrinde meydana gelen değişimlerin merkezinde kadınların izlerinin de yer almasına rağmen isimlerinin zikredilmemesi Osmanlı İmparatorluğu toplum yapısının bir sorunu olarak kabul edilmeye başlamış; değişen siyasi, sosyal ve ekonomik olgular kadınların da toplum içindeki mevcut kimlik ve statülerinin değişimlerine sebep olmuştur. Bilhassa Osmanlı yönetimi tarafından Batının tartışılmaz gücünün kabul edilmesiyle başlayan yeni süreç içerisinde, Batı toplumlarında kadınların statü ve hakları Osmanlı İmparatorluğu için de bir ilham kaynağı olmuş ve eğitimin ehemmiyeti meselesi gündeme gelmeye başlamıştır.⁴⁶¹ Tarihte kadın hareketinin temelleri Batı'da Rönesans çağına kadar uzanmakla birlikte ilk ciddi hareket Fransız Devrimi ile ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın sonunda siyasi ve ideolojik temelli olarak gerçekleşen ve küresel sonuçları beraberinde getiren Fransız Devrimi'nin yarattığı, özgürlük ve eşitlik kavramlarının beslediği fikrî ortam ile birlikte kadın hareketi,

⁴⁵⁹ Serdar Şengül, "Medreseden Okula Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:9 - Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 634 – 635.

⁴⁶⁰ Erkek, *a.g.t.*, s. 171.

⁴⁶¹ Savaş Karagöz, "İlk Özel Öğretim Kurumlarından Bilgi Yurdu'nun Kadın Eğitimine Yönelik Eğitim Programı ve Faaliyetleri (1916-1918)", *Eğitim ve Bilim Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 1, 2021, s. 39.

bireysellikten sıyrılarak kitlesel boyutlara ulaşmıştır.⁴⁶² Avrupa’da Orta çağdan beri yaşanan karanlık dönemden en fazla etkilenen kesim olan kadınlar, tarih boyunca görmediği zulüm ve haksızlıkların odak noktası haline gelmişlerdir. XVIII. yüzyılın sonlarında değişen düzenin içerisinde kendilerine yüklenmiş olan toplumsal statülerden ve her alanda karşılaştıkları eşitsizliklerden sıyrılabilmek adına mücadele etmişlerdir. Bu doğrultuda kadın hareketinin ilk defa yaşadıkları haksızlıklar neticesinde Avrupa’da ortaya çıktığını ifade etsek dahi kadınların tarih boyunca karşılaştıkları zorluklar evrensel bir statü taşımaktadır.⁴⁶³

Hem Türk eğitim tarihinde hem de Osmanlı İmparatorluğu eğitim kurumlarında kız çocukları ve kadınların eğitimi meseleleri oldukça geç bir dönemde yer almaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlerin eğitime yansımaları neticesinde yaşanan fikri dönüşümler, Osmanlı toplumunun yeniden şekillenmesi konusunda kız çocuklarının ve kadınların eğitimine önem verilmesi gerektiğinin farkına varılmasına sebep olmuştur. Etimolojik olarak, Arapça nisâ (nsa) kökünden türetilmiş ve lügatte “kızlar, kadınlar” anlamlarını karşılayan inâs; II. Meşrutiyet devrinde kız çocukları için ortaöğretim düzeyinde kurulan okullara verilen genel bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Tanzimat devri ile başlayan kız çocuklarının eğitimi ve kadınlara yönelik okulların kurulması, II. Meşrutiyet ile birlikte değişen ideolojiler sonucunda kadınların eğitimi ve sosyal hayattaki rollerinin gündeme gelmesiyle beraber bir okullaşma sürecini başlattığı görülmektedir.⁴⁶⁴ II. Meşrutiyet devrindeki eğitim anlayışı ve eğitimin toplumu şekillendirme sürecinde nasıl bir araç olarak kullanıldığını kavrayabilmek adına, öncelikle devrin siyasi ve kültürel hayatını meydana getiren fikir akımlarının eğitim sistemi üzerindeki etkilerini incelemek gerekmektedir.

Avrupa’da Fransız İhtilali ile başlayan kadın hareketlerinin kitlesel boyutlara ulaştığı dönem, Osmanlı İmparatorluğu’nda Batı ile gerçekleşen yoğun temaslar neticesinde reform hareketlerinde kız çocuklarının ve kadınların eğitiminin yer almaya başlaması, kadınların toplum içerisinde geleneksellikten modernliğe dönüşümünün hem kurumsal

⁴⁶² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2013, ss. 55 – 56.

⁴⁶³ Berna Yürüt, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi Özel Sayı*, 2017, ss. 367 – 368.

⁴⁶⁴ Savaş Karagöz, Mustafa Şanal, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 39, 2015, ss. 679 – 681.

hem de kuramsal bağlamda gerçekleşmeye başladığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bilhassa Tanzimat ve II. Meşrutiyet devirlerinde edebi eserler ve basın yayın organları vasıtasıyla kadınların sahip olduğu haklar, toplumsal problemler ve kadınları ilgilendiren şahsi meselelerin gündeme gelmeye başlamasıyla birlikte, kadının toplumdaki kimlik ve statüsünde bir dönüşüm süreci başlamıştır.⁴⁶⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme faaliyetlerinin yeni bir ivme kazandığı bu dönemde bilhassa kız idadî mekteplerinin açılmasına vesile olan fikir adamları, okullaşma ve eğitimin yaygınlaşması hususunda basın-yayın organlarında kaleme aldıkları yazılarla hem hükümetin mevcut görüşlerini desteklemiş hem de halkı bilinçlendirme konusunda yoğun bir mesai harcamışlardır.⁴⁶⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısında başlayan dönüşüm sürecinin özellikle II. Meşrutiyet döneminde yaşanması ve II. Meşrutiyet'in doğurduğu fikir akımlarının ve siyasi ortamın “Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi laboratuvarı”⁴⁶⁷ olarak değerlendirilmesinin temel sebebi; milli mücadelede en ön safta yer alan ve Cumhuriyet'i meydana getiren paradigmalara doğuşunu sağlayan kadroların bu dönemin yetiştirdiği bürokratlar ve bu bürokratları besleyen fikrî ve siyasi ortamın oluşumundan kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁸ Önceki dönemlerde olduğu gibi II. Meşrutiyet devrinde de, mevcut siyasi rejimin ihtiyaç duyduğu kadroların eğitim kurumları ekseninde yaratılması açısından bu alandaki çalışmalara önem verilmiştir. II. Meşrutiyet devrinin literatüre kazandırmış olduğu ulusal eğitim kavramı doğrultusunda, XVIII. yüzyıldan itibaren eğitim alanında gerçekleştirilen modernleşme faaliyetlerinde, ilk defa Osmanlılık fikrinin yerini Ulusalcılık fikrinin alması, mevcut görüşlerin atmosferinde değişimlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. II. Meşrutiyet devrindeki değişimler yalnızca eğitimin beslediği kavramlarda yaşanmayarak, eğitim modernleşmenin amacı olmaktan sıyrılıp toplumsal bilinç sağlanmasının bir aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda kurulan siyasi

⁴⁶⁵ Abdülazim Şimşek, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri Ekseninde Kadın Tartışmaları”, *Anasay Dergisi*, C. 4, S. 12, 2020, s. 22.

⁴⁶⁶ Tuba Tombuloğlu, “Türk Modernleşme Sürecinde Kadınların Eğitim Hakları Üzerine Düzenlemeler”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 25, 2020, s. 192.

⁴⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya tarafından II. Meşrutiyet devrini ifade etmek için “Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi laboratuvarı” tabiri kullanılmıştır. II. Meşrutiyet hem siyasi hem fikrî açıdan dengelerin yeniden sağlanmaya çalışıldığı, Türk siyasi hayatının yeniden şekillendiği bir dönem olmakla kalmamış; aynı zamanda dönemin fikir akımları Modern Türkiye'nin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet'in siyasi laboratuvarı veyahut siyasi arka planı olarak tanımlanan bu dönemin detaylı incelemesi için ayrıca bkz. Ferdan Ergut, *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2010.

⁴⁶⁸ Hakkı Uyar, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Kadrolarının İkinci Meşrutiyet'ten ve Birinci Dünya Savaşı'ndan Çıkardığı Dersler”, *Belgi Dergisi*, S. 7, 2014, s. 829.

rejimin beraberinde getirdiği düşünsel ortamda gerek siyasî gerek hukukî gerekse toplumsal sorumlulukların eğitim vasıtasıyla aktarılması bir misyon haline gelmiştir.⁴⁶⁹

II. Meşrutiyet devrindeki eğitim anlayışının önceki yüzyıllarda çizilmiş olan sınırların dışına çıkması ve modernleşmenin kimliğinin değişmesi, bu değişimin toplumun tüm katmanlarına zuhur etmesi ile modernite bağlamında bir paradigma değişimine sebep olmuştur. Bilhassa dönemin şartları göz önünde bulundurulduğu zaman, Avrupa’da yaşanan endüstriyel üretime dayalı ekonomi modelinin Osmanlı İmparatorluğu’na uyarlanabilmesi ve Batı modelli toplumsal dönüşümün sağlanabilmesi için gerekli bir sermaye ve iş gücünün bulunmaması da kadınlara yalnızca iyi bir anne ve eş olarak yüklenen toplumsal kimliğin değişmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Avrupa’daki örnekler incelenmiş; iyi eğitilmiş ve yaşadığı toplumun bilincinde olan kadınların devletin gelişmesi adına olumlu katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Bu durumun neticesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan kadınların mevcut kimliklerinden sıyrılarak bilgiyle donatıldıktan sonra imparatorluğun kalkınmasında aktif olarak rol almaları gerektiği savunulmaya başlanmıştır. Bu dönemde kız çocuklarının ve kadınların eğitime gösterilen özverinin bir diğer göstergesi, 1910 senesinden itibaren Avrupa’nın çeşitli ülkelerine yükseköğrenime devam etmeleri için kız öğrencilerin gönderilmeye başlanması olmuştur. Osmanlı Hükümeti ve Maarif Nezaretinin ortak çalışmaları doğrultusunda Avrupa’ya gönderilen kız öğrencilere, Osmanlı İmparatorluğu’na döndükleri vakit öğretmenlik mesleğini icra etmeleri şartıyla burs imkânı da sağlanmıştır.⁴⁷⁰

II. Meşrutiyet devrinde inşa edilmek istenen yeni toplum yapısı içerisinde aile kavramı ve bu bağlamda ailenin yeniden yapılandırılması ön plana çıkan unsurlar olmuştur. Bu doğrultuda doğan eşitlik kavramı, aile içerisinde anne ve babanın statülerin eşitlenmesi gerektiği görüşünü desteklerken; aile kurumunda bahsi geçen statüler arasında bir denge sağlanmasının da ancak eğitimle sağlanabileceği inancını doğurmuştur. II. Meşrutiyet devrinin yaratmış olduğu özgürlük ortamı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat ve sonraki süreçlere nazaran kadınların toplumda aktif olarak rol almaları gerektiğini savunarak yeni bir kimlik yaratılmasına yol açmıştır. Bu dönemde kadın çalışmaları,

⁴⁶⁹ Nurhayat Çelebi, Tezer Asan, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, ss. 263 – 266.

⁴⁷⁰ Erdoğan, *a.g.e.*, ss. 299 – 302.

kurulan dernek ve cemiyetlerin yanı sıra gerçekleştirilen hukukî düzenlemelerle de güvence altına alınmaya çalışılmış; 1917 senesinde yürürlüğe giren Aile Hukuku Kararnamesi de gerçekleştirilen çalışmaların bir somut örneği niteliğini taşımaktadır.⁴⁷¹ Bu doğrultuda yaratılan “Yeni Aile” kavramı içerisinde otoriter baba figürü yavaş yavaş geri planda bırakılmaya çalışılarak, kadınlara verilen eğitimler vasıtasıyla aile içerisinde sahip oldukları annelik görevlerinin yanı sıra öğretilecek kültür ve beceri ağırlıklı modern tekniklerle donatılmış dersler ile birlikte hem aile içinde hem de toplumda aktif olarak rol almaları amaçlanmıştır. II. Meşrutiyet devrinin yarattığı yeni kavramlar ile kadınlar, modern eğitim aracılığıyla toplum içerisinde aktif bir biçimde rol almakla kalmayacak aynı zamanda milli bir devlet inşa etmenin olmazsa olmaz unsuru olan kadın ve erkeğin toplumda eşit olduğu bir ortam da yaratılmış olacaktır.⁴⁷² II. Abdülhamid devrinde başlayan kız çocuklarının eğitim programlarına dahil edilme projesi özellikle Müslüman kız çocuk nüfusunun yoğun olduğu yerlerde eğitim kurumları inşa edilmesiyle gerçeğe dönüştürülerek muhafazakâr modernizm doğrultusunda hareket edilmiştir. II. Abdülhamid devrinde gerek siyasi gerek kültürel alanlarda gerçekleştirilen reform faaliyetlerinin çekirdeğini Tanzimat devrinde uygulanan yenilik politikalarının oluşturduğu gibi; II. Meşrutiyet devri eğitim sisteminde de II. Abdülhamid devri politikaları takip edilmiştir.⁴⁷³ Sultan II. Abdülhamid’in, baskı siyasetinin tam aksi politikalar izleyerek önceki devirlere nazaran kadınların ve kız çocuklarının toplumda görünür hale gelmesini talep etmesi ve bu doğrultuda kız çocuklarının eğitim kurumlarında yer almasını istemesinin temel sebebi ise ailenin mimarı olarak görülen kadınların iyi bir anne ve eş olabilmesi için iyi bir eğitimden geçmesi gerektiğine dair olan inançtan kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁴ Osmanlı eğitim sisteminin gelenekselden modernleşme dönemine kadar yapısal değişimleri incelendiğinde, aslında her dönemde hayal edilen ve gerçekleştirilen politikaların ortak bir amaca hizmet ettiği ancak ideolojilerinin farklı olduğu dikkat çekmektedir.

⁴⁷¹ Serap İlkhan, “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını”, *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, C.1, S. 1, 2018, s. 59.

⁴⁷² Bahar Baskın, *2. Meşrutiyet’te Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünunu (İlk Kadın Üniversitesi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı - Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, İstanbul 2007, ss. 18 – 19.

⁴⁷³ Türkan, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁷⁴ Badegül Eren Aydınlık, *Osmanlıların Modern Döneminde Kızların Eğitimi: İnas Rüştüleri ve Eğitim Programları (1859 – 1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul 2018, s. 57.

Bu düşüncelerin ışığında II. Meşrutiyet devri kız çocukları ve kadınların eğitimi konusunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut eğitim kurumlarındaki eksiklikler Avrupa'daki kız öğrencilere yönelik eğitim veren okulların müfredatlarının incelenmesiyle tespit edilerek; Osmanlı İmparatorluğu'nda kız öğrencilere yönelik bir yükseköğretim kurumunun açılması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra ortaöğretim düzeyinde de çeşitli düzenlemeler yapılarak eğitim kurumlarının hem nicelik hem de nitelik bakımından artırılması amaçlanmıştır.⁴⁷⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat devri öncesi kız çocukların eğitim durumuna bakacak olursak; kız çocukları geleneksel eğitim kurumlarından yalnızca sıbyan mekteplerinde eğitim alabiliyorlar, imparatorluk dahilinde ortaöğretim kademesine devam etmeleri için herhangi bir eğitim kurumu bulunmuyordu. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile yakın temas halinde bulunmasının bir neticesi olarak, kadının toplumdaki kimliği bir tartışma konusu haline gelmiş ve modernleşmenin önemli bir unsuru olarak, kız çocuklarının da modern eğitim kurumlarında eşit bir şekilde eğitim alması, modern yöntemler ışığında bilgiyle donatılmasının oldukça mühim bir mesele haline gelmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Bu doğrultuda 1859 senesinde İstanbul'da kurulan İnâs rüşdiyesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kız çocuklarının eğitim alması için gerçekleştirilmiş ilk ciddi girişim olmuş; ardından kız çocuklarına yönelik eğitim veren iptidai mekteplerin ve rüşdiyelerin sayısında bir artış yaşanırken, açılan yeni okullara donanımlı öğretmenler yetiştirmek adına Dârümuallimât müfredatı düzenlenerek daha nitelikli hale getirilmeye çalışılmıştır.⁴⁷⁶ Bu dönemde kız çocuklarına yönelik açılan rüşdiyelerin öğretmen ihtiyacının karşılanması adına 26 Nisan 1870 tarihinde kurulan Dârümuallimât'ın açılış töreninde Maarif Nazırı Safvet Paşa, yapmış olduğu açılış konuşmasında kız çocuklarının ve kadınların eğitiminin Osmanlı toplumu için ne kadar mühim bir mesele olduğunu, ilköğretim kademesinin üzerinde de eğitim alarak toplum için yararlı görevlerde bulunmalarının gerekliliğini vurgulamıştır.⁴⁷⁷

“...Kadınlar, yaratılışları gereği her türlü saygıya lâyık oldukları gibi, eğitim öğretim görmelerine de özen göstermek gerekir. Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar kadınlar

⁴⁷⁵ Ali Y. Baltacıoğlu, “Darümuallimat'tan İnâs Darülfünunu'na”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.1, 2008, ss. 93 – 98.

⁴⁷⁶ Bahar Baskın, “II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnâs Darülfünunu”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, 2008, s. 59.

⁴⁷⁷ Selman Tunay Kamer, “II. Meşrutiyet Dönemi Karma Eğitime İlişkin Fikirler ve Tartışmalar”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 23, S. 2, 2014, s. 402.

için orta düzeyde okullar bulunmadığından, kız çocukları sekizer onar yaşlarına kadar sıbyan mekteplerine devam ederek harekeli (işaretlenmiş) yazıyı okuyacak kadar kalırlar, kimileri de evlerinde bazı dinî metinleri okumayı öğrenirlerdi. Bundan daha ileri düzeyde onlar için okul bulunmadığından, zavallı kızlar bu halde kalırlardı...”⁴⁷⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat devri ile başlayan kız öğrencilerin kendilerine tahsis edilmiş olan eğitim kurumlarından istifade etmelerine gösterilen özveri II. Abdülhamid devrinde de devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid devri genel eğitim politikaları çerçevesinde okullaşma ve eğitimin yaygınlaştırılması konusunda bilhassa kız öğrencilerin de erkek öğrenciler gibi mevcut eğitim kurumlarından eşit bir biçimde yararlanması adına reform çalışmaları gerçekleştirilmek istense de bu projeler yalnızca kâğıt üzerinde kalabilmiştir. II. Abdülhamid devrinde kız çocukların eğitimi hususunda alınan kararların fiiliyata geçirilmesi ancak II. Meşrutiyet devrinde gerçekleşmiş; İttihat ve Terakki’nin dördüncü kongre programında özellikle kız çocukların eğitimine dikkat çekilmiş ve kız öğrencileri bilgiyle donatmanın Osmanlı Devleti’nin bir sorumluluk olarak kabul ettiği ifade edilmiştir.⁴⁷⁹ Bu dönemde kadınlar, toplumdaki değişen statülerinin yanı sıra sosyal, hukukî, kültürel ve eğitim alanında kazandıkları bir takım hak ve özgürlükleri II. Meşrutiyet devri aydınlarına borçludur. Tanzimat devrinde düşlenen toplumdaki aktif kadın profili II. Meşrutiyet ile birlikte gerçeğe aktarılırken; bu döneme kadar kadının sahip olduğu statüler sadece iyi bir eş ve annelik ile sınırlandırılmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte eğitim alanına yapılan yatırımlardan kız çocukları ve kadınlara oldukça mühim bir pay düşmüş ve bu doğrultuda mevcut eğitim kurumları hem nicelik hem de nitelik bakımından düzenlenirken öğretmene duyulan ihtiyaç doğrultusunda kadınların iyi bir eğitimden geçmesi elzem bir durum haline gelmiştir. Bu durum neticesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan eğitimli kadınların toplumda kendini ifade edebildiği ilk mesleğin de öğretmenlik olduğunu görmekteyiz.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s. 279.

⁴⁷⁹ Türkan, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁸⁰ Müşerref Avcı, “Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 55, 2016, ss. 225 – 232. II. Meşrutiyet devri diğer bir deyişle kadının tarih sahnesinde önceki devirlere nazaran oldukça ön planda tutulduğu bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde değişen kadın algısıyla beraber toplumun her alanında yer alması istenen kadınların bu doğrultuda iyi bir eğitimden geçirilerek iş gücü olarak kullanılması ve mevcut kimliklerinin bir kenara bırakılması Osmanlı İmparatorluğu’nda kadınlara karşı olan mevcut bakış açısının değişimini kanıtlar niteliktedir. II. Meşrutiyet’in Cumhuriyet’e bıraktığı kadın

II. Meşrutiyet devrinde, kadınların sosyal statü ve kimliklerinde meydana gelen değişimler sosyo-kültürel açıdan incelendiğinde, birden fazla dinamiğin bir araya gelmesiyle yaşanan uzun ve zorlu bir süreç olarak tarih sahnesinde yer almaktadır. Bilhassa değişmekte olan düzen içerisinde aktif bir biçimde yer almaya başlayan kadınların iyi bir eğitim sürecinden geçmesi oldukça mühim bir mesele olarak değerlendirildiğinden bu alandaki çalışmalara ağırlık verilmiştir.⁴⁸¹ II. Meşrutiyet devrinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle kadın eğitimine karşı tutumları, Durkheim'ın bir toplumun sağlam bir inşa sürecinden geçtikten sonra kalıcılığının, toplumu meydana getiren fertler arasında bir "homojenlik" bulunması durumunda sağlanabileceğini; bu homojenliğin de yalnızca küçük yaşlardan itibaren verilen eğitimle garanti altına alınabileceği görüşünü destekler niteliktedir.⁴⁸²

II. Meşrutiyet devrindeki eğitim algısında yaşanan ciddi değişimin temel sebebini de tıpkı XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun harp sahasında aldığı mağlubiyetlerin ardından gerçekleştirilen askerî talim anlayışının bu devirde de tekrar uyanışa geçmesi olarak değerlendirebiliriz. İlk olarak 1912 senesinde Osmanlı İmparatorluğu açısından önemli olan ve büyük kayıplarla sonuçlanan Trablusgarp savaşı; ardından 1913 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ege ve Trakya'daki topraklarında yaşamış olduğu ciddi kayıplarla sonuçlanan Balkan Savaşları neticesinde, mevcut ordunun yeterli derecede kudretli olmasının eğitimle harmanlanmadığı takdirde harp sahasında yetersiz kaldığının farkına varılmış; eğitimin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaştırılması adına ciddi kararlar alınmıştır. İmparatorluğun yaşadığı hezimetler, 1914 senesine kadar eğitim alanında teşkilatlanmaya sebep olurken; mevcut eğitim kurumlarında düzenleme ve öğretim müfredatlarında bir dizi reformun gerçekleşmesine sebep olmuştur. II. Meşrutiyet devri eğitim sisteminin eğitim tarihçileri açısından bir arayış dönemi olarak nitelendirilmesinin temel sebebi; gerçekleştirilen reformların yanı sıra mevcut siyasi ortam sebebiyle devamlı değişmekte olan Maarif Nezaretinin uygulamakta zorlandığı

mirasını ayrıntılı incelemek için ayrıca bkz. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

⁴⁸¹ Erdem, a.g.m., ss. 185 – 186.

⁴⁸² Goeffrey Waldorf, W.S.F. Pickering, *Durkheim ve Modern Eğitim*, çev. Özlem Sakin, Burak Aydın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 185.

yeni politikalarından kaynaklanmaktadır.⁴⁸³ Bu doğrultuda ilk olarak 1913 senesinde yürürlüğe girmiş olan Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ile, İptidai ve rüşdiye mektepleri “Mekâtib-i İptidaiye-i Umumiye” çatısı altında birleştirilerek 6 sene eğitim veren tek bir ilköğretim kurumu haline getirilmiş; ayrıca Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yer alan mevcut ilköğretim kademesinde çeşitli düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. Osmanlı toplumunda düşlenen homojenlik kavramının garanti altına alınması adına, çocukların küçük yaşlardan itibaren eğitimine kesintisiz bir biçimde devam etmesinin son derece mühim bir mesele olduğunun farkına varılmasıyla birlikte, Tedrisât-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati doğrultusunda ilköğretim kademesi zorunlu olarak 9 sene olarak belirlenmiştir.⁴⁸⁴

Osmanlı İmparatorluğu ortaöğretim kademesinde oldukça önemli bir boşluğu dolduran ve yükseköğretime geçiş sürecinde mühim bir amaca hizmet eden eğitim kurumları olarak sultanîler, Osmanlı topraklarında yaşayan erkek çocuklar gibi kız çocuklarının da rüştiye mekteplerinden sonra eğitime kesintisiz olarak devam edebilmeleri adına bir ihtiyaç olarak görülmüş ve II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kızlara mahsus sultanîlerin açılma meselesi gündeme gelmeye başlamış ve o dönemde Meclis-i Mebusan Reisi olarak görevine devam etmekte olan Ahmet Rıza Bey’in çabaları sayesinde gerçekleşmiştir.⁴⁸⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nda kız çocuklarının ortaöğretim kademesinde yer almaya başlaması 1911 senesinde ilk kız idadîsinin İstanbul’da açılması ile gerçekleşmiş; idadîlerin sultanîlere dönüştürülmesi ile birlikte 1913 senesinde İstanbul İnâs Sultanîsi ismiyle anılmaya başlayan eğitim kurumu 1915 senesine gelindiğinde Bezmiâlem Sultanîsi olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyet devrinde inâs sultanîlerinin genel durumuna baktığımızda açılması planlanmış fakat İstanbul haricinde başarılı bir inâs sultanîsi açılmamıştır. Bezmiâlem Sultanîsini takiben, İstanbul’da Erenköy, Çamlıca ve Kandilli olmak üzere üç inâs sultanîsi daha bu dönemde eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 1911 senesinde açılan inâs sultanîlerinin öğretim müfredatı ilk olarak, kız çocuklarının darülfünuna kabul edilememesinden dolayı 10 sene olarak belirlenmiştir. 1916 senesinde

⁴⁸³ Hamza Altın, *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2009, s. 194.

⁴⁸⁴ Erdem, a.g.m., s. 188.

⁴⁸⁵ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007, s. 246.

İnâs darülfünunu açılana kadar on sene olarak tasarlanan müfredat uygulanmış; yükseköğretim düzeyinde eğitim verecek olan darülfünunun açılışı gerçekleşikten sonra inâs sultanîlerinin programları yeniden düzenlenmiştir. Kurulduğu ilk zamanlarda inâs sultanîlerinde eğitim süresinin on sene olarak belirlenmesi ile yükseköğretim kademesindeki mevcut boşluk giderilmek istense bile eğitimdeki eşitsizlikler, erkek öğrencilere yönelik sultanîler ile aralarındaki ciddi müfredat farkları ve planlama esnasında gerçekleşen düzensizlikler kız çocuklarının nitelikli bir şekilde yetiştirilmeleri önünde engel teşkil etmektedir.⁴⁸⁶

Sultanîler	Ders Müfredatı
Yalnızca erkek öğrencilerin kabul edildiği sultanîler	“Ulûm-i Diniye, Lisan-ı Osmanî, Tarih-i Kadîm, Tarih, Coğrafya, Hayvanat, Nebatat, İlm-ül Arz, Hıfzı Sıhha, Fizik, Kimya, Cebir, Hesab-ı Nazarî, Müsellesat-ı Müsteviye Hendese, Resm-i Hattî Kozmografya, Mekanik, Mantık ve Felsefe, Resim, Arapça, Farsça, Lisan-ı Ecnebî, Terbiye-i Bedeniye, Tatbikat-ı Fenniye ve Usûl-i Defterî Gına.”
İnâs sultanîleri	“Ulûm-i Diniye, Lisan-ı Osmanî, Tarih, Coğrafya, Malûmat-ı Tabiiye ve Sıhhiye, Malumat-ı Hikemiye ve Kimyeviye, Malûmat-ı Ahlâkiye ve Medeniye, Hesap, Cebir, Hendese, Kozmografya, İktisad-ı Beytî, Terbiye-i Etfâl, Lisan-ı Ecnebî, Gına, Resim, Terbiye-i Bedeniye, Dikiş, Biçki, Nakış ve Tabahat.”

TABLO VI: 1915 senesinde yalnızca erkek öğrencilerin kabul edildiği sultanîler ile inâs sultanîlerinin ders programlarının karşılaştırılması.⁴⁸⁷

1915 senesine ait yukarıdaki tabloda yer alan ders programı incelendiğinde, kız öğrencilere yönelik açılan inâs sultanîlerindeki derslerin, kadınlara gündelik hayatlarında

⁴⁸⁶ Şahin, Tokdemir, a.g.m., s. 862.

⁴⁸⁷ İlkan, a.g.m., s. 61.

kolaylık sağlaması amacıyla genellikle pragmatik bir amaç doğrultusunda müfredatta yer aldığını söyleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim faaliyetlerine devam etmekte olan ve sadece erkek öğrencilerin istifade edebildiği sultanîlerde naklî ve aklî ilimlerin yanı sıra yabancı dil ve temel hesaplama derslerine detaylı bir biçimde yer verilirken; sadece ahlak ve güzel davranışların öğretildiği derslerin yalnızca kız öğrencilere mahsus olması dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda II. Meşrutiyet devrinde eğitim kurumları aracılığıyla kadınların sahip olduğu ailenin temelinde yer alan bir anne ve iyi bir eş toplumsal kimliğin değiştirilerek farklı bir rota çizilmek istenmiş olsa bile inâs sultanîlerinin ilk yıllarda sahip olduğu müfredata baktığımız zaman, erkek öğrencilere genellikle meslek odaklı dersler verilirken kız öğrencilere terbiye ve el işi derslerinin ağırlıklı olarak öğretilmesi aslında kadınların yüzyıllardır sahip olduğu toplumsal kimliğin sürdürülmek istenmesini kanıtlar niteliktedir.

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde ilköğretim ve yükseköğretim arasında ciddi bir boşluğu doldurmuş, modern Türkiye'nin teşekkülünde aktif rol oynamış ve Cumhuriyet'in ilanından sonra eğitim kurumları içerisinde modern bir lise kimliğinin inşasını sağlayan sultanîler eğitim kademesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. II. Meşrutiyet devrinde değişen toplum ve kuramlar doğrultusunda gerçekleştirilen eğitim reformları ile Türk eğitim tarihi içerisinde kız öğrencilere yönelik orta ve yükseköğretim kurumları açılmaya başlanmış; tezin temel problematiğini meydana getiren sultanîlerden yalnızca kız öğrencilerin eğitim alabilmesi amacıyla kurulan inâs sultanîleri ise Cumhuriyet dönemine kadar yalnızca İstanbul merkezli toplamda altı adet olarak eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Bunlar; İstanbul İnâs Sultanîsi (Bezmiâlem), Kandilli İnâs Sultanîsi (Adile Sultan), Çamlıca İnâs Sultanîsi (Acıbadem), Selçuk Hatun İnâs Sultanîsi, Erenköy İnâs Sultanîsi, Üsküdar İnâs Sultanîsidir.⁴⁸⁸ 1913 senesinden itibaren İstanbul'da açılan inâs sultanîlerinin bazılarında ayrıntılı bir bilgi olmamakla birlikte kuruluşundan itibaren istenilen sonucun elde edildiği ve kız öğrencilerin ortaöğretim seviyesinde belirli bir düzeye geldiği inâs sultanîlerine ilerleyen kısımlarda detaylı olarak yer verilecektir.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletlerindeki endüstri temelli ekonomi modelini örnek alması, son yıllarda savaşlar neticesinde verilen kayıplar,

⁴⁸⁸ Mustafa Selçuk, "Üsküdar'dan Darülfünun'a: Kız Öğrencilerin Eğitimi", *Tarih Dergisi*, S. 48/2, 2009, s. 68.

toplumda kadınların sahip olduğu kimlik ve statülerin de değişimi II. Meşrutiyet devrine gelindiğinde, 1912 senesinde Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin Dârülmualimât ile birleştirilerek öğretim programının yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. 1913 senesinde Üsküdar'daki kız öğrencilere yönelik sanayi mektebinin kapatılması üzerine tekrar düzenlenerek Dersaadet Kız Sanayi Mektebi adıyla eğitim faaliyetlerine başlamış fakat kısa bir süre sonra bu okulun da yetersiz kalması ile birlikte ihtiyaçlar neticesinde Üsküdar Kız Sanayi Mektebi olarak tekrar açılmıştır. 1920 senesine kadar çeşitli değişim süreçleri geçiren eğitim kurumu, bir süre sonra Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi olarak anılmaya başlamış ve daha sonra Üsküdar İnâs Sultanîsi olarak ortaöğretim düzeyinde eğitim vermeye başlamıştır. ⁴⁸⁹ İptidai ve Tâli olarak ilk ve orta olmak üzere iki ana kısımdan oluşan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin tâli kısmı ile birleştirilen Selçuk Hatun İnâs Sultanîsi 1917 senesinden itibaren eğitime bu şekilde devam etmiştir. Fakat inâs sultanîsi kısmıyla istenilen sonuç elde edilemeyerek kısa bir süre sonra Selçuk Hatun Kız Sanayi olarak yalnızca meslekî ve teknik eğitim vermeye başlamıştır. ⁴⁹⁰ Bu dönemde inâs sultanîsi olarak kurulan ve 1915 eğitim-öğretim döneminde eğitime başlayan Çamlıca İnâs Sultanîsi, Acıbadem'de bulunan Ahmet Ratib Paşa köşkünde yer aldığı için Acıbadem İnâs Sultanîsi olarak da karşımıza çıkmaktadır. ⁴⁹¹ 1911 senesinde Erenköy'de bulunan Rıdvan Paşa köşkünde Kız Numune Mektebi olarak kurulan okul, 1916 senesine gelindiğinde, Çamlıca ve Kandilli gibi liselerin birer birer inâs sultanîsine dönüştürülmesi ile birlikte Erenköy İnâs Sultanîsi ismini almış ve bu tarihten itibaren kızlara mahsus bir ortaöğretim kurumu olarak faaliyet göstermiştir. ⁴⁹²

2.3.3.1. İstanbul Bezmiâlem İnâs Sultanîsi

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, bu dönemde Meclis-i Mebusan Reisi olarak görevine devam etmekte olan Ahmet Rıza Bey'in çalışmaları doğrultusunda gerçekleşen Osmanlı İmparatorluğu'nda kız çocuklarına yönelik ortaöğretim kurumu olarak inâs sultanîlerinin kuruluş meselesi, 1911 senesinde kendisi tarafından kurulan "Mekteb-i Sultani-i İnâs Cemiyet-i Hayriyesi" isimli derneğin çalışmaları ile birlikte inâs sultanîlerinin kuruluşuna dair çalışmaların başlamasına vesile olmuştur. 1911-1912 eğitim öğretim senesinde

⁴⁸⁹ Erdem, a.g.m., s. 188.

⁴⁹⁰ Selçuk, a.g.m., s. 68.; Erdem, a.g.m., s. 189.

⁴⁹¹ Selçuk, a.g.m., s. 68.

⁴⁹² *Kadıköy Gazetesi*, "Erenköy Kız Lisesi'nin Yeni Binası Açıldı", 21 Eylül 2021.; Selçuk, a.g.m., s. 68.

İstanbul’da açılan ilk kız idadîsi, 23 Ekim 1913 senesinde yürürlüğe girmiş olan Osmanlı eğitim sisteminde yer alan idadîlerin sultanîye dönüştürülmesi kararı doğrultusunda, eğitim süresi gözden geçirilerek on seneye çıkartılmış ve “İstanbul İnâs Sultanîsi” olarak anılmaya başlanmıştır.⁴⁹³ 1913 senesinde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan kız öğrencilere yönelik açılmış olan eğitim kurumu, birçok ilki bünyesinde barındırmakla kalmamış; aynı zamanda II. Meşrutiyet devrinde yaşanan kadın hareketlerinin topluma yansımalarının ilk somut örneği olarak eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk kız lisesi olarak anılan İstanbul İnâs Sultanîsin idarî kadrosu oluşturulurken büyük bir hassasiyet gösterilmiş, müdürlük görevine tayin edilen Edip Bey’in yanında aynı zamanda müdire olarak da Bayan Nakiye Hanım seçilmiştir.⁴⁹⁴

Yıl	Öğrenci Sayısı
1913 – 1914	360
1915 – 1916	850
1916 – 1917	1071
1917 – 1918	1183
1918 – 1919	1097
1919 – 1920	844
1921 – 1922	705
1922 - 1923	494
1923 – 1924	387

TABLO VII: İstanbul İnâs Sultanîsinin ilk 10 senesinde okula kayıt yaptıran kız öğrencilerin sayısal bakımdan değerlendirilmesi. ⁴⁹⁵

1911 senesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun kız öğrencilere mahsus olarak Nemlizade Konağı içerisinde açılan İnâs İdadîsi, 1912 senesinde Ahırkapı’da gerçekleşen büyük yangın neticesinde binanın zarar görmesi ile birlikte Beyazıt’ta bulunan Türk Ocağı’nın yanında yer alan yeni bir binaya taşınarak eğitim faaliyetlerine İstanbul İnâs Sultanîsi

⁴⁹³ Erdem, *a.g.t.*, s. 246.

⁴⁹⁴ Hüseyin Aydın, *Cağaloğlu Anadolu Lisesi ve Tarihi Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Konya 2012, s. 47.

⁴⁹⁵ Tümer Erdem, *a.g.t.*, s. 268.

kimliği ile burada devam etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde imparatorluk nezdinde kız öğrencilerin ortaöğretim seviyesinde eğitim alabilmesi amacıyla kurulmuş olan ilk sultanî olması sebebiyle yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, kurulduğu ilk senelerde kız öğrenciler tarafından yoğun bir ilgi görmüştür. Resmî açılışın üzerinden henüz üç sene gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen İstanbul İnâs Sultanîsi'ne kayıtlı olan kız öğrenci sayısı üç katına çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan kız çocuklarının ortaöğretim seviyesinde eğitim alma isteği ve okula gösterdikleri yoğun ilgi doğrultusunda mevcut mektep binası öğrenci kapasitesini karşılamaya yetmemiştir. Bu sebeptendir ki 1850 senesinde Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından rüşdiye mektebi olarak kullanılması amacıyla inşa ettirilmiş olan, farklı devirlerde Mülkiye Mektebi veyahut İstanbul Erkek Sultanîsi gibi farklı eğitim kurumları için kullanılmış olan binaya taşınmıştır.⁴⁹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda inşa ettirmiş olduğu çeşitli hayır eserleriyle bilinen Bezm-i Âlem Valide Sultan, ilköğretim kademesinden ortaöğretime kadar birçok mektebin inşasına vesile olmuştur. 20 Nisan 1850 tarihinde Valide Mektebi olarak açılan eğitim kurumu yıllar sonra İstanbul İnâs Sultanîsine ev sahipliği yapmış; okulun içerisinde bulunan litografya ve kütüphane de öğrencilerin çeşitli eğitim imkanlarından yararlanması amacıyla kurulmuştur.⁴⁹⁷ 1850 tarihinde Valide Mektebi olarak eğitim faaliyetlerine başlayan okul yapısal açıdan modern eğitim kurumları tarzı benimsenerek inşa edilirken imparatorluğun mimari tarzının özelliklerini de yansıtmaktadır. Neo-Historisist tarzında inşa edilen mektep binasının arka cephesinde yer alan Hicrî 1266 tarihli kitabe üzerinde Sultan Abdülmecid'in tuğrasının yanı sıra şu dizeler yer almaktadır:

“Bezm-i Âlem Valide Sultan bünyad eyledi,

Mekteb-i ilm eyle ya Rab bu mektebi

Bir kütüphane bina kıldı derûnunda nefis,

Eyledi rüşdiyeye âli nişan bu mektebi

Verdi bak tarihe ziver mısraın bâb-ı fer,

⁴⁹⁶ *Hayat Mecmuası*, “İstanbul’un Tarihi Liseleri: İstanbul Kız Lisesi 66 Yıl Önce Kuruldu”, haz. Mübeccel İzmirli, S.2, Mart 1969, s. 18.

⁴⁹⁷ M. Hüdai Şentürk, “Bezmiâlem Vâlîde Sultan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 109.

Kıldı icad-ı mâder-i şâh-ı cihan bu mektebi.”⁴⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda kız öğrenciler için sultanî düzeyinde açılmış olan ilk eğitim kurumu olan İstanbul İnâs Sultanîsi, 1915 senesinden itibaren Bezm-i Âlem İnâs Sultanîsi olarak anılmaya başlamış; Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte sultanî kademesindeki okulların liselere dönüştürülmesi ile 1933 senesine kadar İstanbul Kız Lisesi olarak eğitime devam etmiştir.⁴⁹⁹ 1983 tarihinde öğretim müfredatında gerçekleştirilen değişiklikler sebebiyle eğitim-öğretimin dili Almancaya dönüştürülen ve bu sayede Anadolu Lisesi kategorisinde yer almaya başlayan okul, bu tarihten itibaren bulunduğu konum sebebiyle Cağaloğlu Anadolu Lisesi olarak adlandırılmıştır.⁵⁰⁰ Bu dönemde mevcut ortaöğretim kurumlarının Anadolu Lisesi olarak adlandırılmasıyla birlikte bu kurumlar hem müfredat hem yapı bakımından bir değişim sürecine girmiştir. 1980 Türkiye’inde meydana gelen bu değişimin bilhassa metropol kentlerde yaşanmasının temel sebebi ise bu dönemde Almanya’dan dönen işçilerin genellikle bu şehirlere yerleşmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan eğitim ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda Milli Eğitim Bakanlığı’nın tasarladığı projeler ışığında mevcut eğitim kurumlarının öğretim dili olarak Almanca belirlenmiş; 1983 senesinde gerçekleştirilmeye başlanan yeni düzenlemeler ile Ankara, İstanbul ve İzmir gibi metropol şehirlerde eğitimden her çocuğun eşit bir biçimde yararlanabilmesi adına lise düzeyindeki eğitim kurumlarının nicel bakımdan artırılması tasarlanmıştır. 1983 senesinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen yeni düzenlemeler doğrultusunda İstanbul Kız Lisesi olarak anılan eğitim kurumunun yalnızca müfredatı ve öğretim dilinde çeşitli değişimler yaşanmamış; 1980 sonrası İstanbul’a gerçekleşen yoğun göçler sebebiyle erkek öğrencilerin de bu eğitim kurumuna devam edebilmeleri adına 1933 senesinden itibaren kız lisesi statüsünde yer alan okulda karma eğitime geçilmiştir.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Günümüzde eğitim-öğretim faaliyetlerine İstanbul’un Fatih ilçesinin Cağaloğlu semtinde Cağaloğlu Anadolu Lisesi adıyla devam etmekte olan eğitim kurumunun arka kapısında yer alan kitabenin orijinal görseli için ayrıca bkz. EK12.

⁴⁹⁹ Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü (Ortaöğretim Genel Müdürlüğü Adına Ercan Türk), *Tarihî 100 Lise*, haz. Abdullah Yurdabakan, Yaşar Koçak, Sibel Akbıyık, vd..., Millî Eğitim Bakanlığı Genel Yayınları, Ankara 2017, s. 15.

⁵⁰⁰ Bahar Yolaç Pollock, *Ottoman Imperial Women’s Contribution to the Tanzimat (1839-1876): The Case of Bezmiâlem and Pertevniyal Valide Sultans*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2019, s. 116.

⁵⁰¹ Aydın, a.g.t., s. 48.

2.3.3.2. Kandilli (Adile Sultan) İnâs Sultanîsi

II. Meşrutiyet devri eğitim sisteminde gerçekleştirilen reform çalışmaları doğrultusunda bilhassa kız öğrencilerin ve kadınların eğitim meselelerinin gündeme gelmesi ile birlikte yaşanan gelişmeler, kız çocuklarına yönelik eğitim kurumlarında gerek nicelik gerekse nitelik bakımından bir artış yaşanmasına sebebiyet vermiştir. II. Meşrutiyet devri eğitim sisteminin en çarpıcı özelliklerinden biri ise ortaöğretim kurumlarına hak ettiği değer gösterilirken imparatorluk nezdinde hem maddi hem manevi yatırımlar bu doğrultuda gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim ve yükseköğretim arasında mühim bir bölümü kapsayan sultanîlerden yalnızca kız öğrencilere mahsus olarak teşkilatlanmış ve modern Türkiye'nin teşekkülünde aktif rol oynamış olan inâs sultanîleri içerisinde yer alan bir diğer önemli eğitim kurumu 1916 eğitim-öğretim yılı ile beraber öğrencilerine kapılarını açan Kandilli İnâs Sultanîsi, geçmişten günümüze siyasi, edebi ve kültür-sanat alanlarında yetiştirmiş olduğu önemli isimler aracılığıyla II. Meşrutiyet devri eğitim sistemindeki değişim ve dönüşümün başarılı bir yansıması olarak eğitim faaliyetlerine günümüzde de devam etmektedir.

Müşir Halil Mehmet Rifat Paşa'nın, İstanbul'un Kandilli semtinde Anadolu Yakası'nın Boğaz'a yakın ve ihtişamlı olarak nitelendirilen bir konumunda yer alan köşkü, 31 Mart 1856 tarihinde Sultan Abdülmecid'in, kız kardeşi Âdile Sultan'a hediye etmek amacıyla satın alması ile Kandilli İnâs Sultanîsi'nin tarihi serüveni başlamıştır.⁵⁰² Böyle bir konumda yer alan köşk, Sultan Abdülmecid'in ardından Osmanlı tahtının hakimi olan Sultan Abdülaziz tarafından yıktırılmış; yerine o dönemin ünlü mimarı Sarkis Balyan'a tam tarihi bilinmemekle birlikte 1861 – 1870 seneleri arasında görkemli bir saray inşa ettirilmiştir. Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilen ve eserlerde Kandilli Sarayı olarak geçen mekan, Âdile Sultan tarafından yazlık olarak kullanılmıştır.⁵⁰³ Bu dönemde Meclis-i Mebusan görevini sürdürmekte olan Ahmet Rıza Bey'in, genç kızlara yönelik ortaöğretim seviyesinde yabancı dil ağırlıklı bir müfredata sahip eğitim kurumu açma düşüncesi Kandilli İnâs Sultanîsi'nin açılışına giden süreçte önemli rol oynamıştır. Âdile Sultan'ın Kandilli Sarayını 1868 senesinde terk etmesi ve ardından 1899 senesinde vefat etmesi ile birlikte atıl kalan saray, 18 Mart 1909 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in

⁵⁰² Semavi Eyice, "Âdile Sultan Sarayı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 383.

⁵⁰³ Önder Kaya, "Boğaziçi'nin Köklü Okullarından Kandilli Kız Lisesi", *Şalom Dergi*, 6 Mart 2019.

emriyle Osmanlı Maarif Nazırlığı'na devredilmiştir. Bu dönemde kız çocukları için yabancı dilde eğitim veren bir ortaöğretim kurumu açılması fikri Ahmet Rıza Bey tarafından ortaya atılmış; Kandilli Sarayı'nın Maarif Nezaretine devredilerek eğitim kurumu haline gelmesinde ise kız kardeşi Selma Rıza Hanım'ın yanı sıra o dönemde İstanbul Belediye Başkanlığı görevine devam etmekte olan Cemil Topuzlu Paşa'nın da yoğun mesai harcadığı görülmektedir.⁵⁰⁴ 1912 senesinde açılması planlanan inâs sultanîsi, gerek okulun yaklaşık 10 senedir kullanılmadığı için bir takım bakım ve onarım gerektirdiğinden gerekse İstanbul'da artarda meydana gelen yangınları, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nın da takip etmesiyle beraber imparatorluğun sıkıntılı zamanlardan geçmesi bir süre aksamış; 1916 senesinin Nisan ayında Maarif Nazırı Şükrü Bey'in gayretleri neticesinde resmi olarak açılmıştır. 1916 senesinde açılan Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsi, Türkiye'nin ilk yatılı kız lisesi olma özelliğini bünyesinde barındırırken aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren ikinci inâs sultanîsi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰⁵

1916 senesinde resmi açılışı gerçekleştirilen Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsi'nin öğretim programı hazırlanırken, kuruluşuna giden süreçte kız öğrencilere yönelik yabancı dil ağırlıklı eğitim veren bir sultanî olarak faaliyet göstermesini savunan Ahmet Rıza Bey'in ideolojilerini destekler nitelikte Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi örnek alınmıştır. Hem İstanbul hem Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yatılı kız lisesi olarak eğitim faaliyetlerine başlayan okul ilk olarak yuva olarak adlandırılan ana sınıfı, ilk, orta ve sultanî olarak adlandırılan lise kısımları olarak eğitime başlarken; kısa bir zaman geçtikten sonra yuva ve ilköğretim kısımları kapatılarak yalnızca ortaöğretim kurumu olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsi, tıpkı Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi gibi biri yabancı dil biri Türkçe olmak üzere 2 ana bölümden meydana gelmiş ancak Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nde olduğu gibi Fransızca yerine Almanca tercih edilmiştir. Bu dönemde yabancı dilde eğitim verecek olan bir sultanîde eğitim dili olarak Almanca'nın tercih edilmesi ve eğitim kurumuna müdire olarak Alman Frau Johanna Grumme (Crommer) 'nin getirilmesi; I. Dünya Savaşı ile beraber Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'nın siyasi ve kültürel bağlamda kurmuş

⁵⁰⁴ “En Eski Yatılı Kız Lisesi 100 Yaşında”, *Hürriyet Gazetesi*, S. 24 Mayıs 2016.

⁵⁰⁵ Belkıs Kamut Aktürk, “Kandilli Lisesi Aslında Bir Saraydı”, *Star Gazetesi*, S.6 Nisan 2014; Kaya, a.g.m.

olduğu ittifakın önemli bir göstergesidir.⁵⁰⁶ Bunun yanı sıra XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hakim Batı modeli Fransız modernleşmesinin etkisinin giderek azaldığını; XX. yüzyıl başlarında değişen siyasi ve kültürel ideolojilerin imparatorluğun her katmanında hissedildiğini kanıtlar niteliktedir.

1919 – 1920 eğitim döneminde ilk mezunlarını veren Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsi'nden başarılı bir şekilde mezun olan öğrenci sayısının yalnızca beş olduğu dikkat çekmektedir. Bu dönemden sonra kız öğrenciler okula yoğun bir ilgi göstermiş ve hem kayıtlı öğrenci sayısında hem de mezun öğrenci giderek büyük bir artış meydana gelmiştir.⁵⁰⁷

Yıl	Öğrenci Sayısı
1917-1918	198
1918-1919	228
1919-1920	163
1920-1921	231
1921-1922	258
1922-1923	294
1923-1924	302

TABLO VIII: Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsine 1917 – 1924 yılları arasında kayıt yaptıran kız öğrencilerin sayısal bakımdan değerlendirilmesi.⁵⁰⁸

1924 – 1925 eğitim dönemine gelindiğinde, Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsi'nin öğretim programında gerçekleştirilen yeni düzenlemeler neticesinde eğitim kurumu bu tarihten itibaren Kandilli Kız Orta Mektebi olarak anılmaya başlamıştır. 1925 senesinde gerçekleştirilen bu dönüşüm, İstanbul'un özellikle Boğaz kesimlerinde ikamet eden ailelerin, lise çağına gelmiş olan kızlarının orta okuldan ziyade lise düzeyinde bir eğitim

⁵⁰⁶ Reyhan Sanin, *Âdile Sultan İnâs Mekteb-i Sultanîsi'nden Kandilli Kız Anadolu Lisesi'ne 100 Yıllık Eğitim Yuvası (1916 – 2016)*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 37.

⁵⁰⁷ Türk, *a.g.e.*, s. 119.

⁵⁰⁸ Tümer Erdem, *a.g.t.*, s. 273.

kurumuna ihtiyaç duyması ile birlikte yeniden eski formuna kavuşabilmesi adına Maarif Nazırlığına bir talep mektubu yazılmış ancak fen bilimleri ağırlıklı bazı derslerden sorumlu olacak öğretmen yetersizliği sebebiyle bu talep Maarif Vekaleti tarafından reddedilmiştir.⁵⁰⁹ 1931 – 1932 eğitim döneminde fen bilimleri ağırlıklı derslerin Kandilli Rasathanesi mensupları tarafından yürütülmesine karar verilmiş; bu doğrultuda 7 senedir ortaokul olarak eğitim faaliyetlerine devam etmekte olan Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsi 1931 senesinden itibaren Kandilli Kız Lisesi adını alarak eski formuna kavuşmuştur.⁵¹⁰ 1931 senesinden beri kız lisesi statüsünde eğitim faaliyetlerine devam eden Kandilli Âdile Sultan İnâs Sultanîsi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyetine aktarılan modern eğitim anlayışının başarılı bir örneği sayılmaktadır. Geçmişten günümüze bu eğitim kurumunda yetişmiş olan önemli şahsiyetler modern Türkiye'nin inşasında aktif olarak rol oynamış kişilerdir. Günümüzde hala İstanbul'un Üsküdar semtinde Kandilli Kız Anadolu Lisesi olarak eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden eğitim kurumunda yetişen öğrencilerin bu okuldan mezun olduktan sonra eğitim hayatlarına başarılı bir şekilde devam ettiği görülmektedir.

2.3.3.3. Çamlıca (Acıbadem) İnâs Sultanîsi

1915 – 1916 eğitim – öğretim yılında ilk kız öğrencilerine kapılarını açan Çamlıca İnâs Sultanîsi'nin hikayesi 1900lerin başında Ahmet Ratıp Paşa tarafından Mimar Kemaleddin Bey'e inşa ettirilen köşk ile başlamış; 1914 senesinde yatılı tarzda eğitim faaliyetlerine Acıbadem Yatılı Numune Kız Mektebi adıyla başlayan okul 1915 – 1916 eğitim döneminde inâs sultanîsi olarak eğitime devam etmiştir. Günümüzde de hala çeşitli bakım ve onarım aşamalarından geçerek ayakta kalan köşk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan II. Abdülhamid devrinde Hicaz Valisi ve Bahriye Müşiri olarak görev yapmakta olan Ahmet Ratıp Paşa'nın yazlık olarak kullanma amacıyla bir köşk isteme talebi üzerine Küçük Çamlıca olarak adlandırılan yerde, 4 katlı ahşap bir bina olarak inşa edilmiştir.⁵¹¹ İstanbul'un Acıbadem semtinin 1900lerin başlarında tarihî köşk inşası için tercih edilen bir konumda yer alması, Ahmet Ratıp Paşa Köşkü'nün etrafında birçok köşk inşa edilmesine sebep olmuş fakat kalıcılık bakımından değerlendirdiğimiz zaman hiçbir

⁵⁰⁹ Sanin, *a.g.e.*, s. 37.

⁵¹⁰ Türk, *a.g.e.*, s. 119.

⁵¹¹ Adil Mete Badur, *Çamlıca Kız Lisesi/Ahmet Ratıp Paşa Köşkü Yapı Detaylarının Koruma ve Restorasyonu Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2018, s. 17.

Çamlıca İnâs Sultanîsine ev sahipliği yapmış olan Ahmet Ratıp Paşa Köşkü gibi mevcudiyetini koruyamamıştır. ⁵¹² Ahmet Ratıp Paşa Köşkü'nün mimarî açıdan oldukça kıymetli bir eser kabul edilmesi ve günümüzde de ayakta kalabilmesi, 12 Kasım 1990 tarihinde Viyana'da gerçekleştirilen “Art Nouveau/Jugendstil Mimari Mirasının Korunması ve Onarımı için Uluslararası Ortak Kültürel İnceleme ve Eylem Projesi'nin Dördüncü Genel Toplantısı” sonucunda alınan korunma ve gözetim altında tutulma kararının bir ürünüdür. ⁵¹³ 12 – 16 Kasım 1990 tarihleri arasında gerçekleşen genel toplantı neticesinde, Mimar Kemaleddin Bey tarafından inşa edilen köşkün gerek Art Nouveau tarzının ahşap bina inşası esnasında ustalıklı kullanılması gerekse inşası esnasında gösterilen titizlik, Ahmet Ratıp Paşa Köşkü'nün büyük bir özenle korunmasının da tesiriyle günümüzde Çamlıca Kız Lisesi olarak eğitime devam etmekte olan okulun bahçesinde yemekhane ve yatakhane binası olarak kullanılabilmesini sağlamaktadır. ⁵¹⁴

Ahmet Ratıp Paşa'nın yazlık olarak kullanma amacıyla inşa ettirdiği köşkün inşaatının tamamen bitişi ile II. Meşrutiyet'in ilanının aynı zamana denk gelmesi, birtakım siyasî karışıklıklar sebebiyle Ahmet Ratıp Paşa'nın köşkünü büyük bir titizlikle inşa ettirmiş olmasına rağmen kullanamaması, köşkün atıl kalmasıyla neticelenmiştir. 1908 senesinde ilan edilen II. Meşrutiyet ile, Ahmet Ratıp Paşa'nın Osmanlı devlet kademesindeki Hicaz Valiliği gibi mühim görevlerinin elinden alınması ve Akdeniz'e sürgün edilmesi ile inşa ettirmiş olduğu köşk Maarif Nazırlığı tarafından kamulaştırılmıştır. ⁵¹⁵ 1909 senesine gelindiğinde Maarif Nazırı Şükrü Bey, köşkü içerisinde bulunduğu eşyalar ile birlikte kamuya ait bir bina olması ve eğitim kurumu olarak kullanılması için yoğun mesai harcamış; ilk olarak Viyana'da bulunan Tereziyanom Koleji örnek alınarak açılışı gerçekleşmiş ve yatılı özel bir kız koleji formunda Almanya'dan getirilen hocalar, hemşireler ve mürebbiyeler vasıtasıyla eğitim-öğretim faaliyetlerine 1914 senesinde Acıbadem Yatılı Numune Kız Mektebi olarak başlanmıştır. ⁵¹⁶ 1914 senesinde Avrupa tarzındaki Acıbadem Yatılı Numune Kız Mektebi'nden istenilen netice elde edilemeyince Ahmet Ratıp Paşa Köşkü kısa bir süre içerisinde inâs sultanîsine dönüşmüştür. 1915 –

⁵¹² Türk, *a.g.e.*, s. 93.

⁵¹³ Badur, *a.g.t.*, s. 18.

⁵¹⁴ Türk, *a.g.e.*, s. 93.

⁵¹⁵ Badur, *a.g.t.*, s. 18.

⁵¹⁶ *Hayat Mecmuası*, “İstanbul'un Tarihi Liseleri: Çamlıca'daki Güzel Lise”, haz. Mübeccel İzmirli, S.9, Şubat 1977, s. 18.; Türk, *a.g.e.*, s. 93.

1916 eğitim – öğretim yılı itibariyle Çamlıca İnâs Sultanîsi olarak eğitim faaliyetlerine başlanan okul, Cumhuriyet Dönemi’ne kadar bu şekilde eğitim vermeye devam etmiş; 1922 senesinde sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte kapanmış ve 1923 senesinde kızlara yönelik bir ortaokul olarak yeniden açılmıştır. 1934 senesine kadar Çamlıca Kız Ortaokulu olarak faaliyet gösteren eğitim kurumu 1939 senesinde sultanîlerin liselere dönüşümü tamamlandıktan sonra ise Çamlıca Kız Lisesi adını almış ve uzun yıllar eğitim – öğretime bu şekilde devam edilmiştir.⁵¹⁷ 1915 senesinde sultanî olarak eğitime başlanan eğitim kurumu, Çamlıca Kız Ortaokulu formuna dönüşmeden önce Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle İstanbul’da ikamet eden kız öğrencilerin tercih ettiği bir okul olarak faaliyet göstermiştir.

Yıl	Öğrenci Sayısı
1915-1916	267
1916-1917	284
1917-1918	287
1918-1919	271
1919-1920	221
1921-1922	214
1922-1923	270

TABLO IX: Çamlıca (Acıbadem) İnâs Sultanîsine 1915 – 1923 yılları arasında kayıt yaptıran kız öğrencilerin sayısal bakımdan değerlendirilmesi.⁵¹⁸

II. Meşrutiyet devrinde gerçekleştirilen eğitimde modernleşme çalışmalarından günümüze miras olarak kalan eğitim kurumlarından birisi olan Çamlıca Kız Anadolu Lisesi; 1914 senesinde ilk kız öğrencilerine kapılarını açmış ve seneler içerisinde çeşitli sebeplerden ötürü hem yapı hem müfredat bakımından değişikliğe uğramış olsa bile yetiştirmiş olduğu sayısız öğrenci modern Türkiye’nin teşekkülünde önemli katkıları olan

⁵¹⁷ Badur, *a.g.t.*, s. 18.; Türk, *a.g.e.*, s. 93.

⁵¹⁸ Tümer Erdem, *a.g.t.*, s. 271.

kişiler olmuşlardır. 1938 – 1939 eğitim döneminde Çamlıca Kız Lisesi olarak eğitime kesintisiz olarak devam eden kurum; 2008 senesinde Anadolu Lisesine dönüştürülmüş ve günümüzde de bu şekilde öğrenci yetiştirmeye devam etmektedir.⁵¹⁹

⁵¹⁹ Türk, *a.g.e.*, s. 93.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılın sonlarında imparatorluğun içinde bulunduğu mevcut sıkıntılardan kurtulması ve eski hakimiyet gücünü yeniden elde etmesi amacıyla bir arayış sürecine girmiştir. Bu arayış sürecinin neticesinde askerî modernleşme ekseninde çeşitli eğitim reformları gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar gerçekleştirilmeye çalışılırken Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî karakteri birtakım olumsuzluklara sebebiyet vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllardır siyasî açıdan geleneksel ve dini metotların çatısı altında birleşen bir yönetim şekliyle idare edilmesi, düşlenen reformların üzerine bir gölge düşürmüştür. Bu doğrultuda gerçekleştirilmeye başlanan eğitim reformları ile amaçlanan “yeni birey” yaratma arzusuna ancak II. Meşrutiyet devrinde ulaşılabilmektedir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte laik ve aklî bir felsefeye bürünen reform politikalarından istenilen netice ancak XX. yüzyılın ilk çeyreğinde elde edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme, XVIII. yüzyılın sonlarında başlayarak Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte sistematik bir yapı kazanmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet devri ile birlikte daha resmî ve genele hitap eden bir kimliğe bürünen eğitimde modernleşme hareketi bu hususta oldukça önem arz etmektedir. Eğitimde modernleşme, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarıma çabalarından ziyade modern Türkiye'nin inşasında aktif rol oynayan dinamiklerden yalnızca bir tanesidir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimde modernleşme hareketinin ortaöğretim kademesinde gerçekleştirmiş olduğu en somut adım ve modern Türkiye'nin teşekkülünde oldukça mühim bir konumda sultanîler yer almaktadır. Bu eğitim kurumları, bırakmış olduğu eğitim mirasının yanı sıra günümüzde de mevcudiyetini koruyan ve eğitim faaliyetlerine lise olarak devam etmekte olan kurumlardır. Bu kurumlar tarafından yetiştirilmekte olan öğrencilerin çağdaş değerlerle donatılarak topluma nitelikli bireyler olarak kazandırılması, eğitim hususunda oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen modernleşme faaliyetlerinin eğitime yansımalarının bilhassa ortaöğretim kademesinde gerçekleştirilen reformların nitelik ve nicelik bakımından incelenmiştir. XIX. yüzyılda imparatorluğun eğitim politikalarının yanı sıra eğitim kurumlarında gerçekleştirmek istediği değişim ve bu değişime neden ihtiyacı olduğu sorgulanmıştır. Bu dönemde eğitim kurumları vasıtasıyla verilmek istenen esas amacın ne olduğu çözümlenmeye çalışılmıştır. Bunların yanı sıra gelenekten

moderniteye geçiş sürecinde karşılaşılan zorluklar ve çözümler, kültürel ve siyasi konjonktür ekseninde açıklanarak bu sorulara yanıt aranmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda gerçekleştirilen reform faaliyetlerini inceleyebilmek için öncelikle dönemin siyasi ve askerî durumuna hakîm olmak gerekmektedir. Bu doğrultuda imparatorluğun her alanında mevcut sıkıntıları ve harp meydanlarında elde edilen mağlubiyetleri göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut sıkıntuları ekseninde hareket edildiği takdirde çağın gerekliliklerine ayak uydurmak için değişimin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. İmparatorluğun birkaç yüzyıl öncesine kadar yakalamış olduğu altın çağa dönme arzusuyla harekete geçmiş olması, modernleşme yolunda atılmış önemli bir adımdır. Bunun yanı sıra Batı'nın siyasi ve kültürel alanlarda sistemli bir biçimde ilerlemesiyle beraber elde etmiş olduğu tartışılamaz güce sahip olma isteği, imparatorluğun modernleşmenin gerekliliğiyle yüzleşmesine sebep olmuştur. Bunun neticesinde ilk etapta modernleşmenin fikri ve felsefi yönleri bir kenara bırakılarak Avrupa'daki mevcut kurum ve kuruluşlar taklit veyahut benzetme olarak nitelendirebileceğimiz bir yolla Osmanlı İmparatorluğu'na uyarlanmaya çalışılmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında Batı'nın sahip olduğu harp teknolojisinin çekirdeğinin talim ve nizamaya dayalı olması, Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri alanda gerçekleştirilecek bir dizi reformu zorunlu kılmıştır. Bu dönemde modernleşmenin harp sahasına yansımalarının olumlu olarak değerlendirilmesinin akabinde askeri eğitimde modernleşme hız kazanmıştır. Askerî eğitim kurumlarının dönüşümüyle başlayan eğitim süreci imparatorluğun çeşitli alanlarına da tezahür ederek sivil bir yapıya bürünmüştür. Bilhassa Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreç, eğitimde modernleşme faaliyetlerinin resmî bir kimliğe kavuşması açısından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Bu dönemde eğitim sisteminde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler, medrese gibi geleneksel yöntemlerle eğitim-ğretim faaliyetlerine devam eden okulların yapı ve işleyişine herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Bunun yerine gerek eğitim kademesi bakımından gerekse müfredat bakımından yeni tarzda eğitim kurumları açma teşebbüsleri mevcuttur. Sultanîler, yeni tarzda eğitim kurumlarından ilköğretim ve yükseköğretim kademeleri arasındaki ciddi eğitim boşluğunu doldurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme faaliyetlerinin bir yansıması olmasının yanı sıra imparatorluğun son

döneminde Osmanlı tebaasını tek bir çatı altında toplama ideolojisinin de önemli bir göstergesi olmuştur.

Mekteb-i Sultanî, bu coğrafyadaki sultanî tarzında kurulmuş olan eğitim kurumlarının ilk ve uzun seneler boyunca tek örneği olarak sayısız öğrenci yetiştirmiştir. Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi, Tanzimat devrinin eğitime olan Avrupalı bakış açısının mühim bir göstergesi olmuştur. Bu eğitim kurumu, imparatorluğu meydana getiren farklı din ve cemaat mensubu bireylerin bir arada eğitim aldığı modern eğitim yuvası olarak Cumhuriyet'e tartışılmayacak kadar değerli bir eğitim mirası bırakmıştır. Mekteb-i Sultanî, uzun yıllar boyunca Tanzimat devri eğitim anlayışını başarılı bir biçimde yansıtmıştır. Aynı zamanda Cumhuriyet'i meydana getiren fikrî kadroların yetişmesinde önemli rol oynamış köklü bir ortaöğretim kurumu olma özelliğini günümüzde de devam ettirmektedir. 154 senelik köklü bir maziye sahip olan Mekteb-i Sultanî'de eğitim almış olan önemli şahsiyetler, bu okuldan başarılı bir şekilde mezun olduktan sonra eğitimlerini yükseköğrenim ile taçlandırarak siyasi ve kültürel alanlarda oldukça ihtişamlı bir kariyer hayatına sahip olmuşlardır. Mekteb-i Sultanî hocalarının yetiştirdiği öğrenciler yalnızca eğitim bakımından nitelikli okullarda okumaları için önemli bir basamak vazifesi görmekle kalmamıştır. Bu eğitim kurumunun öğrencilerine katmış olduğu modern dünya görüşü ve geniş kültürel perspektiflerden bahsetmemek mümkün değildir. Bahsetmiş olduğum görüşler, Cumhuriyet tarihinde adı geçen önemli şahsiyetlerin Mekteb-i Sultanî'den mezun olduktan sonra kaleme almış olduğu hatıratlardan rahatlıkla anlaşılmaktadır. Tanzimat devrinde eğitimde modernleşme adımları çerçevesinde tasarlanan yeni bir ortaöğretim kademesi olan sultanîlerin ilk örneği olan Mekteb-i Sultanî, II. Abdülhamid devrine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda tek sultanî olma görevini üstlenmiştir. II. Abdülhamid devrinde değişen ideolojiler ve eğitim politikalarının ışığında yaygınlaştırma politikasına başvurulmuştur. Bunun yanı sıra eğitimin temel hak ve özgürlüklerle eş değer sayılması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mevcut eğitim kurumlarının nicel olarak büyük bir ivme kazanmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda ortaöğretim kademesinde mevcut idadî ve sultanîlerin yaygınlaştırılma politikası dahilinde idadîlerin sultanîlere dönüştürülme fikri hayata Vilayet Sultanîleri adıyla geçirilmiştir. Bu dönemde eğitim kurumlarında ciddi bir artış yaşanmış fakat eğitimden istenilen netice elde edilememiştir.

II. Meşrutiyet devri eğitim anlayışında yaşanan değişim, Osmanlı İmparatorluğu'nda hakîm olan siyasî ve ideolojik değişimler ile paralellik göstermektedir. Bu dönemde de mevcut idadîlerin birer sultanîye dönüştürülme projesi devam etmiştir. II. Meşrutiyet devrinde eğitim alanında atılmış olan en önemli adım kız çocuklarına yönelik İnâs Sultanîlerinin açılması olarak kabul edilmektedir. II. Meşrutiyet devrinin yaratmış olduğu siyasî ortam ve kadınların toplumun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi beraberinde bir toplumsal değişim hareketi başlatmıştır. Bu dönem, kadınların yüzyıllardır sahip olduğu iyi bir anne veyahut iyi bir eş olan kalıplaşmış toplumsal rollerden sıyrılarak eşit eğitim standartlarına erişebilmelerine sebep olmuştur. Bu devirde gerek sanayi ile birlikte kadın işgücüne duyulan ihtiyaç gerekse değişen ideolojiler, kadınların toplumun her alanında görünür hale gelmelerine sebebiyet vermiştir. II. Meşrutiyet devrine kadar kız çocukları eğitim kademesi bakımından oldukça yetersiz kalmıştır. Bu dönemde eğitime yapılan büyük yatırımlar neticesinde kurulan modern tarzdaki ortaöğretim kurumları vasıtasıyla iyi eğitilmiş, nitelikli ve topluma karşı bilinçli kadınların yetiştirilmesi sağlanmaya başlamıştır. Bu dönemden miras kalan ve günümüzde hâlen lise düzeyinde eğitim – öğretime devam etmekte olan bazı İnâs Sultanîleri mevcuttur. Bu okulların hem köklü bir geçmişe sahip olmaları hem de nitelikli eğitim politikalarının mevcudiyeti, eğitim bakımından oldukça önem arz etmiştir. II. Meşrutiyet devrinden itibaren modern eğitim ışığında her alanda yetiştirmiş olduğu başarılı kız çocukları, siyasî ve kültürel alanlarda Cumhuriyet'e büyük katkı sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., HAT, 298/17685; 275/16170; 293/17474; 589/28966.

BOA., DH. MKT., 1922/75.

BOA., İ. MVL., 444/19767.

BOA., A.MKT.NZD., 73/27.

BOA., İ. ŞD., 38/1919-2; 224/76-2,3.

BOA., İ. DH., 677/47203; 37/1749; 597/41632.

BOA., İ. HR., 149/7830; 4/198.

BOA., İ. DUİT., 115/64; 115/66; 84/55.

BOA., İ. MMS., 28/1204; 33/1364; 184/30-2.

BOA., İ. MF., 16/29-6,7; 13/4-3.

BOA., Y. EE.KP., 37/3649.

BOA, MF. MKT., 1/73; 2/176; 3/171; 325/75; 5/179; 17/114; 29/1; 118/61; 662/47; 1175/63.

BOA., Y.A. RES., 21/27; 22/45.

BOA., MV., 251/66; 9/76; 83/2.

BOA., A. MKT. MHM., 112/57; 472/59.

BOA., BEO. AYN.d., 1725.

BOA., DUİT., 115/43; 96/43-3.

BOA., İ. ŞD.HUS., 231/8-9-10-11.

BOA., MF. ALY., 135/79.

BOA., MF. MKB., 214/35; 214/80.

BOA., MF. İST., 31/100.

2. Kanun ve Mevzuatlar

2.1. Bâb-ı Âlî Sadâret-i Uzmâ Müdevvenât-ı Kânûniyye Müdîriyyeti

Düstur, 1. Tertip, C. 1.

Düstur, 1. Tertip, C. 2.

Düstur, 1. Tertip, C. 3.

Düstur, 2. Tertip, C. 1.

Düstur, 2. Tertip, C. 2.

3. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi, S. 2 Mart 1995.

Hâkimiyet-i Milliye, “Meşrutiyet Devrinde Maarif Sistemimiz”, 10 Mart 1930.

Hayat Mecmuası, S. Eylül 1868.

Hayat Mecmuası, S. Mart 1969.

Hayat Mecmuası, S. Şubat 1977.

Hürriyet Gazetesi, S. 24 Mayıs 2016.

Kadıköy Gazetesi, S. 21 Eylül 2021.

Star Gazetesi, S.6 Nisan 2014.

Tambur: Galatasaray Lisesi Yayın Organı, Aralık 2001.

Tambur: Galatasaray Lisesi Yayın Organı, Eylül 1998.

Tearüf-i Müslimin, C. 1, S. 23, 1908/1909.

4. Tezler

AGRAS, Nurdal, *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk

Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, Konya 2010.

ALTIN, Hamza, *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2009.

ALTINOVA, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2010.

ARSLAN, Hatice, *Osmanlı Askeri Islahatlarında İstihdam Edilen Yabancı Uzmanlar (1730–1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı – Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Isparta 2010.

ATASOY, Turgut, *Türk Askeri Yönetiminin Dönüşümü: Osmanlı'dan 1980'lere*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2016.

AYDIN, Hüseyin, *Cağaloğlu Anadolu Lisesi ve Tarihi Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Konya 2012

AYDINLIK, Badegül Eren, *Osmanlıların Modern Döneminde Kızların Eğitimi: İnas Rüştüleri ve Eğitim Programları (1859 – 1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul 2018.

BADUR, Adil Mete, *Çamlıca Kız Lisesi/ Ahmet Ratıp Paşa Köşkü Yapı Detaylarının Koruma ve Restorasyonu Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2018.

BASKIN, Bahar, *2. Meşrutiyet'te Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünunu (İlk Kadın Üniversitesi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı - Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, İstanbul 2007.

DEMİR, Timur, *Eğitim Tarihimizde Heybeliada Bahriye Mektebi'nin Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Kayseri 2011.

DEMİREL, Derya, *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.

ENGİN, Emel, *Galatasaray Lisesi 1923 – 1950 Dönemi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.

ERDOĞAN, Aynur, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul 2009.

ERKEK, Mehmet Salih, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi-Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı, İzmir 2009.

ESER, Gülşah, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul 2005.

GENÇOĞLU, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Batıya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) Bir Grup Biyografi Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2008.

GÖK, Hayrullah, *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2005.

GÜNEL, Necmi, *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1993.

HAYTA, Sibel, *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ve Türk Eğitime Katkıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

İDE, Ramazan, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2017.

KAÇAR, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Mühendishânelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1994.

KINA, Mehmet, *Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006.

KOCAMANOĞLU, Emine, *Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej-Mekteb-i Sultâni (Galatasaray Lisesi) Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

LEKESİZ, M. Hulusi, *Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme (Teşekkül, Gelişme, Çözülme XV – XVII. Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989.

MUHAMMEDİ, Hayriye, *Vefa Lisesi'nin Eğitim Tarihimizdeki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2006.

ÖZGAN, Deniz, *II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923 – 1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek

Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Ankara 2012.

ÖZTÜRK, Burcu, *1923 – 1950 Yılları Arasında Türkçe ve Edebiyat Öğretmeni Yetiştiren Kurumların Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara 2012.

POLLOCK YOLAÇ, Bahar, *Ottoman Imperial Women's Contribution to the Tanzimat (1839-1876): The Case of Bezmiâlem and Pertevniyal Valide Sultans*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2019.

SEMİZ, Aylın, *Türk Ortaöğretim Sisteminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani): Yeri ve Tarihsel Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

SOYDAN, Tarık, *Osmanlı-Türk Modernleşme Süreci ve Eğitimin Belirlenimi (1789-1946)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara 2012.

ŞAHBAZ, Namık Kemal, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara 2005.

ŞAHİN, Adem Ali, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 2015.

ŞEYHOĞLU, Beyza, *Tanzimat Dönemi'nde Bahriye Alanında Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Meclisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2021.

ŞİMŞEK, Kamuran, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı -Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Denizli 2017.

TEMUR, Zedet, *L'université francophone de Galatasaray à Istanbul*, Thèse pour obtenir le grade de Docteur Université Jean Moulin Histoire du droit des institutions et des faits sociaux, Lyon 2011.

TÜMER ERDEM, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007.

UYANIK, Ercan, *Modernleşme Döneminde Türk Aydınının Eğitime Bakışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı, İzmir 2006.

ÜSTÜN, Kadir, *The New Order and Its Enemies: Opposition to Military Reform in the Ottoman Empire 1789 – 1807*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Columbia in the Graduate School of Arts and Sciences, New York 2013.

YANAR, İsa, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı – Eğitim Yönetimi, Eğitimi, Denetimi ve Planlaması Bilim Dalı, Malatya 1996.

YELİ, Sema, *III. Selim Dönemi Askeri ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Elazığ 2005.

YEŞİL, Fatih, *Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2009.

YILDIRIM, Ruveyda Nida, *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Bilim Dalı, Elazığ 2006.

5. Yayınlanmış Eserler

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Canay Şahin, Oktay Özel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

ACAR, Şinasi – BİR, Atilla – KAÇAR, Mustafa, “Osmanlı’da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 2, 2016, s. 1 – 26.

ACUN, Fatma (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri), *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Siyasal Yayınevi, Ankara 2016.

AÇIK, Kerim, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 20, S. 65, 2016, s. 318 – 348.

ADIVAR, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

AKARLI, Engin D., “Abdulhamid II’s Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System”, *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, ed. David Kushner, Yad İzhak Ben-Zvi, E.J. Brill Publishing, Leiden 1986, s. 74 – 92.

AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

AKGÖNENÇ, Oya, “Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, C.1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2021.

AKKAYA, Mustafa – ÖZKAN, Hatice, “Enderun Mektebi’ne Öğrenci Alım Usulleri”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 15, S. 30, Mart 2020, s. 149 – 170.

AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

AKSOY, Abdülkadir, “Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, 2016, s. 31 – 37.

AKSU, Ayşe Aksu, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık ve Yabancı Okulları”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 195 – 228.

AKTAN, Sümer, “The Modernization of Education in the Ottoman Empire: The First Steps”, *Curriculum Studies in Turkey*, Palgrave Macmillan Press, New York 2018, pp. 83 – 111.

AKTEPE, Münir, “Çeşme Vak’ası”, *İslam Ansiklopedisi*, C.8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 288 – 289.

AKYILDIZ, Ali, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 273 – 274.

AKYILDIZ, Ali, “Mekteb-i Mülkiyye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2 (Yeniden Düzenlenmiş), TDV Yayınları, İstanbul 2019, s. 238 – 240.

AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 1 – 10.

AKYÜZ, Yahya, “Galatasaray Lisesinin İslahına İlişkin Ali Suavi’nin Girişimlerini Gösteren Belge”, *Belleten*, C. XLVI, S. 181, 1982, s. 121 – 128.

AKYÜZ, Yahya, “Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler”, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 92, Aralık 1989, s. 3 – 6.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2016*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016.

ALAN, Gülbadi, “Sultan II. Abdülhamid’in Hıristiyan Misyonerleri ve Kurumlarına Karşı Takip Ettiği Politikalar”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C.II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 181 – 211.

ALKAN, Mehmet Ö., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, 2008, s. 9 – 84.

ALKAN, Mehmet Ö., “Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 377 – 407.

ALKAN, Necmettin, “18. Yüzyılda Kadim Avrupa Algısının Dönüşmesi ve Osmanlı Modernleşmesi”, *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 57 – 78.

ALTIN, Hamza, “II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2010, s. 151 – 165.

ALTIN, Hamza, “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S: 13, 2008, s. 271 – 283.

ALTIN, Hamza, “Osmanlı Pedagoglarında Disiplin, Ödül ve Ceza Fikirlerine Dair Örnekler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 57, 2016, s. 1869 – 1884.

ARI, Bülent, “Elite Education at the Ottoman Court for Higher Bureaucracy”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.16, Kasım 2019, s. 497 – 504.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

ARSLAN, Erkan, “Bürokrasiye Eleman Yetiştiren Yöneticilik Okulu Olarak Enderun Mektebi: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, Ağustos 2021, s. 940 – 964.

ARSLAN, Seyfettin – YILMAZ, Abdullah, “Modernizme Bir Başkaldırı Düşüncesi Olarak Postmodernizm”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, Ocak 2001, s. 93 – 108.

AŞKIN, Deniz, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, 2017, s.977 – 995.

ATA, Tayyâr-zâde, *Târîh-i Enderûn*, C. 1, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

ATÇIL, Abdurrahman, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim: Medreseler”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 25 – 40.

AVCI, Müşerref, “Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 55, 2016, s. 225 – 254.

AYDOĞMUŞ ÖRDEM, Özlem, “Modernite Kültürü ve Türk Modernleşmesi”, *Sosyoloji Notları Dergisi*, C. 2, S. 2, Aralık 2018, s. 210 – 221.

AYHAN, Halis, “Batılılaşma”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 158 – 162.

BALTACIOĞLU, Ali Y., “Darülmuallimat’tan İnas Darülfünunu’na”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.1, 2008, s. 91 – 102.

BASKICI, M. Murat, “Mekteb-i Mülkiye’de Mükâfat ve Mücâzât Sistemi”, *Mülkiye Dergisi*, C. 35, S. 273, 2011, s. 9 – 24.

BASKICI, M. Murat, “Mekteb-i Mülkiye’den Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne: 150 Yılın Kronolojisi”, *Mülkiye Dergisi*, C. 33, S. 262, 2009, s. 249 – 276.

BASKIN, Bahar, “II. Meşrutiyet’te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, 2008, s. 89 – 123.

BAŞAR, Erdoğan, “Türkiye’deki Eğitimin Tarihsel Gelişimi”, *Eğitim Bilimine Giriş*, ed. Özcan Demirel, Zeki Kaya, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016, s. 23 – 66.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. İskender Türe, Salim Kaynar, Seçil Ofset Basım Yayın, İstanbul 2017.

BAŞKAN, Şenay – ÇAY, Abdülhaluk Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 64, 2019, s. 176 – 186.

BAYSAL, Nurdan – ADA, Sefer, *Dünden Bugüne Türk Eğitim Sistemi ve Yapısı*, Pegem Yayınları, Ankara 2015.

BAYTAL, Yaşar, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 11, S. 11, 2000, s. 23 – 32.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

BEYAZIT, Yasemin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlimiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, *Belleten*, C. LXXVIII, S. 283, Ankara 2014, s. 955 – 982.

BEYDİLLİ, Kemal, “III. Selim”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 420 – 425.

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 514 – 516.

BEYDİLLİ, Kemal, “Nizâm-ı Cedîd”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 175 – 178.

BEYDİLLİ, Kemal, “Paris Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 169 – 172.

BEYDİLLİ, Kemal, “Vak’a-i Hayriyye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 454 – 457.

BİLİM, Cahit Yalçın, *Tanzimat Devri’nde Türk Eğitim Sisteminde Çağdaşlaşma (1839 – 1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014.

BOZASLAN, B. Mehmet – ÇOKOĞULLAR, Emel, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 3, 2015, s. 309 – 329.

BOZKURT, Nebi, “Medrese”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 323- 327.

BULUÇ, Bekir, “Tanzimat Döneminde İlköğretim”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, S. 232, 1997, s. 36 – 39.

BURÇAK, Berrak, “Modernization Science and Engineering in the Early Nineteenth Century Ottoman Empire”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 1, 2008, pp. 69 – 83.

BÜYÜKBAŞ, Nihat, “ Osmanlı İnsan Yetiştirme Düzeni ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 29, S. 87, 2013, s. 199 – 228.

CANGÜLOĞLU, Hüseyin, “Enderun Eğitiminde Bilgi Bütünlüğü”, *Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Anısına II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Mehmet Bulut, Aydın Kudat, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 554 – 563.

CARR, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

CEMALOĞLU, Necati, “Osmanlı Devleti’nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 14, 2005, s. 153 – 165.

CİYDEM, Erol – ÖZDEMİR, Yavuz – ERTÜRK, Nevin Hilal, “Re-Think the Tanzimat Period in context of Relationship between Education and Culture”, *Global Journal of Sociology: Current Issues*, Vol. 7, No. 1, 2017, pp. 54 – 62.

ÇAĞIR, Mine – TÜRK, İbrahim Caner, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. 4, S. 11, 2017, s. 37 – 50.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

ÇELEBİ, Ercan, “Taşra Rüşdiye Mekteplerinde Öğrenci İşlerine Dair Bazı Muamelât”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 2, Haziran 2020, s. 976 – 1009.

ÇELEBİ, Nurhayat – ASAN, Tezer, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, s. 262 – 270.

ÇELİK, Abbas, “Hatıralarla Sıbyan Mektebi”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, 2007, s. 125 – 135.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Değerlendirmesi”, *The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, C. 47, S. 47, 2016, s. 353 – 409.

ÇORLU, Sencer - BURLBAW, Lynn M. – CAPRARO, Robert M. – ÇORLU, Mehmet Ali – HAN, Sunyoung, “The Ottoman Palace School Enderun and the Man with Multiple Talents”, *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series – Research in Mathematical Education*, Vol. 14, No. 1, Mart 2014, pp. 19 – 31.

ÇÜÇEN, A. Kadir, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı*, 2006, s. 25 – 34.

DAĞLAR, Oya, “Emrullah Efendi – Tevfik Fikret Anlaşmazlığı (Mekteb-i Sultanî Hadisesi)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2, 2006, s. 27 – 45.

DAVISON, Roderic H., *Osmanlı – Türk Tarihi 1774-1923: Batı Etkisi*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2016.

DAVISON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.

DE SALVE, M. Ernest, “L’Enseignement en Turquie: Le lycée impérial de Galata-Sérai”, *Revue des Deux Mondes*, 3e période, T. 5, Septembre- Octobre 1874, pp. 836 – 853.

DEMİR, Şerif, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi: Tarihin Peşinde*, S. 13, 2015, s. 435 – 447.

DEMİRBAĞ, Uğur, “Sıbyan Mekteplerinde Verilen Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi”, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 6, 2018, s. 408 – 419.

DEMİRCİ AKYOL, Esra, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, C. 13, S. 31, 2013, s. 33 – 47.

DEMİREL, Fatih, “II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı’da Ortaöğretim: Sultanîler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.27, S.2, 2012, s. 339 – 358.

DEMİREL, Fatih, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2, 2012, s. 507 – 530.

DEMİREL, Muammer – KAYA DOĞANAY, Fatma “Osmanlı’da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 21, 2011, s. 183 – 199.

DEMİREL, Muammer, “Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükâfat”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 62 – 75.

DENİZ, Muzaffer, “Üstünlerin Eğitiminin Tarihçesi: Dünyadan Güncel Örnekler ve Enderun Mektebi”, *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (ISHE 2014) Tam Metinler*, Sakarya 2014, s. 152 – 160.

DİLAVER, Hasan Hüseyin, “Sultâniler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 1999, 315 – 325.

DURAN, Alev, “An Analysis of the Structure of Higher Education: An Example of the II. Abdulhamit”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 47, 2020, s. 61 – 74.

DÜZENLİ, Gülsün Düzenli, “Mekteb-i Sultânî’den Bugüne Galatasaray Lisesi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 26, İstanbul 1996, s. 20 – 42.

EKİNCİ, Abdullah – ASOĞLU, İsmail, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve Urfa Örneği”, *Osmanlı Urfası*, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul 2018, s. 333 – 344.

EMİROĞLU, Kudret, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

ENGELHARDT, Eduard Philippe, *Türkiye ve Tanzimat – Devlet-i Osmaniye’nin Târih-i Islahatı 1826’dan 1882’ye*, çev. Ali Reşad, haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

ENGİN, Vahdettin, *Mekteb-i Sultani*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

ENGİN, Vahdettin, “Galatasaray Lisesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, C.6, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Mart 2021.

ENGİN, Vahdettin, “Mekteb-i Sultanî Nasıl Kuruldu?”, *Batı’ya Açılan Pencere: Galatasaray Lisesi’nin 150. Yılı (1868 – 2018)*, ed. İzzeddin Çalışlar, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2018, s. 92 – 123.

ENGİN, Vahdettin, “Türk Modernleşmesi ve Cumhuriyet’in Tarihi Temellerinin Atılması”, *Modern Türkiye Tarihi*, ed. Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2014, s. 5 – 18.

ERDOĞAN, Aynur, *Osmanlı’da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2016.

ERDOĞDU, Teyfur, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Teşkilatı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 4, Ankara 1996, s. 183 – 247.

ERGİN, Osman N., *Türk Maarif Tarihi I*, Eser Neşriyat, İstanbul 1977.

ERGUT, Ferdan, *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2010.

ERGÜN, Mustafa, "II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri", *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 263 – 273.

ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

ERÜNSAL, İsmail E., "Galatasaray Kütüphanesi" *İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 323.

EYİCE, Semavi, "Âdile Sultan Sarayı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 383 – 384.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlılar: Kültürel Tarih*, çev. Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitaplar Yayınevi, Ankara 2018.

FINDLEY, Carter V., *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity*, Yale University Press, London 2010.

FORTNA, Benjamin C., *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Üzerine Önemli Bir Çalışma: "Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim"*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Harp Akademileri Tarihçesi (1848 - 1991)*, ed. İzzet İyigün, Ziya Burcuoğlu, Sebahattin Kök, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 1991.

GEORGEON, François, "La formation des élites à la fin de l'Empire ottoman: le cas de Galatasaray", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, France 1994, pp. 15 – 25.

GÖKTAŞ, Yakup, “Modern Eğitim Kurumlarının Batılılaşma Dönemindeki Gelişimi (1700 – 1900)”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 2009, s. 11 – 25.

GÜCÜM, Kuntay, *İmparatorluğun Liberal Yılları (1856 – 1870)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

GÜLSOY, Ufuk, “İslahat Fermanı”, *İslam Ansiklopedisi*, C.19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 185 – 190.

GÜNAY, Can Abdullah, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Modern Bilim Algısı”, *Külliyat: Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.7, Nisan 2019, s. 87 – 93.

GÜNDÜZ, Mustafa, “Enderun Mektebi ve Osmanlı’da Üstün Yeteneklilerin Eğitimi”, *Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırmaları Dergisi (Eğitim-Bir-Sen)*, C. 12, S. 37, 2016, s.11 – 20.

GÜNDÜZ, Mustafa, “Metodoloji, Kavram ve Konu Kıskaçında Türk Eğitim Tarihçiliği”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (OSMED)*, C. 4, S. 7, Temmuz 2018, s. 118 – 130.

GÜNDÜZ, Mustafa, “II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, 2008, s.243 – 286.

GÜNDÜZ, Mustafa, “II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 87 – 116.

GÜNDÜZ, Mustafa, “Modern Türkiye’de Eğitim (1923 – 2019)”, *Modern Türkiye Tarihi*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, Ankara 2019, s. 261 – 282.

GÜNDÜZ, Mustafa, “Osmanlıyı Yönetenler Mektebi: Enderun”, *Yedi Kıta Dergisi*, S. 105, Mayıs 2017, ss. 20 – 35.

GÜNDÜZ, Mustafa, “Türk/Osmanlı Eğitim Tarihinin Klasik Devrine Kısa Bir Bakış”, *Osmanlı Eğitim Mirası – Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s. 40 – 54.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Eğitim Tarihinin Peşinde: Türkiye’de Eğitim Tarihciliği ve Güncel Tetkikler*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2019.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Kurum, Kavram ve Zihniyet: Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Dönüşümler*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Maariften Eğitime: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2020.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Misyonerlik”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 193 – 199.

GÜRAY, Şükran – DURAN, Alev, “Tanzimat Dönemi Eğitimin Durumu ve Dönemin Bir Değerlendirilmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, C. 7, S. 44, Şubat 2020, s. 507 – 522.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Batılılaşma”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 148 – 152.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, USA 2008.

HIZLI, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S.1, Bursa 2008, s. 25 – 46.

İBNÜ’Ş ŞEYH NÂFÎ, Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı: XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Dârü’l-fünûn”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 521 – 525.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, haz. Hakkı Dursun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Medreseler Neydi, Ne Değildi? – Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

İLKHAN, Serap, “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını”, *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, C.1, S. 1, 2018, s. 56 – 76.

İNALCIK, Halil – SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

İNCE, Yunus, “Osmanlı Devletinde Barutun ve Ateşli Silahların Kullanımının Yaygınlaşması”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof Nejat Göyünç'e Armağan*, ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2013, s. 503 – 523.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Enderun”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 185 – 187.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 328.

İPŞİRLİ, Mehmet, Atâ Bey Tayyazâde, *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 34 – 35.

İSFENDİYAROĞLU, Fethi, *Galatasaray Tarihi I*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.

KAÇAR, Mustafa, “Tersâne Hendesehânesi’nden Bahriye Mektebi’ne: Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1-2, 2007-2008, s. 51 – 77.

KAÇAR, Mustafa, “Türkiye’de Modernleşmenin Öncü Kurumları”, *Sosyoloji Dergisi*, C. 3, S. 19, 2009, s. 127 – 149.

KAMER, Selman Tunay, “II. Meşrutiyet Dönemi Karma Eğitime İlişkin Fikirler ve Tartışmalar”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 23, S. 2, 2014, s. 401 – 412.

KANAL, Hümmet, “Sultan II. Abdülhamid’in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümâyûn’a İnşa Edilen Okullar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, S. 40, 2016, s. 151 – 176.

KARABULUT, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi: Mecmua*, C. 1, S. 2, Güz 2016, s. 49 – 65.

KARAGÖZ, Savaş – ŞANAL, Mustafa, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 39, 2015, s. 679 – 691.

KARAGÖZ, Savaş, “İlk Özel Öğretim Kurumlarından Bilgi Yurdu’nun Kadın Eğitimine Yönelik Eğitim Programı ve Faaliyetleri (1916-1918)”, *Eğitim ve Bilim Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 1, 2021, s. 25 – 43.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VII. (Islahat Fermanı Devri 1861 – 1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

KARATAŞER, Büşra, “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, S. 57, 2017, s. 423 – 434.

KARDAŞ, Rıza, “Sosyal Değişme Yönüyle Tanzimat Öncesine Eğitim ve Modernleşme Hareketleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl X, Sayı 114, Nisan 1972, s. 367 – 384.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan – Kaan Durukan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

KAYA, Fatma – KAYA, Mehmet, “Osmanlı’da Mühendislik Eğitimi”, *Kuzey Makedonya V. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, ed. Özcan Güngör, Sageya Yayıncılık, Ankara 2019, s. 71 – 76.

KAYHAN, Abuzer – ASLAN BAĞCI, Özlem – ERİŞEN, Yavuz, “Sıbyan Mektepleri ile Okul Öncesi Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi”, *Elementary Education Online*, C.18, S.3, 2019, s. 990 – 1013.

KEKLİK, Ebubekir, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Sorunu ve Osmanlı Aydınları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 4, 2020, s. 1487 – 1517.

KELEŞ, Hamza, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kânûnnâmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 14, S. 1, Mart 2006, s. 227 – 240.

KENAN, Seyfi, “III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîd’e: III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2010, s. 129 – 163.

KESKİNER, Emine, “Osmanlı Döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)’ndeki Din Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 2, S. 5, s. 57 – 80.

KHULUQ, Lathiful, “Modernization of Education in the Late Ottoman Empire”, *Al- Jami’ah*, Vol. 43, No. 1, 2005, pp. 23 – 55.

KIRBOĞA, Ziyaeddin, “Tanzimat Sonrası Toplumsal Değişim: Batılılaşma Örneği”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, 2019, s. 248 – 265.

KOÇAK, Burak, “Cumhuriyet’in Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi”, *İmgelem Dergisi*, C. 3, S. 5, Aralık 2019, s. 207 – 238.

KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.

KOÇU, Reşat Ekrem Koçu, “Galatasaray Lisesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 11, S. 166, s. 5932 – 5946.

KOÇU, Reşat Ekrem, “Galatasaray İç Oğlanları Kışla Mektebi ve Galatasaray Medreseleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 11, S. 166, s. 5925 – 5930.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

KURŞUN, Arzu – RAKICI, Cemil, “Sosyal Refah Devletinin Tarihi Süreci ve Günümüz Bazı Refah Devletlerinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, C.2, S.2, 2016, s. 135 – 156.

KURTARAN, Uğur, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700 – 1754)”, *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 13 – 56.

KURTCEPHE, İsrail – BALTACIOĞLU Mustafa, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991.

KUT, Turgut, “Dârüttıbbâ”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 10 – 11.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Doğan Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017.

LURAGHI, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul 2000.

MAZANEC, Jakub, “The Ottoman Empire at the Beginning of Tanzimat Reforms”, *Journal of Prague Papers on the History of International Relations*, Czech Republic 2016, pp. 21 – 45.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015.

MERT, İbrahim Sani – ŞEN, Cem, “Professional Military Education in the Turkish War of Independence”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S.33, Haziran 2021, s. 441 – 465.

Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü (Ortaöğretim Genel Müdürlüğü Adına Ercan Türk), *Tarihî 100 Lise*, haz. Abdullah Yurdabakan, Yaşar

Koçak, Sibel Akbıyık, vd..., Millî Eğitim Bakanlığı Genel Yayınları, Ankara 2017.

MOSSSENHORN, Miri Shefer, *Osmanlı'da Bilim – Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, çev. Kübra Oğuz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

NURDOĞAN DEMİRKIRAN, Arzu M., “Modernleşme ve Tanzimat Döneminde Eğitim”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 57 – 86.

NURDOĞAN, Arzu M., *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim (1869-1914)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

OKUMUŞ, Ejder, “Tanzimat Döneminde Eğitimde Laikleşmenin İşaretleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 3, S. 9, 205, s.143 – 162.

ONARAN, Burak, *Padişahı Devirmek: Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet- Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZALP, Reşat – ATAÜNAL, Aydoğan, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1977.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Abdurrahman Şeref”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, s. 175.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Devşirme”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 254 – 257.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Harbiye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 115 – 119.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Pençik”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 226 – 228.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, 1992, s. 461-464.

ÖZCAN, Tuğrul, *Merkezi ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

ÖZEL ÖZCAN, M. Suna – SARICAOĞLU, Mehmet Esat, “Avrupa’nın Değişimi Karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Milli Burjuvaziye Giden Süreç”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, C. 10, S. 1, Ocak 2020, s. 37 – 52.

ÖZER, Mehmet Akif, “Enderun Okulu”, *Türk-İslam Tarihinde Yönetim Uygulamaları*, ed. Murat Akçakaya, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2018, s. 189 – 232.

ÖZKAN, Ela, “19. Yüzyılda Mekteb-i Mülkiye Mezunlarının Devlet Kademelerinde İstihdam Edilmeleri Üzerine Örnekler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 2, 2020, s. 415 – 426.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi Yayınları, Ankara 1973.

ÖZTAŞ, Sezai – CANDAN, Ahmet Sait, “Renovation Efforts in the Ottoman Education System until Tanzimat”, *World Applied Sciences Journal*, Vol. 19, No. 8, 2012, pp. 1225 – 1228.

ÖZTÜRK, Cemil, “Dârümuallimîn”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 551 – 552.

ÖZTÜRK, Cemil, “İdâdî”, *İslam Ansiklopedisi*, C.21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 464 – 466.

ÖZTÜRK, Cemil, “Rüşdiye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 300 – 303.

POLAT HAYDAROĞLU, İlknur, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

RADEV, Simeon Trayçev, *Galatasaray Mekteb-i Sultânisi – Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları 1879 – 1898*, çev. Georgi Kostandov, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

REINKOWSKI, Maurus, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

SABANCI, Osman – SARICI BULUT, Safiye – DAĞLIOĞLU, Elif, “Gifted Education Program in Enderun System”, *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, Vol. 5, No. 3, 2017, pp. 49 – 69.

SAKAOĞLU, Necdet, “Galatasaray Lisesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1994, 369 – 371.

SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

SAKAOĞLU, Necdet, *Türkiye Eğitim Tarihi (11 – 20. Yüzyıllar)*, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2018.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, ed. Turgut Buğra Akdoğan, Altınpost Yayınları, Balıkesir 2012.

SANİN, Reyhan, *Âdile Sultan İnâs Mekteb-i Sultanîsi'nden Kandilli Kız Anadolu Lisesi'ne 100 Yıllık Eğitim Yuvası (1916 – 2016)*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016.

SARI, Nil Sarı, “İstanbul'da Tıp Eğitimi ve İlgili Kuruluşlar”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Eğitim, Bilim ve Teknoloji*, C. 9, ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 118 – 139.

SARI, Nil, “Mekteb-i Tıbbiye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, s. 2 – 5.

SAYAR, Ahmet Güner, “Hasan Ali Yücel”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 45 – 46.

SAYDAM, Abdullah, “Namık Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 379 – 380.

SELÇUK, Mustafa, “Üsküdar’dan Darülfünun’a: Kız Öğrencilerin Eğitimi”, *Tarih Dergisi*, S. 48/2, 2009, s. 65 – 83.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

SHAW, J. Stanford, “The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III”, *The Journal of Modern History*, Vol. 37, No. 3, 1965, pp. 291 – 306.

SHAW, Stanford J. – SHAW, Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey II & Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey (1808 – 1975)*, Cambridge University Press, UK 2005.

SOLAK, Erdoğan, “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. 15, S. 1, İstanbul 2003, s. 113 – 130.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 683 – 710.

SOMEL, Selçuk Akşin, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline*, Brill Publishing, Leiden 2001.

SUBAŞI, Turgut, “Tanzimat Dönemi’nde Eğitim Alanında Yeniden Yapılanma: Maarif-i Umumiye Nezareti’nin Kuruluşu”, *International Conference on New Horizons in Education*, Portekiz 2011, s. 750 – 760.

SUNGU, İhsan, “Galatasaray Lisesi’nin Kuruluşu”, *Belleten*, C. VII, S.28, Ekim 1943, s. 315 – 347.

ŞABANOĞLU, Melih, *Kuruluş: Mekteb-i Sultaniden Galatasaray Spor Kulübüne Türkiye’de Futbolun Erken Çağı (1904-1907)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

ŞAHİN, Muhammet, “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3, Ankara 2006, s. 223 – 237.

ŞAHİN, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Uzmanlar Aracılığıyla Batılılaşma Çabaları”, *Milli Eğitim Dergisi*, C. 13, S. 143, Temmuz 1999, s. 87 – 90.

ŞANAL, Mustafa – ALACA Eray, “Tanzimat’tan Günümüze Öğretmen Yetiştirme”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 283 – 306.

ŞEHSUVAROĞLU, N. Bedi, “Ali Suavi ve Galatasaray Lisesi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 9, 1968, s. 38 – 41.

ŞEN, Adil, “Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 17, S. 57, Güz 2013, s. 477 – 492.

ŞENCAN GÜRTUNCA, E. Evrim, “The Role of Foreign and Turkish Schools in Changing Late Ottoman Educational Policy: Robert College and Mekteb-i Sultânî” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 35, C. 17, 2017 Güz, s. 5 – 21.

ŞENGÜL, Serdar, “Medreseden Okula Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:9 - Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 634 – 650.

ŞENTÜRK, M. Hüdayi, “Bezmiâlem Vâlide Sultan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 108 – 113.

ŞİMŞEK, Abdülazim, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri Ekseninde Kadın Tartışmaları”, *Anasay Dergisi*, C. 4, S. 12, 2020, s. 19 – 38.

ŞİŞMAN, Adnan, “Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi”, *İslam Ansiklopedisi*, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 323 – 326.

ŞİŞMAN, Adnan, “Mekteb-i Osmanî (1857-1864)”, *The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, C. 5, 1986, s. 83 – 160.

TAŞTEKİN, Osman, “18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 23, S. 3, 2019, s. 1143 – 1166.

TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

TEMPERLEY, Harold, “IV. British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1830–1914)”, *The Cambridge Historical Journal*, Vol. 4, No. 2, 1933, pp. 156 – 191.

TOKER GÖKÇE, Asiye, “Eğitim Felsefesi Akımlarının Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Sistemine Etkileri”, *Eğitim Felsefesi*, ed. Nurten Gökalp, Şengül Çelik, Lisans Yayınları, İstanbul 2012, s. 173 – 184.

TOKDEMİR, M. Ahmet – ŞAHİN, Muhammet, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 9, S. 4, 2011, s. 851 – 876.

TOMBULOĞLU, Tuba, “Türk Modernleşme Sürecinde Kadınların Eğitim Hakları Üzerine Düzenlemeler”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 25, 2020, s. 188 – 199.

TOTH, Ferenc, “Histoire des doctrines stratégiques: François Baron de Tott (1733-1793) et ses mémoires”, *Annuaire de l’École pratique des hautes études (EPHE) Section des Sciences Historiques et Philologiques*, No. 141, 2011, p. 298 – 299.

TURAN, Tufan, “Tarih Metodolojisi için Mini Sözlük”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, Ankara 2019.

TÜMER ERDEM, Yasemin, “Türk Eğitim Tarihinde Kadın, Çocuk ve Aile Eğitimi”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 175 – 194.

TÜMER ERDEM, Yasemin, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, Ankara 2005.

TÜRK, İbrahim Caner, “Tanzimat Döneminde Tarih Eğitimi”, *Türkiye’de Tarih Eğitimi: Dönemler, Ders Kitapları, Yazarlar, Akademisyenler ve Algılar*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 9 – 28.

TÜRK, İbrahim Caner, “Türkiye’de Orta Tahsil Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ulus-Devlet Türkiye’ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 52, 2014, s. 351 – 378.

TÜRKAN, E. Vildan, *Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi: Emrullah Efendi*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

TÜRKMEN, Zekeriya, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Eğitim Sisteminde Ceza ve Ödül Uygulamasına Bir Örnek: Dersaadet Mekteb-i İdadiye-i Şahanesi Ceza Defteri”, *Osmanlı İstanbulu: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 19-21 Mayıs 2017, s. 551 – 579.

UÇMAN, Abdullah, “Ali Suâvi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 445 – 448.

UÇMAN, Abdullah, “Encümen-i Daniş”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 176 – 178.

UĞUZ, Sacit, “II. Abdülhamid’in Kapsayıcı Eğitim Politikasına Bir Örnek: Lazkiye Nusayrileri ve Hamidiye Mektepleri”, *Current Research Social Sciences Dergisi*, C. 5, S. 1, 2019, s. 9 – 27.

UNAN, Fahri Unan, “Sahn-ı Semân”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 532 – 534.

UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.

UYAR, Hakkı, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Kadrolarının İkinci Meşrutiyet’ten ve Birinci Dünya Savaşı’ndan Çıkardığı Dersler”, *Belgi Dergisi*, S. 7, 2014, s. 829 – 835.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

ÜLMAN, Yeşim Işıl, “Mekteb-i Tıbbiye’nin 1850-51 Yılı Öğretim Yılı Faaliyet Raporu ve Mezuniyet Töreni”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2002, s. 57 – 64.

ÜLMAN, Yeşim Işıl, *Galatasaray Tıbbiyesi- Tıbbiye’de Modernleşmenin Başlangıcı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.

ÜREKLİ, Fatma, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12, 2002, s. 382 – 406.

VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

WALDORF, Goeffrey – PICKERING, W.S.F., *Durkheim ve Modern Eğitim*, çev. Özlem Sakin, Burak Aydın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.

WIESNER-HANKS, Merry E., *Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789)*, çev. Hamit Çalışkan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Lale Devrinden Tanzimat’a Osmanlı Hizmetindeki Avrupalı Uzmanlar ve Karşılaşılan Sorunlar (1718 – 1839)”, *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 79 – 132.

YARAMIŞ, Ahmet, “Atatürk’ün Yetiştığı Mekteb-i Harbiye’nin Kuruluşu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, C. 8, S. 3, s. 181 – 202.

YAZICI, Fatih, “Tarihsel Tarama”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, Ankara 2019.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk- İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.

YEŞİL, Fatih, “Bir Fransız Maceraperestin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa’nın (Kont Alexander Bonneval) Lâyhaları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2011, s. 205 – 228.

YEŞİL, Fatih, “How to be(come) an Ottoman at the End of the Eighteenth Century”, *The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, C. 44, 2014, s. 123 – 139.

YEŞİL, Fatih, “Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine”, *Türk Savaş Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2021, s. 99 – 116.

YILMAZ, Eray, *Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kimliği (1869 – 1908): Ahlak, İlim, Dil, Tarih ve Coğrafya*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.

YOLYAPAN, Aydoğan, “Osmanlı Devleti’nde Askerî Yargının Gelişimi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 9-10, 2000, s. 145 – 168.

YORULMAZ, Şerife, “Osmanlı Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM) Dergisi*, S. 11, 1990, s. 697 – 768.

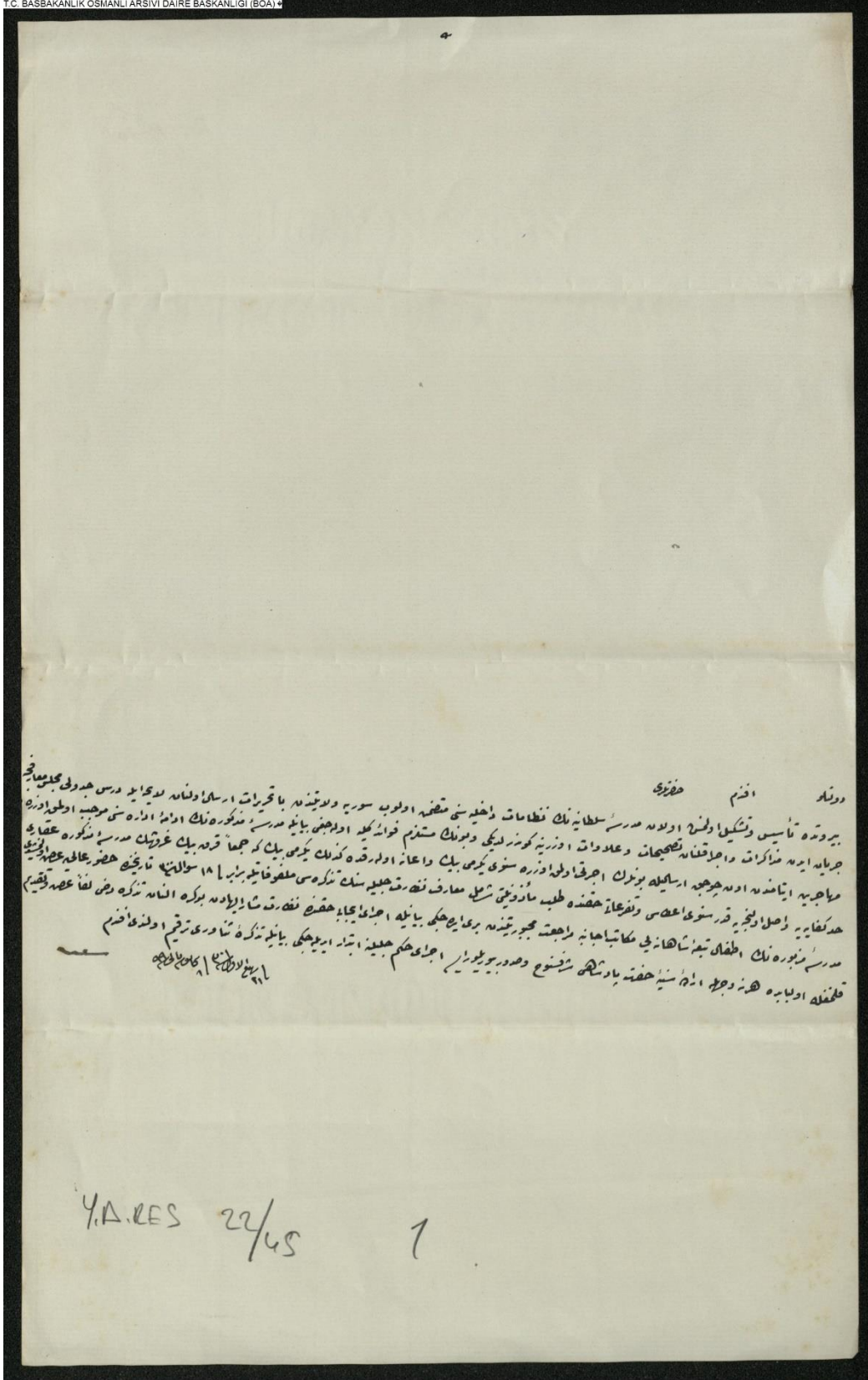
YÜCEL, Hasan Ali, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994.

YÜCEL, Yaşar – SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi IV: Osmanlı Dönemi (1730-1861)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

YÜRÜT, Berna, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi Özel Sayı*, 2017, s. 365 – 396.

ZENGİN, Zeki Salih, "II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine’de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi", *Bellekten*, C. LXXXI, S. 291, 2017, s. 589 – 618.

ZORLU, Tuncay, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, I. B. Tauris Publishing, London 2008.

Ek 11. Mekteb-i Sultanî (Günümüzde Galatasaray Lisesi)

Ek 12. Bezmîâlem İnâs Sultanîsi (Günümüzde Çağaloğlu Anadolu Lisesi)

Ek 13. Orijinallik Raporu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 09/04/2022</p> <p>Tez Başlığı: <i>Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultaniler</i></p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 188 sayfalık kısmına ilişkin, 08/04/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 9 'dur.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">09/04/2022</p> <p>Adı Soyadı: Tuğçem TIRFİL</p> <p>Öğrenci No: N19131654</p> <p>Anabilim Dalı: Tarih</p> <p>Programı: Yüksek Lisans</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p>UYGUNDUR.</p> <p>_____ Prof. Dr. Ramazan ACUN</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF HISTORY**

Date: 09/04/2022

Thesis Title : *Change and Transformation in the Educational Structure during Ottoman Modernization Process: Sultani's*

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 08/04/2022 for the total of 188 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 9%.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

09/04/2022

Name Surname: Tuğçem TİRFİL

Student No: N19131654

Department: Department of History

Program: Master's Degree in History (with Thesis)

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Ramazan ACUN

Ek 14. Etik Komisyon Muafiyet Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 09/04/2022</p> <p>Tez Başlığı: <i>Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultaniler</i></p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">09/04/2022</p> <p>Adı Soyadı: Tuğçem TIRFİL</p> <p>Öğrenci No: N19131654</p> <p>Anabilim Dalı: Tarih</p> <p>Programı: Tezli Yüksek Lisans</p> <p>Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">_____ Prof. Dr. Ramazan ACUN</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</p> <p>Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF HISTORY**

Date: 09/04/2022

Thesis Title: *Change and Transformation in the Educational Structure during Ottoman Modernization Process: Sultani's*

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

09/04/2022

Name Surname: Tuğçem TIRFIL

Student No: N19131654

Department: Department of History

Program: Master's Degree in History (with Thesis)

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Ramazan ACUN